

Čs. dokumentační středisko
nezávislé literatury
Referenční exemplář dílny
ERLANGEN
X. 1987
Josef Jeřábek

O B S A H :

- V. Černý: K výročí smrti T.G. Masaryka [2-6]
P. Pithart: Jedno svědectví o Masarykově hledání "viditelné církve" [7-23]
M. Červenka: Ještě jsi... [24]
P. Lotar: Země, kterou ti ukážu [25-41]
E. Kriseová: Zlatokožec u řeky [42-44]
J. Kratochvíl: Plomba [45-51]
K. Pecka: Hledači pokladů [52-64]
Zb. Hejda: Pobyt v sanatoriu [65-72]
E. Kantůrková: Dny mužů [73-81]
Zd. Urvánek: Nehoda na krátkých vlnách [82-86]
K. Hvidála-J. Němec: Krok stranou [87-98]
M. Kusý: Rozhoduje vlastník [99-105]
M. Jungmann: Otvírání pastí na kritika [106-116]
S. Machonin: Záznam /červenec 1987/ [117-129]
J. Trefulka: Jazykový koutek [130-133]
M. Šimečka: Příspěvek do Frankenu [134-135]
V. Havel: Setkání s Gorbačovem [136-138]
L. Vaculík: Letní tramvaj /červenec/ [139-141]
 Srpnový den /srpen/ [142-144]
 Proč píšu /září [145-147]
- - - -
Příloha: J. Křen, Historické proměny češství [148-192]

Září 1987

Copied from a type-written carbon copy (unbound sheets, A4), bound, continuously numbered and made available by DOKUMENTATIONSZENTRUM ZUR FÖRDERUNG DER UNABHÄNGIGEN TSCHECHOSLOWAKISCHEN LITERATUR e.V. for research and information purposes. Copyright continues to be held by each individual author and must be strictly observed. If clarification is required, please consult the Centre before publication of any item.

DOKUMENTATIONSZENTRUM, SCHWARZENBERG 6,
D-8533 SCHEINFELD, Tel. 09162/7761

Upozornění pro exilové časopisy:

Znovu upozorňuji, že autorská práva domácích autorů je nutno respektovat. Čs. dokumentační středisko nezávislé literatury Vám může poskytnout informaci o tom, zda je text ještě volný k otištění, anebo zda některý časopis si už vyjednal právo na jeho zveřejnění, a dále kdo v zahraničí (která literární agentura nebo nakladatelství) zastupuje toho kterého autora či vlastní jeho autorská práva.

Při zveřejňování kteréhokoli příspěvku z této složky Obsahu nutno uvádět: "Převzato ze samizdatového periodika *Obsah*, září 1987".

Scheinfeld, 5. října 1987

Vilém Prečan v.r.

Dokumentationszentrum
Schwarzenberg 6
8533 Scheinfeld
Tel. 09162/7761

O B S A H :

- V. Černý: K výročí smrti T.G. Masaryka
P. Pithart: Jedno svědectví o Masarykově hledání
"viditelné církve"
M. Červenka: Ještě jsi...
P. Lotar: Země, kterou ti ukážu
E. Kriseová: Zlatokožec u řeky
J. Kratochvíl: Plomba
K. Pecka: Hleďači pokladů
Zb. Hejda: Pobyt v sanatoriu
E. Kantůrková: Dny mužů
Zd. Urbánek: Nehoda na krátkých vlnách
K. Hvidala-J. Němec: Krok stranou
M. Kusý: Rozhoduje vlastník
M. Jungmann: Otvírání pastí na kritika
S. Machonin: Záznam /červenec 1987/
J. Trefulka: Jazykový koutek
M. Šimečka: Příspěvek do Frankenu
V. Havel: Setkání s Gorbačovem
L. Vaculík: Letní tramvaj /červenec/
Srpnový den /srpen/
Proč píšu /září

Příloha: J. Křen, Historické proměny češství

Září 1987

Václav ČERNÝ :

K VÝROČÍ SMRTI T.G. MASARYKA

...Přes dílčí omyly obecných interpretací dějinného vývoje zůstává hluboký význam Masarykovy myslitelské i politické osobnosti nedotčen, celistvý a v sobě vždy totožný: k myšlení i k národnímu i světovému působení Masaryk čerpal vždy popudy výhradně z inspirace mravní, jeho trvalý význam je po výtce ethický, je největší mravní osobností světových dějin své doby. Mravní pohnutka jeho veřejného konání vždy a ve všem, ve velkém i malém, určovala v něm i historika a vykladače dějin českých i obecných, i filozofa, i politika, i podněcovatele jednotlivých očištných a národní charakter vždy dovtvářejících akcí jako byly Rukopisný boj, tažení proti rituální pověře, rakouské politické procesy, zápas proti církevnímu a státnímu klerikalismu, snahy o novou národní veřejnou výchovu a školu. Masaryk představoval a ztělesňoval v národním životě svých časů hlas svobodného a nezczizitelného svědomí. Odtud plyne, a to i v očích odpůrců jeho jednotlivých názorů, jeho nesmírná autorita. V tom byla založena skutečnost, že dovedl dát a také dal českému národnímu životu nový směr, který nesmí být ztracen pod trestem národního mravního rozkladu a rozpadu. Tento mocný a činorodý ethos měl v Masarykovi dvojitý kořen a zdroj: Masaryk byl člověk náboženský a nábožný, svoji mravní inspiraci živil a zdůvodňoval si ze své víry v Boha a z příkazu vůle boží. Byl zároveň i filozofem a vědcem a racionálním zkoumatelem lidské povahy a dějinného vývoje: touto cestou docházel k přesvědčení, že mravní zdokonalování člověka je objektivně daným zákonem evoluce, procesem, jenž se uskutečňuje nutně a nevyhnutelně. Člověk věřící a filozofický vědec v Masarykovi originálně a šťastně konfluovali a jeden mocně a tvořivě posiloval druhého.

Nelze na tomto místě nepřipomenout a nepodtrhnout Masaryka-demokrata, zakladatele a filozofa naší demokratické státnosti. Masarykovi byla demokracie něčím víc než pouhým politickým útvarem státní administrativy, byla mu o b e c n o u f o r m o u ž i v o t n í. Tou, ve které se nejplněji uskutečňuje samosprávnost a svoboda člověka. Splývala mu tedy s vlastním smyslem a účelem lidskosti. Demokracií se podle Masaryka naplňovala vůle boží, to jest úmysl, který měl Bůh na Zemi s člověkem, a zároveň i zákonitá

nezbytnost lidského vývoje. Být demokratem znamenalo pro něho zároveň být ve shodě s Bohem, mravním příkazem, hlasem svědomí, i shodovat se s objektivně danou nutností, založenou v lidské přirozenosti. Žít demokraticky znamenalo splňovat svoji humanitu, to jest lidskost; tedy zrušit jakékoliv panování a poddanský poměr duševní, mravní i tělesný, spravovat se sám k vlastnímu dobru i prospěchu, a přitom k lásce k bližnímu. Sebespráva zahrnovala i osobní odpovědnost; společensky vyjádřeno, vyplývala z těchto předpokladů zásada svobodné a odpovědné správy lidu lidem a spolu i pro lid. Co se týče demokracie v užším, politicko-administrativním smyslu, dějiny postavily Masaryka v čelo státu, ježž po čas svého nejzralejšího věku demokraticky spravoval podle svého nejlepšího svědomí a daných možností; pro národ to byla doba plodného a tvůrčího zrání. Historické a místní okolnosti Masarykovi vnutily státně správní demokratickou formu již víceméně hotovou, danou dědictvím rakouského parlamentního liberalismu a v Evropě nejbližší stranické demokracii francouzské. Masaryk sám vždy otevřeně dával přednost anglosaským útvarům demokratické státnosti, anglickému a americkému. Tak či onak, politická demokracie Masarykových představ se nekryla, ba ani nemohla krýt ani s tou ani s onou ani s třetí. Po celý svůj život se Masaryk snažil vštípit svému národu představu s předpoklady m a s a r y k o v s k é demokracie. Měla jen málo společného s již hotovými případy a příklady, které představují pouze nedokonalé pokusy, první mechanické kroky a tak říkajíc dětské nemoci demokracie. Proto kladl Masaryk vždy takový důraz na "výchovu k demokracii" a myslel tím především výchovu mravní, nedovedl si demokracii představit bez mravní odpovědnosti občana i politika, demokracie si podle něho žádala "nového člověka, nového Adama". Vlastní život, plný bojů o charakter národa a jeho mravní opravdovost, poučil Masaryka, že pravda není výsadou početní většiny a že jeden může mít pravdu proti všem ostatním. Proto byl skeptický i vůči sumární, součetní a mechanické představě politické demokracie jakožto vlády většiny nad menšinou, takové ztotožnění demokracie s nadvládou početní většiny byla mu leda jen zárodečnou a prvopočáteční představou demokracie, sklerotizovaným primitivismem demokratického myšlení, východiskem z nouze a největším zlem. Ze všech vládních forem, které jsou všechny chatrné, neboť jsou všechny vládou čili omezením svobody, je demokratická vláda většiny nad menšinou jen proto ještě pořád ta nejméně špatná a nej-

nesitelnější, že přece jen zahrnuje právo menšiny na vlastní hlas a výraz svobodné kritiky, a tedy naději na zlepšení. Masarykovi se demokracie nekryla s žádným hotovým státoprávním demokratickým útvar^{em}, masarykovská demokracie totiž není věc, nýbrž cesta. Je metodou a směrem, nikoliv strnulým faktem. Masarykovskou demokracii lze nejvhodněji nazvat demokracií otevřenou. Je otevřeným směrem, na jehož dráze se svobodně a tvořivě donekonečna prozkoušují, adaptují a proměňují tvary a útvary veřejného, vespolečného politického soužití, aby bylo pro jednotlivce i pro kolektivum čím dál tím svobodnější a lidsky plnější. Tedy i útvar socialistického uspořádání výrobních poměrů a vztahů mezi lidmi? Zajisté. Masaryk byl přece humanistickým socialistou, po celý život deklaroval nutnost řešit "sociální otázku". Sociální otázka byla mu ovšem nikoliv otázkou pouhé dělnické třídy, nýbrž lidské společnosti celé, otázkou lidskosti, tedy lidské mravnosti a "účinné humanity". Daná teoretická zdůvodnění proměny společenských poměrů odmítal, měl zdůvodnění svoje. Tyto a takové důvody stěží stačí, aby mohl být nazýván "buržoazním politikem" v tom významu, jako by byl se zájmy buržoazie vnitřně ztotožněn, myšlenkově jsou podobné cejchy nedomyšleností a nesmyslem, mravně jsou hrubostí. Masarykovská demokracie je otevřenou cestou, na které nic není definitivní a nezměnitelně dané a platné: jen občanská svoboda a mravní odpovědnost. A nic není na ní zakázáno: jen násilí člověka na člověku.

Praha, září 1977

PODSTATA MASARYKOVY OSOBNOSTI A ČÍM NÁM TGM ZŮSTÁVÁ

...Co zůstává pak z Masaryka, z něhož odpadl národní historik /- nikoliv však vlastenec - /, historik civilizace /- nikoliv však humanista -/ a v němž jsou do pouhých rozměrů nedlouze dějinné dočasnosti odkázáni vědec i filozof, ba i politik? Zůstává o s o b n o s t m r a v n í . A ta je neobyčejně celistvá a národně i lidsky nesmírně důsažná. Je naprosto e x e m p l á r n í . TGM ztělesňuje mravní sílu i tam, kde se věcně, jako historik, sociolog, vědec, filozof, politik, mohl mýlit a mýlil. Etickou opravdovostí se nemýlil nikdy, mravně vyčněl ze své doby a nad ní i do daleké budoucnosti jako obr a maják s v o b o d n é h o a n e z c i z i t e l n é h o s v ě d o m í . A platí to pro životní praxi i

pro práci duševní, vědeckou a filozofickou, pro politiku i náboženství, pro život soukromý i veřejný a vespolný. Zdá-li se někomu, že jsme Masarykův význam jeho redukcí na m r a v n í p o d s t a - t u zúžili, zdá se mu nesmysl. Vskutku jsme působivou závaznost jeho osobnosti rozšířili a zobecnili, totiž i na všechny, kdo s ním ve věcném detailu jeho díla a působení nesouhlasili a souhlasit nebudou. Především v tomto smyslu platí krásný výrok jeho fanatického straníka z roku 1912, když sice hájil Masarykovy pochybné historické téze, ale zároveň nevědomky hodnotil všeobecný dosah jeho práce: "Masaryk d a l ž i v o t u n a š e m u s m ě r ."
Kdo toto nevidí, přehlédne i Krkonoše. Přišel, a všechno bylo jiné, vzrušil stoupence i protivníka, přinutil je vášnivě myslet, chtít i jednat; svou hlubokou a aktivní vírou ve vše, co hlásal, proměnil chvíli i místo, na nichž stanul, v křížovatku národních osudů a sám sebe v jejich vykonavatele. Byl tehdy mnohými uctíván; ostatními alespoň uznáván; a přinejmenším všem z n á m . Ale i dnes a v zatmělém povědomí svého lidu trvá a zůstane - a právě svým příkladem a programem mravní revize národního života - zároveň největší postavou posledních dějin národa a jediným myslitelným obroditelem jeho aktivizovatelného společného etosu.

Je tu námitka a pochybnost poslední: mohutný moralismus Masarykovy osobnosti plynul ze zdrojů náboženské víry. Masarykova mravní exemplarita je závazná pouze pro věřícího? Tato námitka nedostřeluje. Je sice pravda, že patos svého moralismu čerpal Masaryk ze své jistoty, že je agentem Prozřetelnosti, poslaným Božím, a že z toho důvodu byla i jeho mravní neústupnost, jeho neomylnictví, někdy i mstivost, takoví už bývají proroci, ne každý proféta je plačtivý, někteří na nás hned přivolají hněv Boží, déšť ohně a síry! Je také pravda, že by byl domnělý pozitivista Masaryk přijal jen pokrčením ramenou pozitivistickou teorii sociologismu Durkheimova, že mravnost je pouze společenským návykem a ustáleným účinkem veskrze lidské sociálně empirické zkušenosti; tím méně ho mohl uspokojit Jean-Marie Guyau a jeho m o r a l e s a n s o b l i g a t i o n n i s a n e t i o n , mravnost bez pocitu povinnosti a trestů. Za kategorickým imperativem Masaryk stůj co stůj potřeboval cítit Osobu Imperativního Kategorika. Ale klademe otázku, co by mohlo a mělo vadit straníku morálky přirozené a sociální, i když seberázněji položí zdroj mravního citu do č l o v ě k a pouhého, aby se kořil veličenskému etosu Č l o v ě k a Masaryka? I když tak zvaným mrav-

ním tlakem na člověka působí pouze nastřádaná anonymní zkušenost a poučenost nekonečných tisíciletí vespolečného života, tento tlak vytváří zároveň aktivní puzení a apel a koncentruje se ve vzorných případech velikých individuí. Masarykova mravní exemplarita se prostě a logicky vnucuje bez rozdílu všem, nevěřícím i věřícím, odpůrcům i straníkům jeho jednotlivých názorů i činů, v pokorné úctě k němu budou všechna svobodomyšlná a pravdomyšlná sebevědomí navždy komunikovat. Nad uválenou, podupanou, mučenou českou půdou, pokud v ní nevyhasne mravní potřeba, vždy bude jako popud a vzor činit jeho Zjev a Žít povzbudivá a posilující paměť na historickou chvíli, kdy po této půdě kráčel, shromáždil ji v celek, řídil ji na blahý čas podle svého nejlepšího vědomí i svědomí, a vnukal jí představu a potřebu obnovitelné vznešenosti a osobité mravní identity, souznačné se svobodou a jen ve svobodě možné.

/úryvky ze studií Třikrát TGM; Praha 1977/

166

J e d n o s v ě d e c t v í o M a s a r y k o v ě
h l e d á n í " v i d i t e l n é c í r k v e "

/korespondence z roku 1902 s několika poznámkami/

"... když po reversantu Palackém
takhle Vy, tož můžeme zavřít účty
s naším národem."

Ferdinand Císař
v dopise T.G.Masarykovi

Patří k masarykovským paradoxům - a tak vlastně i k paradoxům české, československé existence - že zakladatelem našeho státu je člověk, který byl zároveň autorem těchto téměř okřídlených slov: "Nečekám spásy od žádné strany; ale budeme nepřemožitelní, jestliže ve všech stranách a třídách bude větší počet mužů opravdových a myslících, kteří beze všeho umlouvání a viditelného spojování každý v okruhu svém, pracovatí budou za stejným cílem. Jako viditelná církev žije církví neviditelnou, tak i my jako národ budeme žít bezpečně, jestliže nás značný počet spojení budeme tím tichým souhlasem, jenž vzniká ze správného posouzení našeho postavení světového a ze správného vysouzení toho, co a jak kde, kdo máme pracovat. Pokud se nerozšíří tato neviditelná strana lidí opravdových a myslících, kteří se nebojí, když toho potřeba, pravdě dát svědectví i veřejně, všechna viditelná organizace nám nepostačí."

Zakladatel státu, toho, co vždycky je, a nejspíše i musí být, až okázale viditelné, a také první prezident tohoto státu, byl člověk, který až do roku 1914 všechno své úsilí napíral směrem vlastně opačným: k "neviditelné církvi"; myslil tím vnitřní národní sílení a zušlechtování. Člověk, který význam světa viditelných sociálních výtvorů, řekněme zhruba význam světa institucí, téměř programově popíral, a který v něm nejspíše i proto tak dlouho nedokázal uspět. Ferdinand Peroutka o něm napsal, že byl vždycky náčelníkem jen sebe samého, a vskutku, ve velké politické straně Masaryk neuspěl a stal se vůdcem strany nejmenší a zároveň jediným poslancem za ni. Navíc tato strana se rozpadla, když se stal hlavou státu - místo aby mocně zesílila a stala se stranou takříkajíc vládnoucí.

Stejně paradoxní, jako jeho vztah k institucím světa politiky, je jeho vztah k náboženství, respektive k církvím. Právě on, který pokládal českou otázku za otázku náboženskou, nedokázal spočinout v lůně žádné ze zavedených

církví. Byl by to jen a jen jeho osobní problém, který by se ani neslušelo zevrubněji pitvat, kdyby sám tolikrát ne tvrdil, že náboženství, které podle něj jediné je s to zachránit svět ze současného rozvratu, není jen nějakým osobním cítěním. Náboženství má být, podle toho, co napsal v "Sebevraždě", vrcholný faktor sociální, má dát lidem klid a spojit je opět v celek, zorganizovat je. Soudil, že je nutno mít určité praktické náboženství, ne jen pouze "filozofické", platné pro jedince a nikoho jiného. Náboženství musí být právě spočinutí lidí v něčem bezpečném, co je pevné i mimo ně. Nezdá se, že by tím nemyslel církev.

Masarykův vztah k určitému, praktickému náboženství samozřejmě i tak zůstává jeho privatisimem, ale konkrétní podoby hledání tohoto vztahu nejsou bez obecnějšího významu ještě ani dnes. Masaryk přece s programovými ambicemi koncipoval české "sebepojetí", a stavěl přitom na dosti vyhraněné představě českého náboženského života v minulosti, v přítomnosti i v budoucnosti. Vztah k TGM nelze od té doby odmyslet od všech pokusů postihnout českou národní identitu. Sem proto patří i problém Masaryka jako člověka náboženského.

X X X

Masarykovy problémy s "viditelnými církvemi" nebudu však na tomto místě zevrubněji probírat, tím méně soudit. Pokusím se je toliko naznačit, pojmenovat. Jde o to, aby pozoruhodný dopis, který evangelický farář z Klobouk Ferdinand Císař píše začátkem roku 1902 T.G. Masarykovi do Vídně /a dvě kratší Masarykovy odpovědi/ nezůstaly zcela mimo osobní a dobové kontexty. Zmíněný dopis v úplnosti tu publikovaný poprvé, není neznámý /cituje z něj např. na několika místech Zdeněk Nejedlý ve své zevrubné biografii T.G. Masaryka/. Dlouho byl součástí archivu evangelického sboru v Kloboukách, nyní je v držení soukromé osoby. Disponuji jen kopií opisu, za jehož naprostou autenticitu /v každém jednotlivém slově/ nemohu pochopitelně ručit. Smysl je však nesporně autentický. Originál opisu je v souboru Masarykovy korespondence, od počátku 70. let svěřené jedné oficiální instituci.

X X X

Co dopisu předcházelo, respektive odkud bere Ferdinand Císař právo činit Masarykovi takové závažné výtky /"...po reversantu Palackém takhle Vy, tož můžeme uzavřít účty s naším národem"/?

Masaryk byl na katolickém Slovácku vychován katolicky. Jeho matka byla velmi zbožná /nekatolíci by možná řekli "pověřčivě zbožná" či "bigotní"/ žena, která synovi vštípila katolickou citovost a obrazotvornost, v tom i smysl pro liturgii. Vychovala z něj horlivého, "tuhého" katolíka, především osobním příkladem své hluboce citové víry.

Zjištění, že existují ještě nějaké jiné víry než "pravá víra katolická", ba že existují dokonce už v blízkých Kloboukách, bylo pro hochy, vyrůstajícího ve výlučně ka-

tolických Čejkovicích, doslova otřesem; sám o tom tak vypráví.

Jak se pak postupně rozšiřovaly jeho obzory, objevovaly se pochybnosti. Nebudu sledovat jejich genezi, ani to, jak se projevovaly. Masaryk zkrátka stále méně snášel dogmatický ráz katolické víry a zejména teologie, především v té době vyhlášené dogma o papežské neomylnosti. Cítil je jako pouta rozumu i svědomí; v tom nebyl tehdy zdaleka sám. Na jiném místě Ferdinand Císař tvrdí, že Masaryk byl ve chvíli svého přestupu vlastně - starokatolíkem /míní tím odštěpenecké hnutí, inspirované po vyhlášení zmíněného dogmatu Dollingerem/, tedy sice kacíř, ale kacíř - katolík. Je to ovšem bezpochyby jen část pravdy o kýžené "neviditelné" církvi Masarykově, ale nepřisluší mi, abych se pokoušel odkrýt její větší díl či snad pravdu celou.

Nakonec se T.G. Masaryk rozhodl přestoupit do církve reformované. Stalo se to v roce 1880 o prázdninách /Masaryk tehdy ještě působil jako soukromý docent na univerzitě ve Vídni/. Navštívil klobouckého evangelického faráře Císaře, kterého již delší dobu znal /byl to jeho vrstevník/ a kterého si považoval jako člověka nadprůměrně vzdělaného a světa znalého.

Císař byl Masarykovou naléhavou žádostí zaskočen. Sám nikdy nikoho nechtěl obracet na svou víru. Jako opravdový evangelík však především dobře cítil a věděl, že Masaryk není protestant. Poznával to z každého jeho slova, i když Masaryk sebe více myslil, že evangelíkem je. Zdeněk Nejedlý na tomto místě líčení života TGM nepřesně trefně poznamenává, že "Masarykovo protestantství bylo jen negace /podtrhl Z.N./ katolicismu. Masaryk nemohl zůstat katolíkem, to byl jeho protestantismus". Císař zase - s větším odstupem času - soudil, že Masaryk, "lámaje římská pouta svého rozumu, klonil se k anarchisticky individuální suverenitě vlastního rozumu".

Císařovi se zkrátka do celé věci nechtělo. Nedal ani na Masarykovo naléhání, že musí přestoupit už kvůli výchově dětí - ty přece musí vidět u svých rodičů náboženskou shodu, neboť jak by rostly nábožensky, kdyby hned u nich viděly rozpor? Masaryk zase nedal na Císařovo ujišťování, že osobní jeho přestup není nutný, že může dívky vychovávat ve vyznání matčině - ostatně paní Charlotta byla unitářka, nepatřila tedy nikterak k žádné z reformovaných církví.

Nakonec Císař uložil Masarykovi složit tzv. apoštolské vyznání víry. Zvolil tedy postup, jindy při přestupech neuzívaný. Nejedlý o tom říká: "To byla poslední Císařova zbran i zároveň největší pro Masaryka zkouška. Měl složit vyznání víry, to jest "Věřím v boha", se všemi jeho články o třech božích osobách, vykoupení, církvi atd. Císař totiž počítal tak: při Masarykově pravdivosti a svědomitosti to neudělá, nedovoluje-li mu to svědomí."

Ale Masaryk neustoupil. A tak Císařovi nezbylo, než Masaryka do církve přijmout. "Aby se Řím co nejméně rozhněval", rozhodl se Císař učinit to co možná tiše. Přestup dal ohlásit do Hodonína, rodiště Masarykova, kde ten však již nikoho neměl, a neprovedl jej u sebe v Kloboukách, nýbrž v sousedním sboru v Heřpřicích. Jako adresa přestupujícího nebyla uvedena Víden, ale Klobouky. - Došlo k tomu 30. srpna 1880.

Historik Ferdinand Hrejsa později svědčil, že Masaryk

trpce nesl ony "zostřené podmínky", tj. slib na Credo apoštolské. On, vědec, přísahat na něco tak silně dogmatického!

Pak následovalo období Masarykova ostentativního protestantství - v Kloboukách i ve Vídni. Doma večer čítávali bibli; Masaryk předčítal a podle jednoho svědectví "volal i služku k takovým rozjímáním, na důkaz demokratičnosti a náboženské opravdovosti". Tvrdí se, že ve Vídni obrátil na svou novou víru i mladého Husserla. Tehdy se také chtěl stát pastorem: "...žít někde ve vesničce a tam být kazatelem prostého lidu", jak sám vzpomíná. Eventuelně všeho nechat a jít dělat misionáře. Císař mu to všechno rozmlouval, tentokráte s úspěchem.

Také paní Masaryková se přihlásila do reformované církve. Ale po čase požádala chotě, aby ji opět odhlásil. Tvrdila, že ji svědomí nedá, aby ona, unitárka, mohla patřit k trinitářské církvi. To byl první signál.

Do středu Masarykovy pozornosti - to již působil v Praze - se dostávají jiné problémy. Především problém češství. Váhám nyní, zda tu říci, že jsme svědky dalšího masarykovského paradoxu, totiž toho, jak jeho češství /protestantsky pojaté/ zatlačuje jeho protestantství /míněna osobní aktivní účast na církevním životě/. Ještě v "Sebevraždě" je velmi kritický k modernímu kultu Husa a husitství, zdá se mu zcela povrchní, bez opravdového jádra. Pak však pro sebe postupně objevuje význam husitství jako toho, co má podle něj z českého světa jediné hodnotu nikoli jen českou, nýbrž všelidskou, co nebylo jen dobíháním, ale - jak tvrdil - předstižením světa. Později /v roce 1919/ v dopise Císařovi svůj přestup k protestantství formuluje doslova takto: "V Kloboukách rozhodl jsem se tentokrát nadobro a pro vždy pro češství v duchu naší reformace."

Byla-li to vskutku volba češství, pro Masaryka, vyrostlého na moravsko-slovenském pomezí - ostatně nikoli samozřejmá, pak v pozadí jeho pozdějšího odklonu od protestantství jako "praktikované víry" v obecenství některého ze sborů není asi mnoho paradoxního: Masaryk vstoupil "k Čechům", jak tomu tehdy rozuměl, a přestup z jedné církve do druhé měl být podle všeho toliko ideovým stvrzením, metafyzickým podložením této základní volby. Masarykovo protestantství mělo tak zřejmě hlavní význam pro jeho češství. Pak ale bylo - nejspíše bona fide - především prostředkem, nikoli cílem. A pak také mohl v češství nově zakotvený Masaryk zvlažnět ve vztahu k protestantské církvi.

X X X

V lednu 1902 objevil se v "Katolických listech" pod titulem "Návštěvou u prof. dr. Masaryka" rozhovor s TGM, který vedli kaplani E. Dlouhý - Pokorný a Ladislav Kunte /není bez zajímavosti, že oba jmenovaní posléze z katolické církve vystoupili; Kunte, původně farář v Dobrušce, se stal - nikoli bez vlivu Masarykova - realistou a dokonce redaktorem Času; nakonec působil v hnutí Volné myšlenky/. Ve zkrácené verzi přetiskl tento rozhovor Herbenem tehdy řízený "Čas". - Tak se konečně dostáváme k inzerovanému svědectví: na tento výťah z Katolických listů reaguje to-

tiž Ferdinand Císař rekomandovaným dopisem, datovaným
2/II 1902, Klobouky:

"Slovutný pane profesore,

viz dopis

Váš
Císař".

x x x

T.G. Masaryk odpovídá dvěma dopisy /ze 4. února 1902
a z 2. dubna téhož roku/, které tu uvádíme, ačkoli se
k podstatě výtek, resp. ke svým sporným výrokům vlastně
nevyslovuje:

"Vážený pane faráři,

viz dopis

Váš
Masaryk"

x x x

"Ctěný pane faráři,

viz dopis

Vám oddaný
Masaryk"

2/II 1902

Klobouky.

Slovutný pane profesore,

k interview, jež s Vámi měli kaplani Dlouhý a Kunte a jehož tresť četl jsem v Čase, budiž laskavě dovoleno několik poznámek mně, kterýž jsem byl bezděčným prostředníkem Vašnostina přestupu z církve římské do církve reformované.

Můj soukromý osud aspoň v první jeho polovici jest Vám dobře znám. Víte, že to byl osud dosti bolavý. A nezhojil se, aniž se už kdy zahojí, vinou mou i dopuštěním Božím.

Přes to bolest, již pocítil jsem nad Vašnostiným interviewem s řím. mladými duchovními, jest v mém životě první toho druhu. Zajisté že bezděčně, nicméně skutečně, prokázal jste znamenitou službu Římu a způsobil jste velikou škodu českému protestantismu, vyjádřiv se, že jste v srdci katolíkem posud a že s protest. nesympatisujete atd. Chudák Dr. Herben s citelnými rozpaky hledí v Času zeslabiti působivost věcí, ale marně. Dí-li, že Jste se nezměnil, není to pravda, změnil Jste se, ovšem ne teprve v tyto dny.

Abych to dokázal, ohlížím se zpět. Je to pozoruhodné, že každý lepší duch, každá otevřená hlava, která kdy do zdejší kloboucké Abdery zapadla, mne po pravidle našla. Ona mne našla, ne já ji. Jsem v osobních stycích ostýchavý člověk, sdílný sic snad až nad míru, ale teprve, když leď obapolné neznámosti druhou účastněnou stranou prolomen. Tedy, jak pravím, kdo sem kdy přišel, jako vidomý mezi slepými, jako unter Larven ein menschlich fühlend. Herz, ten si mne našel. Proč? Divil jsem se kolikrát sám a dost. Neuvádím to také na nic jiného leč na to, abych konstatoval, že ze vzpomenutého mnou pravidla ani Vy, milý a slovutný pane, nebyl Jste výjimkou. I Vy jste mne ráčil vyhledati sám, a když jsem Vám poprvé popatřil v tvář, bylo to v síni mé nepatrné fary. Upamatujete se, že jsem Vás přijal v přátelský styk s uctivou radostí. Já sám na Vás činil asi dojem skrovný. Vy na mne silný a co nejlíbější. Byl Jste mi Antinous dle těla i ducha. Vždy znovu svěží, nabývající nové síly každým novým země dotekem. Zamiloval jsem si Vás přes všechny nás dělící rozdíly dříve, nežli jsem i jen tušiti mohl, že byste se kdy chtěl přidati k církvi naší. To ostatně není u mne nic vzácného. Příslušenství k Římu nevadí mi u žádného dobrého člověka, leda by to byl odpadlík

od nás k Římu, nebo takový pak, ač, není-li blbec, je napořád jen za něco se prodávší Jidáš, a žádný dobrý člověk. Proto když zde byl jednou, Bohu žel na krátko, dobrý katolický kněz, našel mne také a já si ho vážil přes to, že by byl nenalezl milost v očích Vašich jsa vegetujícím požitkářem. "Mně jsou odporní katoličtí tlustí kněží", řekl mi zde dr. Dl., podobně dříve Vy. Krátce se všemi inteligenty, co se kdy kmitli zdejším zákoutím, měl jsem srdečně přátelské styky z jejich iniciativy, nikdy mi nevadilo ani katolictví ani židovství ani nevěřáctví jejich, ač jsem toho v duchu při nich litoval a nikdy jsem vědomě nepříčinil k tomu, abych je protestantismu získal, což si - prosím - kladu ne za ctnost, ale za chybu. Dr. Munk, žid, ale poctivec, chodíval zde ke mně do kostela, a když se chtěl ženit, chtěl se dát pokřtíti jako evangelík. Pro jeho náboženskou nevědomost poradil jsem mu raději bezkonfesijnost. Poslechl. Je nyní v Mor. Ostravě a udržuje se mnou styky.

Tak to bylo i s Vámi, slovatný pane. Když pak jste z vlastního popudu mne jednou překvapil svým rozhodnutím přestoupiti k protest. - což jsem učinil?

Já Vás především od toho kroku zdržel. Učinil jsem tak ne proto, že bych sympatisoval s katolicismem. Vy víte po této stránce, co soudím a cítím. Ale šlo mi o pravdivost. Dopustím někdy, aby prostý člověk byl přijat z Říma k nám, i když mu schází hloubka přesvědčení, protože prostý člověk i po přestupu může se ještě prohloubiti, konaje v církvi nové, co konal dříve v církvi své dřívější a jsa tak pod stálým náboženským naším vlivem může ještě dohoniti /ale ovšem nemusí/ to, co mu při přestupu schází. U ducha, jako Vy jste, slovatný pane, bylo by nebyvalo poctivo spokojit se s přestupem povrchním.

A já se nespokojil, Vy to víte.

Znaje Vaše náboženské názory nenechal jsem platiti rodinné Vaše důvody, na které Jste i vůči oněm kaplanům učinil narážku. Řekl jsem Vám, že na to, aby dítky Vaše mohly v církvi naší být i vychovány, stačí církevní příslušnost velectěné Vaší choti. I když Jste a sice důvodně namítal potřebu toho mravní, aby děti viděly u obou svých rodičů náboženskou shodu, přece jsem jen setrval na tom, že Vás nepřijmu, dokud Vám svědomí nedovolí složití apoštolské vyznání víry. Mezi tím seznámil jsem Vás s brněnským americkým kazatelem Schauflerem. Tento s Vámi a s velectěnou chotí tím spíše dovedl navázati styky, ana choť Vaše jako Američanka již našla v rodině Schafferově příjemné jí chvilkové aspoň prostředí. A tu zase víte,

že náboženskou Vaši i Vašnostiny choti strunu dovedl jsem svým methodickým působením rozechvěti v náladu revivalistickou, takže jste jednou přišel ke mně s prohlášením, že budete pastorem, případně ovšem profesorem na některé americké bohoslovecké koleji. - Já věděl, že je to český oheň ze slámy a rozmluvil jsem Vám to. Jen zůstanete profesorem, přimlouval jsem Vám, tak můžete pro náš národ i pro Evangelium učiniti více. Jako pastor byste neměl v ostatní římský svět ani přístupu. Tak to tvrdím i dnes. Evang. pastor je ten poslední, jenž v bigotním národě má příležitost k zámyslné propagandě, ku skutečné i missii. Laik evangelický je k tomu vhodnější; jen že jich není.

Nuže, přešlo Vás to, státi se pastorem, a když jste svým časem se rozhodl v naši církev vstoupiti a vyznání víry složiti, co jsem učinil?

Předpověděl jsem Vám, že Váš přestup ten bude hmotně mnoho státi. Vy jste se ovšem nechtěl báti. Pozdější doba mé proroctví potvrdila. Řím je hrozný. Kdo se mu v cestu postaví, toho zdrtí, a nemůže-li, štípne ho do paty. Je to ono pokolení ještěrčí, o němž mluvil Křtitel a símě hadí, s nímž v boji leží Messiáš.

Ale když jste se nechtěl báti, mně to ovšem bylo milé, jen a jen zvýšilo mou úctu k Vám. Nicméně aby se Řím co nejmíň rozhněval, já hleděl přestup Váš co nejvíc utajiti. K službám Božím našim ovšem jste chodil a tím také přestup Váš cele utajen býti nemohl. Ale to jsem neučinil, co by byl vice versa učinil Řím. Nepřijal jsem Vás s veřejnou okázalostí a všemožnou potupou církve opuštěné. Aby děkan Chmelíček nemusil Váš přestup ani úředně k vědomosti vzíti, dali jsme, resp. dal jste oznámení přestupu do svého rodiště Hodonína a do reform. církve dal jsem Vás jen před dvěma svědky ve všední den přijati v Heršpicích. Všechna tato opatrnost - to vidím dnes - byla marná a byla asi sotva libá Bohu. Chlubiti se jí na žádný pád nemohu, ale já ji připomínám jenom na to, abych ukázal a zjistil, že 1/ jste sympatisoval s církví naší velice silně, že 2/ jste byl blízek státi se dokonce mým kolegou, a že jste dovedl snésti evang. služby B., ač při nich kázával tak málo filosofický duch jako já. Ba Vy jste nejen na mých službách B. bral podíl, Vy jste se srdečně staral i o mé působení, ovšem především jen kritikou. Říkal Jste, že mám se méně připravovat, nedbat na retoriku a dikci, dávat zdejšímu lidu vše po lopatě a hledět tak získat času pro osobní styk s lidem, pro tu nejvlastnější pastorační. A já Vám dával pravdu, dávám i dnes v této Vaší kritice. Avšak pohříchu mé dary i jiné okol-

nosti nejsou podle toho a já nyní, co jsem superiudentem a mám vikáře, už vůbec žiju jako papež, uzavřen ve svém vatikánu, ve své zahradě a ve svém domku. Moji vikáři a ředitel Ulehla jsou vlastně jediní, s nimiž obcuji i mimořádně. Ale to mimochodem. Vraťme se k tomu, že jste jednal, jak výše vypsáno. Dnes díte katolickým kněžím, že jste v srdci katolíkem, nesympatisujete s protestantismem a neobcujete evang. službám B. Tedy se mýlí velice dr. Herben, když myslí, že Jste se nezměnil.

Změnil jste se, ale ne teprve teď. Od těch dob, co jste přišel z Vídně do Prahy, stalo se mi to patrné. Od těch dob se zvláštní vehemencí se na Vás vrhl Řím, mařil po desítiletí Vaši řádnou profesuru, smýkal Vášim bezúhonným jménem, stavil Vaše žáky proti Vám - tygři nezacházejí hůře se svou kořistí. Řím věřil, že chcete v českém národě vyvolati "Los von Rom". Já věděl, jaký to byl planý strach. Nebo když jsem při jedné Vaší zde návštěvě zpozoroval, že ostentativně neberete účastenství na domácí mé pobožnosti, věděl jsem, že Váš náboženský entusiasmus je ten tam. A mluvili jsme o tom a Váš výrok: "Když rozum, tak rozum" - pověděl všecko. Ale i po této změně mne rmoutící a pokořující byl jste pravdiv a poctiv. Vaše okázalé ignorování naší domácí pobožnosti před mou ženou a čeledí, že jest nejemné, to cítil jste sám. Proto jste jevil rozpaky a neklid. Nechtěl jste působit nám zarmoucení, snížit mou duchovenskou vážnost v očích mé čeledi, ale zároveň jste nechtěl nic simulovat, se tvářit, jako byste na modlitbě podíl bral, nemodle se. A proto já zůstal k Vám tentýž a přestal-li jste pamatovati na mne, já nikdy na Vás. Nejmenší Váš úspěch i nezdár dotýkal se i mne, já sledoval Vaše osudy vždycky, ač Vám naproti tomu zůstalo neznámo o mně i leccos, co věděla veškerá evang. veřejnost, a někdy přes to i jiní. Vy ovšem měl jste dražší čas a plnější ruce i hlavu nežli já. Že toto píšu, píšu jen, abych ukázal, změnil-li jste se Vy, já ne, v mém vztahu k Bohu snad bohužel ne, tu jsem málo duchovně povyrosl a málo se i posvětil. Ale vůči Vám mi aspoň nebylo z toho, co jsem k Vám cítil ve Vídeňských Vašich dobách a jen z toho činil jsem si právo, jež skýtáte katol. kaplanům, representantům těch, kdo uštvali Vás, na bolest těm, kdo milovali Vás. Co dělá ten vnitřní člověk? Tázal jste se mne v onom svém bytě, odkud jste měl tak pěknou vyhlídku na Petřín, či kam. O nábož. věcech obyčejně jste začal Vy, ne já, boje se, abych nelezl do svědomí, to tím spíše ne, jelikož jsem viděl, že jste nábožensky zase neustálený a ustálený-li, tedy resignovaný ve smyslu hodně skeptickém. Na Vaši otázku řekl jsem, že čím jsem star-

ší, že tím jistější je mi, že záhadu Krista nelze řešit bez imputace Božství jeho osobě a bez dalších z toho důsledků pro učení Toho, jenž učil, jako moc maje a dával průbu u Jana 7.17. Vy jste zase pravil: Mně ovšem Kristus není žádnou záhadou - a řeč brzy zabočila jinam a stala se konkrétnější. Přiznal jste se, že to dlouho trvalo, nežli jste všechn v mládí Vám vštípený a s mateřským mlékem vssátý katolicismus s sebe dostal ven. A já Vám otevřeně podotkl: "A měl byste ho v sobě ještě, kdyby Vám ho římské kněží sami nevyhnali?" A tu jste přisvědčil a vedlo nás to oba k porovnání mezi naším a římským duchovenstvem. A usoudili jsme oba, že přes všechny naše mdloby naše duchovenstvo jest něco zcela jiného nežli římský klerus. Teprve dlouho potom vrátil jsem se v mysli k této paralele a tu mi napadlo, nač jsem si jakživ nevzpomněl a o čem jsem ani nikoho jiného jakživ se zmíniti neslyšel. Od tolerance dodnes, za 120 let, v celé Cislajtani snad nebyl evangelický duchovní trestán pro sprostý zločin, Sesadili jsme některé opilce, vypudili dva smilníky do Ameriky, jsme hříšní lidé a žádní andělé a věc lidská může se vyskytnouti mezi námi i vražda i krádež třeba. A kdyby se tak stalo jednou za čas, nemohl by se tomu rozumný diviti, ani náš protestantismus za to šmahem souditi. A hle, ono se za 120 let - pokud vím - nepříhodilo, aby byl náš pastor přišel do kriminálu, rozumí se, jako sprostý zločinec. Jako politický přišel /Košut, Konst., Blažek/, jako náboženský /Gerša/, ale zloděje a vraha z našeho šiku po 3 generace nesoudili ještě.

Je to snad při každé menšině? U nás jsou nábož. menšinami také židé a řečtí katolíci. Leč popi nic neodevzdají páterům, mezi nimiž se občas vyskytne všecko, až do vraždy a rabíni dosti zhusta participují na tom, v čem žid se nejvíce provinuje, na podvodu a sice kriminálním, ku př. falšování matrik za účelem vojen. odvodu.

Lidská povaha dle přirozenosti jest všude nakloněna k zlému. Hřích jest interkonfesionalní, ale konfese různé jsou ještě různé vysoké hráze proti hříchu přívalu. Žádná hráz taková nesahá až k nebi, žádná viditelná církev není dokonalá, ale jako křesťanství na světě vůbec jest nebetyčně povzneseno nad pohanství, a sice to, že tu a tam staré živly pohanské nátěrem nových forem prosákly přece, tak uvnitř křesťanstva, kdyby se to mělo znázorniti graficky, protestantismu by připadl po stránce dobrého vlivu na národy diagram nejvíce vynikající. Vy, slovatný pane, toto víte tak jako já. Jste sám člověkem zvláštní měrou bezúhonným. Jste sociologem po výtce na umravňení a upevnění charakteru naléhajícím a přece - trváte v srdci

katolíkem a nesympatisujete s protestantismem.

Nemám pro toto vysvětlení, leč v tom, že Vás udolali. Kdybyste byl zůstal katolíkem, anebo kdyby i jako protestant jste byl zůstal ve Vídni, anebo byl šel do Černovic, ne Rezek a Kaizl, nýbrž Vy byste byl stál i samému státu v čele na některém z nejpřednějších míst a sice i tenkrát, kdybyste byl pak sympatisoval s protest. a jen tak v srdci zhrdal církví, o níž i dnes i kaplanům jejím díte, že je mimo všecku nápravu.

A když toto díte, jaký pak katolicismus je Vám sympatickým? Ten Vaší zbožné máti? To nebyl katolicismus. To byl dobrý náboženský cit, plynoucí se k pravému Bohu a Kristu i přes rytinu a slitinu vší modloslužby, cit, který bohu díky vždy byl Bohem ve vyvolených srdcích vzbuzován i tam i tehdy, kde a kdy nebylo protestantismu po ruce. Bez tohoto citu nebylo by reformace, ba ani v šedé dávnověkosti nebylo by bývalo v Izraeli těch 7 tisíc, co neskláněli kolen před Bálem.

Anebo Vás poutá katolicismus Markétky z Goethova Fausta? Ten mysticism, jenž i protestanta poetu tak zaujal aspoň v umělecké jeho tvorbě? Ani to není nemožné u Vás, jehož kdysi, pamatuji-li se dobře, tak fascinoval Comte..

Ale "když rozum, tak rozum", řekl jste, pane profesore. A před rozumem katolicismus Markétky je sujet pro básníka a ne princip pro filosofa a náboženský cit Vaší máti, vyloupenut z plevy časné formy, jest ne katolicismus, ale christianismus, jehož jest u nás 50% více, nežli jinde kdekoliv, 100% to ovšem není nikde.

Že se osměluji Vám tyto věci psáti, děje se ne na to, abych Vás poučil /toho jsem neučinil nikdy a Vy jste se učil vždycky sám/ nýbrž prostě, abych sobě ulevil a spolu upozornil, že Jste způsobil bolest, již jste jistě v úmyslu neměl, Vás přemohla bolest vlastní, z Vašeho mučednictví plynoucí, z mučednictví pro něco, proč Vaše relativně vzácné srdce jednou vzplanulo a proč totéž srdce schladlo zas. Čeleď nejvyššího kněze obklíčila Vás jako Petra /Mk 14,66-71/ a přemohla Vás jako i Petra. Stará šelma z Apokalypsy plivá na nás, týrá i Vás jako našince. Vy této šelmy milovati nebudete moci nikdy. Ať Petrem - v jistém smyslu, ne plném - z Marka, zůstanete v podobném smyslu i Petrem z Jana 21:15 a 17 - třeba Jste to nikdy neřekl, leč sobě a třeba to nikdo neřekl i v novinách.

Přes tuto moji prognosi fact, že když po reversantu Palackém takhle Vy, tož můžeme zavřít účty s naším národem. Když také jeho květ, krásný, ale před časem prší, pak budoucnost našeho národa

jen ta, jež se stala losem najmě románských protireformací dle všeho navždy zmrzačených národů. Realism může abdikovat a s ním i poslední naše naděje. A všecko, co jste vytrpěl, snad nerad, ale krásně a šlechetně pro dobrou věc a všecka oběť přinešena za protiventství, Vám činěných i celou ctěnou Vaší rodinou - všecko to pronaleženo marně. Váš případ ukazuje znovu, že pravdou je staré tvrzení, že proti Antikristu jenom Kristus a sice ten živý jen, něco dokáže a že slova Kristova u Jana 15,4-5 nejsou planá.

To nepravím jako zabeđený bohoslovec orthodox. Nemohu zde vykládati, jak já fakta stálého Božího zjevení se rozumím - snad mi k tomu po milosti Boží dáte jednou příležitost ústně laskavě a dopřejete mi, čeho i římským kaplanům. Ale aspoň tolik, byť i snad ne dost srozumitelně /tuto i tenkráté/ dím, že věřili-li církevní otcové "quia absurdum" a reformátoři "quia scriptum", my můžeme hodně realisticky věřit v Boží zjevení "quia verum, verum et probatum", ne pro etiketu na láhvi, ale pro působivost léku v láhvi - a zkusit Krista, Syna Božího a jeho evangelium dle Jana 7:17, i přes nadpisy a hlavy, ba i přes desky písem svatých, do kterýchž nám Kristus sám už sebral texty s nebe nahoře i se země dole, a ukázal, že pravda Boží je pravda a je Boží, i když je psaná jinde a jinak nežli v bibli. Ovšem pravda přesahující rozumové poznání.

Leč dosti již. Mám toho tolik v srdce plnosti, že by mi dlouho překypovala ústa. Ale všecko přece jen napsati nelze, vždyť to ani ústně nevypravím. A proto přestřihuji niť, již jsem dokonce ku konci nedopředl---

Rád bych věděl, jak se daří Vám i milostivé paní i všem milým dětem Vaším. Ač ne od Vás, odjinud se vždycky dle možnosti o tom dozvědět snažívám. A tak vím, že p. Herbert jest malířem a pracuje u Schwaigra a slečna Alice snad ve filosofii. Olga a Jeník však také asi jsou už velicí.

My sami, žena a já, čekáme na nalomené snění našeho života, kdy se dolomí. Nám nepadly provazcové na místech veselých a naše kříže a křížky vytyčují stezku žití nám. A teď ke všemu se připozdívá, připozdívá v tak mnohých ohledech a vztazích. "Nach muss es sein, wo Friedlands Sterne strahlen" a doby Valdštýnovy skutečně se v ubohou vlast naši vracejí zase.

Nichts Heiliges ist mehr es lösen
nicht alle Bande frommer Scheu
der gute räumt den Platz den Bösen
und alle Laster walten frei.

Avšak - "there is no time so miserable, but a man may be true" - praví Shakespear. Kristus to praví krásněji a tolikrát, že těžko citovati.

A tak compliments to MRS Masaryk, pozdravy celému ctěnému domu Vašemu a Vám, slovatný pane, to nejlepší, co jste už jednou skoro měl, ale co Vám člověk nedovede dáti

v stálé lásce a uctivosti

Váš

Císař

Vážený pane faráři,

snad Vás uspokojí moje prohlášení v Čase; poslal jsem je dnes, vida že referát v Kat/olických/ Listech vzbuzuje pochybnosti u lidí hodných a mně milých, třeba že ani neznámých. Dnes dostal jsem krásný dopis čtenářky Času a ten mne přiměl, abych promluvil.

Do věci se nepouštím. Mám práce po krk. Hodlám totiž začátkem máje do té Ameriky, připravuji se tam na přednášky. Mimo to se stále již delší dobu zabývám obnoveným studiem theologickým, hodlám co nejdříve o nábož/enství/ - také o mém - povědět něco soustavně.

Za Váš obšírný list děkuji. Zjevuje mi Vaši srdečnou účast a milé mně Vaše přátelství. O věcech měli bychom ovšem promluvit ústně a obšírně, psaní nestačí, kde je toho tolik.

Srdečné pozdravení Vaší paní od nás všech.

Mějte se dobře a nemyslete, že bych kdy vědomě chtěl škodit pravdě.

Váš

Masaryk

4/2 1902

Ctěný pane faráři,

o složení synodu Jste mne včas poučil, děkuji pěkně. Zprávu Vaši na superindentském konventě asi nemám, není-li v "Husu", prosím, pošlete.

Z Rohana jsem čistě osobní ráz dobře vycítil, ale protože článek, jak jsem se přesvědčil, na mnohé kruhy působil, odmítl jsem jej. Chtěl jsem prvotně napsat víc proti němu, ale nejde mi to z péra, právě proto, že znám jeho duševní rozpoložení - tu negaci, a nejen negaci, nýbrž radost z negace.

Chystám se do Ameriky. Doufám nejen, že tam to ono nové uvidím, ale že se také mravně a nábožensky posilním.

S Vámi bych si také přál mluvit a právě mluvit k věci, totiž k našim poměrům církevním. Moje přesvědčení je, že by zejména církev reformovaná měla vystupovat živěji; jednak katolíkům ukazovat své světlo /má ho dost?/ a ukazovat, že kráčí v tradicích naší reformace. Posud v tom směru církev málo vykonala. Pozoruji značnou lethargii v ní, zvláštní ztrnulost, nejen theologickou, ale také mravní a náboženskou. Neposuzuji, neodsuzuji, ale toužím po vnitřním životě kolem sebe: na tom nezáleží, že theologicky stojím v táboře jiném, neorthodoxním. Ale ovšem to, co p. farář Karafiát udělal pro můj názor o kázni, je typické a pravidlo v církvích a přec jak zcela jiný příklad dával Kristus a apoštolové. Souhlasiti s tím, kdo věří jako já, není uměním, uměním je milovat ty a pracovati s těmi, se kterými nesouhlasíme. Alespoň já cítím tak: mně jsou všichni orthodoxní věřící bližší než nevěřící, a nemýlím-li se, je dnes náboženská situace ta, že ohroženo je indifferentismem náboženství vůbec. Orthodoxie, myslím, brzy bude donucena poznat a uznat, že kaceřování v jakékoliv formě se přežilo a že doba dnes vyžaduje i od ní taktiku jinou. Po p. Karafiátovi p. Marek v Evanj/elických/ listech píše již o falešných prorocích a že jsem protestantem nikdy nebyl a pravého protestantismu nepoznal--- já nebudu dělat výklad o tom, co jsem prožil a procítil a co jsem poznal, ale pochybuji, že tím církev jeho získá.

Avšak o všem tom a jiném lépe si promluvit ústně. Kdy, teď nevím. Chci odejet 14.t.m. a mám ještě dost práce. Musím také do Vídně 7., budu tam 7., 8., 9. asi se vrátím domů. Nemohli bychom se vidět? Možná, že bych na skok odbočil k Vám, ale jen na skok.

A konečně se k Vám utíkám, zase v záležitosti peněžní. Půjčte mi na nějaký čas zl. 1500 /poslal bych směnku/ měl jsem na určito

dostat tuto summu 1. tohoto, dostanu ji však teprve buď 1. máje, nebo ještě o několik týdnů později; proto byste mně velmi pomohl, kdybyste mi obnos zatím půjčil, k vůli pravidelnému účtování %, řekněme, na dva měsíce. Žena Vám za mé nepřítomnosti peníze, jak přijdou, pošle.

Vám oddaný

2/IV 1902

Masaryk

P.S. Přijedu tedy jistě k Vám: ve středu. Poradte mi vlak: Z Vídně Sever/ní/ nádraží 10.45 je v Zaječí 12.35, odtud do Brumovic 2.28-3.17. Mohl byste mi pro případ špatného počasí do Brumovic poslat vůz; bude-li pěkně, šel bych raději pěšky. Peněžní záležitost bych mohl také u Vás vyřídit; jen zprávu, prosím, půjčíte-li mi. Nebo jít přes Hustopeč? K vůli otci netřeba, viděl jsem ho nedávno v Brně.

/Do závorky na vysvětlenou: Masaryk si od svých přátel a známých často vypůjčoval, a to nikoli jen malé obnosy. Sám byl přítom ovšem pověstný tím, že potřebným půjčoval./

K Masarykem zmíněnému vysvětlujícímu prohlášení v "Casu" bude třeba vrátit se při jiné příležitosti: nestačil jsem si je opatřit; Císařův dopis mám totiž k dispozici teprve krátkou dobu. Charakteristická jsou však Masarykova slova z druhého dopisu: "...já nebudu dělat výklad o tom, co jsem prožil a procítil a co jsem poznal".

Při jiné příležitosti, o řadu let později, prohlásil: "Vždycky jsem o náboženství mluvil nerad a pořád nerad o něm mluvím, protože náboženství se má žít a má být tím nejintimnějším, co člověk duchovně má a je." Jiní o něm pak soudili, že právě "cudnost v Masarykových projevech o bohu a člověku je ohlas víry ve skutečného boha". Při promoci na čestného doktora Husovy teologické fakulty Masaryk připomněl starozákonní zákazy zobrazování Boha v obrazech; ale což, soudil, je to tak velký rozdíl, zobrazíme, zobrazujeme-li jej v pojmech?

Masaryk sám nám tedy nepomůže objasnit, jak se stalo, že on, ideolog protestantsky pojatého češství, zůstal toliko matrikovým evangelíkem, jehož náboženství je pouze "filozofické", podle něho samého tedy nezpůsobilé spojit lidi opět v celek. Mlčí a mlčí programově, a navíc má pro toto mlčení pádná vysvětlení.

Jak se stalo, že ač v srdci zůstal katolíkem, přestoupil k protestantismu, který v "Sebevraždě" vyličil jako nejnebezpečnější náboženství, protože nedává lidem klid a řád,

který sociálně tedy naprosto nevyhovuje?

K přestupu se podle všeho rozhodl na základě historické rozvahy, kterou učinil a podle které bylo v budoucnu katolictví odsouzeno k zániku. - Rozhodl se také proto, že to odpovídalo jeho konceptu "české otázky", toho podle něj, oč Čechům kdysi šlo a zase by mělo jít, mají-li se jako národ povznést. - Konečně rozhodl se tak i proto, že se často rozhodoval - proti sobě. Proti tomu, co jej lákalo a svádělo, jako ostatně proti všemu, co příliš hovělo jeho pudům a citům, a tím byla jeho i jediná náboženská zkušenost, zkušenost citově prožívaného náboženství z dětství.

Masarykova tvrdost k sobě samému je klíčem k pochopení celé řady jeho jinak ne zcela logických životních rozhodnutí. Co však u něho bylo náročným procesem, bylo u druhých, u mělkých masarykovců, povrchních jeho epigonů, už jen pohodlným slaboštvím. V "Sebevraždě" si ještě Masaryk kladl otázku, zda tak individualistické náboženství jako protestantismus nevede k rozervanosti moderního člověka, zda mu nehoví právě proto, že se shoduje s jeho povahou, takže tuto rozervanost neléčí, ale posiluje. Jak je možné, že optika jeho češství znemožňovala mu už brzy po té rozpoznat, že v tom, čím jde on, individualista, proti sobě, proti svým osobně pohodlným, protože navyklým a citově zakotveným stereotypům, jde zároveň vstříc plytkosti moderního masového člověka? Našince v neposlední řadě?

Tohle viděl už ve dvacátých letech evangelický teolog a filozof J.L. Hromádka. Neútočil proti Masarykovi, ale právě proti jeho umělým epigonům, kteří se cítili potomky Husa, Žižky, Komenského, kteří odmítali konzervatismus a nemodernost katolictví, a kteří se tím odmítáním netrápili, jak se určitě trápil Masaryk. Hromádka psal /v "Křesťanství a vědecké myšlení"/, že "Českokobratrstvím stydlivě zakrýváme před světem své křesťanství... českokobratrství je nám krotkou zbožností, která na dnešního člověka neklaďe velkých nároků a dá se bez odporu přiřadit k "Volné myšlence" a vůbec modernímu ateistickému habitu... Bojím se, že v přítomnosti negace proti katolicismu nás svádí nejednou na půdu mimokřesťanskou, jako vůbec vždycky záporná orientace je nebezpečným předpokladem jakékoli práce". Hromádka dochází k závěru: "Nedejme se mýlití Masarykovým vřelým zájmem o křesťanství a jeho bojem o náboženství! Masaryk je naprosto pozemsky orientován a jeho filozofie je etický racionalism."

Náboženství bylo Masarykovi asi vskutku jen posledním remediem všech sociálních strastí a proto mohlo postrádat svou zásvětnou, zjevenou podstatu. Přesto Masaryk hledal, a nebylo to bez bolesti, hledal - ale nalézal jen nové a nové úkoly pro sebe, pro český národ. Nikoli však "viditelnou církev": pro samé ne bezdůvodné obavy, aby taková církev vskutku žila svou "neviditelnou" podstatou, přehlédl, že k tomu musí být především církví.

On sám možná její opory nepotřeboval, dokázal se zkatnit sám, kdo ví. Ovšem kdo také ví, zda měl tento zarputilý individualista dost pokory k tomu, aby mohl k nějaké církví patřit. Pýcha přece může být i pýchou nezkratné samostatného rozumu.

A kdo už ví, jak to bylo s Palackým, také "špatným evangelíkem", kterého Císař připomíná jako prvního "reversanta"? Zůstává skutečností, že "otec národa" i zakladatel jeho moderního státu dosti nekompromisně razili takové pojetí národa a jeho dějin, kterému ve svém osobním náboženském životě sami nedokázali dostát. Nedokázali, nebo nechtěli? Nemohli? To i ono. Ztratili jsme jednotnou náboženskou tradici, a vůdci národa to zkrátka vzali - dost možná s nemalými oběťmi - na sebe... Lze sice snad tvrdit, že to není jen handicap, že z toho vyplývá, že jakákoli naše formulace národní identity nemůže nebýt nábožensky tolerantní, docela dobře však může být - lhostejná. A tedy žádná.

Hledání osobní náboženské identity bylo u T.G. Masaryka všechno jiné než lhostejností. Právě slova Ferdinanda Císaře jsou toho svědectvím.

φ ř í k r á

Petr Pithart

Ještě jsi...

Miroslav Červenka

Ještě jsi blázen ještě uprostřed noci
paložíš knihu otevřeš okno
posloucháš

Nefuň Zvíře
netluče křídly Pták
v pralesích města?

Antény jak na žebě pít vlas
bloky klečí na prsou zemi
Zaslechnout zas ten dech ten mnohoblas
co před léty třás ulicemi

Znamená něco ten hřmot za řekou
útok auta z rot plechu při chodníku?
Ten záblesk?
Letadlo v záklopu nad Ruzyní?

Pař chca_nky se ti šklíbí z dláždění
a opilci se boledbají tmou

Blázne
Nech toho
jinam naslouchej!

Uvnítí nám pod žebry vše město

22

Peter L o t a r

ZEMĚ, KTEROU TI UKÁŽU

Poražení

U Bodamského jezera přijedeme na rakouskou hranici. Ale - je to vůbec Rakousko? Všechny nápisy jsou francouzské, rovněž nesčetné ukazatelé směrů a nad nimi vždy: Troupes Françaises d'occupation RHIN et DANUBE.

Mám u sebe spojenecké propustky pro Vládu a pro sebe, pro šoféra a pro pana Sarasina. To kvůli němu platí firma Sandoz taxi. "Filez - jeďte," praví seržant. A tak jedeme.

Věděli jsme, co nás čeká. A přece... Když ukazuji na celou řadu zřícených domů, ustrne mi ruka vpůli pohybu a slovo uvázne v ústech. Tyto domy se rozpadají jako zborcený chrup, hnijí jako černé pahýly ve zlomené čelisti města.

Žijí zde ještě lidé? Cosi se pohne v šedi časného rána a vylézá z trosek. Vyvrávorá holohlavý stařec v roztrhané kazajce, na něm visí a zpola se o něho opírá stařena; on si chrání rukou oči. Jeskynní lidé z doby kamenné vycházejí na denní světlo.

Pohlížím na hladinu jezera. Naproti ve Friedrichshafenu je to prý ještě horší.

V mlžném oparu splývají voda a břeh do ztracena; mlha pohltila trosky i lidi, jejich šílenství, které zplodilo krev a slzy, pomstu a bídu.

Uspokojuje mne teď, že zvítězila msta a že na mne ze zřícenin cení zuby bída pokořených? Trvalé a skutečné vítězství znamená smířit se s nepřítelem. Musíme zase najít to, co nás spojuje a co dává životu cenu. Jen pak mělo naše přežití smysl.

Vyrazili jsme časně ráno, abychom stůj co stůj dorazili do cíle před příchodem tmy. Později je jakýkoli provoz zakázán. Opozdilce seberou a přes noc zavřou do táborů nebo do vězení. Šofér přidá plyn.

Míjíme další hranici světa postaveného naruby. Tady začíná Amerika. První setkání s vítězi, jimž děkujeme za přežití. Nesmím na to zapomenout.

Když se chystám vstoupit do armádního baráku, cítím, jak mne kdo-

si téměř vyhodí do vzduchu a vzduchem zase dopravuje zpět. Obrovský černý maník ukazuje palcem na žlutý pruh před kanceláří. "Off Limits", vstup zakázán, stojí na něm. S tím nápisem se ještě často setkáváme, před benzinovou pumpou, před snackbary, kluby, všude, kde si vítězi chtějí držet poražené od těla.

"Wenn du wollen no Trabbel, du mussen deine Rekords tschecken." Dívám se bezmocně na amíka, dokud nepochopím, že musíme vyplnit čtyřstránkové formuláře se čtyřiceti rubrikami. Uplyne dobrá hodina drahocenného času, ale pak smíme dál: "Now go to hell!"

Řeč mezi "conquerors" a "population", mezi vítězi a obyvatelstvem. Ptám se sám sebe: Je pokoření cesta, jak přesvědčit lidi o přednostech demokracie?

Pomalu se šineme po zničených silnicích; proplétáme se mezi trychtýři po zásahu bomb a děrami na silnici. Pak zase stojíme před železničními závorami. Jezdí tu dva druhy vlaků. Lehce se pohupující soupravy s vagony první třídy, vezoucí armádu vítězů, a těžce se vlekoucí nákladní vlaky. Jejich náklad? To jediné, co se tu vyskytuje a převáží z místa na místo, je zcela bezcenný lidský materiál. V otevřených nákladních vagoněch namísto uhlí, natlačeni jeden na druhého jako chřest v plechovce, bez hnutí. Stovky kilometrů, ve dne v noci.

Pořád se jim ještě jede lépe než ve vypálených, prkny přepažených vagoněch bez světla a bez vody, kde lidská masa překypuje z povyrážených otvorů po oknech, kde lidé visí na náraznicích, na stupátkách a leží přitisknuti na střeších. Co asi vezou v těch svých rancích a papírových krabicích? Věci na výměnu se sedláky, nebo už drahocenné brambory, řepu, kousek špeku, věci, které nelze dostat za bezcenné peníze? Jak vydrží celou cestu, vedoucí po vyspravovaných kolejích, nouzových mostech a tunely plnými štiplavého kouře?

Před domy, které lze ještě obývat, jsou nádoby na odpad. "Odpadky jsou chlórovány a tedy nepoživatelné" - stojí na nich. Děti je však překlápějí a ~~mmmažádn~~ přehrabují se v neřádu. Když se přiblíží auto, schovávají se.

Odpoledne, už dosti pozdě, dorazíme do Mnichova. Trochu si protáhneme nohy. Kdysi to bylo nejveselejší německé město, nejvýznamnější středisko uměleckého života v zemi. Teď se brodíme nesmírnou spoustou sutí, hotová poušť Gobi. Na horizontu, nad průhlednými zbytky fasád, čnějí dvě věže. Podle kopulí poznáváme kostel Matky Boží, Frauenkirche.

Hory šrotu, strže trosek; řetězy žen; z ruky do ruky putují

otlučené, vyboulené kýbly, plné odpadu. Žije se dál. Musí se žít.

Vláda do mne strčí. Mezi dvěma železnými traverzami, uprostřed trosek, visí houpačka. V síti se houpe dívka a s potěšením si čte nějakou limonádičku. Konečně něco veselého.

Dojdeme k zející zřícenině z kamení, roztráštěného skla a zrezivělých kovových konstrukcí. Kdysi to bylo hlavní nádraží. Před ním skloněné postavy, něco sbírají. Když se přiblížíme, dívají se na nás nevlídně. Vybírají drobné zlomky uhlí a uhelný prach smetají do pytlů.

A co je tohle? Těsně nad zemí se pohybují dva trupy v armádní šedi. Stehny - více nemají - jsou připoutány na prkně necelou stopu od země a pohybují se na primitivních kolech. Rukama se odrážejí od země, občas se zastavují a sbírají cosi cenného: nedopalky cigaret.

Zápach chlóru. Na každém kroku padáme přes pytle a rance, přes čekající, dřepící a ležící lidi, ozývají se nadávky. V chodbě pootevřených dveří, nápis "Ženy". Otevřou se. Dvě nedospělá děvčata, třináct nebo čtrnáct let. Jedna z nich rozevívá blůzu. "Máte 'Lucky' nebo Kámel?" I druhá ukazuje svá hubená prsa.

Konečně jsme venku. "Hlad...", říkám, "děti jako kurvičky..." Tu mne Vláška popadne, velice pevně. "Musím s tebou do Dachau, aby tě přešla sentimentalita."

"Můžou za to tyhle děti?"

"Jsou to děti vrahů."

Česká hranice. "Ahoj!", a pár ostrých vtipů domácí provenience. Dva balíčky cigaret, a celní formality končí. Vláška poklekne a líbá rodnou půdu. Pročpak já stojím vedle něho strnule jako snob?

Americká zóna končí až 30 kilometrů před Prahou. Dojedeme do Plzně, přestože už padá soumrak. V zemi Švejka mají nařízení hlubší smysl. Jsou důkazem toho, že bez nich to jde lépe. V Plzni působí můj průkaz "To whom it may concern" pravé divy. Smíme přenocovat v americkém důstojnickém klubu.

Ráno nám servírují snídani. Plná konvice skvělé kávy, pomerančová šťáva, čerstvé křupavé rohlíky, marmeláda, med, ovesné vločky se smetanou, sýr a vejce na slanině.

Ve vyhladovělé zemi, kterou prošla válka.

Most

Už měsíc jsme v Praze.

Vláda je ministerským radou, sekčním šéfem na ministerstvu kultury. Podléhájí mu všechna divadla.

Jdu za ním do jednoho ze starých šlechtických paláců na Malé Straně. Přijímá mne rozzářeně: "To se divíš, viď?"

"Divím. Může umělec, který se převtěluje do stále nových postav a interpretuje jejich osudy, může najít uspokojení v tom, že polyká prach akt a podepisuje dekrety?"

Odkryl své krásné, silné zuby. "Ten prach jsem už silně rozvířil. Teprve tady můžu lidi od základu měnit. Nejen interpretovat osudy, ale zasahovat do nich. Žádné divadelní zdání, skutečnost! Které divadlo chceš dostat, bráško?"

Změnil jsem téma rozhovoru. "Je to pravda, že chcete odsunout všechny Němce, tři milióny spoluobčanů?"

"Heim ins Reich! Dost dlouho to heslo vyřvávali a naši zem rozervali na kusy. Teď má být po jejich: Všichni!"

"Němečtí antifašisté s námi společně bojovali a trpěli."

"Němečtí soudruzi mají svůj příští úkol za hranicemi, ne u nás: musí vyhubit fašistickou infekci, vybudovat socialistickou společnost."

"Když je vyháníme do bídy, dokazujeme tím, že socialistická společnost je humánnější?"

"Tu musíme teprve vytvořit. Rozhodl jsem se pro revoluci, protože chci být šťastný s těmi, kdo smýšlejí jako já. Chceš snad jít s těmi, kdo se snaží urvat pro sebe víc, než kolik můžou spotřebovat v jediném životě? Pro mne je smysl života jednoduchý: spravedlnost a solidarita."

"...Můj otec se považoval za Němce, maminka za Češku. Když přišel Hitler, odešli spolu, umřeli společně."

"Nesmíš se ohlížet do minulosti, ale hledět do budoucnosti!" Zeptal jsem se na Lenu.

"Už dávno je tady. I to umožnila revoluce. Přijď k nám. To budeš koukat, mluví už jen česky."

"A Jirka?"

"Můj syn je u pionýrů. Aby z něho vyrostl dobrý komunista."

Nešel jsem k nim.

Konečně tedy kráčím po mostě, který žil ve mně tak jako já v něm.

Proč teprve teď?

Týdny v Praze mýjely, dny mnou protékaly jako voda pod jeho oblouky. Nejprve radostné uvítání, shledání! Ale pak proud přinášel trouchnivější dřevo, které se před ním začalo vršit. Voda se kalila a začala stoupat. Ledové kry vytvářely bariéry, pilíře mých nadějí, plány a iluze začaly kolísat. Zaplavuje mne povodeň, jako kdysi zatopila celý most. Často se zhroutil. Ale právě tak často jsme ho my Pražané postavili znovu. Ten most je totiž částí každého z nás.

Čím bychom byli my, občané na pravém břehu řeky, bez tepny života, vedoucí vzhůru ke hradu králů, kteří město založili, vládli mu a chránili je?

Šťastné doby mostu byly i šťastnými léty našimi. Jako Karla Čtvrtého zvolili kurfiřti českého krále za císaře Svaté říše římské. Praha se stala jejím hlavním městem. Náš král a císař tu vybudoval svůj most, zdvihl jeho mocné oblouky od sídla moci k místům poznání; v roce 1348 zřídil na Starém Městě Karolinum, první vysokou školu na sever od Alp.

Universitas! Veškeré lidské vědění, jež obstojí před božím přikázáním, mělo zde mít svůj stan, přístupný všem národům od Rýna po Vislu, od Severního moře po Sicilii, svou říši míru. Harmonia mundi!

Zrazovali jsme jeho odkaz, my všichni, znovu a znovu. Jeho sen o jednotě světa ve vědění, ve víře a v jedné spojené Zemi zničil svár národů a vyznání.

Krev, válka, panování cizáků. V Mostecké věži uvízly střely z děl, které měly most zničit: habsburské, švédské, francouzské, pruské.

V onom krátkém úseku dějin, který jsem mohl spoluprožít, v té hoblině času, odešli císařové: po mostě přešli na Hradčany dva prezidenti. První se jmenoval Masaryk, byl filozof a jeho krédo bylo: Ježíš, ne Caesar.

Sotvaže odešel, bylo jeho slovo vydáno posměchu. Na jeho Hradčanech se mu vysmíval Usurpátor. Ale přejít přes most a pohlédnout lidem do očí se neodvážil. Zadním vchodem vtrhl Hitler na Hrad a sám zmizel v krvi a v troskách.

A nyní? Opět prezident. Říká, že vrací svobodu. Pro koho? A na jak dlouho?

Přivezly ho sem cizí tanky. Namísto hákového kříže - srp a kladivo. Ani ty nejely přes most. Zhroutil by se pod nimi.

Žene mne to dále. Mimoděk projdu branou a jsem na mostě.

Tento most je srdcem města, miluje, nenávidí a trpí s námi, žije a tvoří. Smělým vzepětím i lehkým obloukem spojuje břeh s břehem, dýchá s proudem, smáčí nohy v jeho dnu a směřuje do výše. Vyrůstá z něho třicet soch, celé drúzy těl v prudkém pohybu; vyprávějí své příběhy: vášnivé obžaloby i extatická vyznání, odsouzení i soudci. Napomínají, zapřisahají, vztahují se po nás a proměňují se v nás.

Od dětství vzhlížím k těmto postavám, strhují mne a dojímají. Některé jsem miloval, jiných se bál, dalších se hrozil. Doprovázely mne na útěku i v cizině.

Teď se s nimi zase chci shledat. Chci s nimi rozprávět, vydat počet a ptát se.

x X x

Kavárna "Terrasse" na curyšském nábřeží Limmatu. Zaprášené keříky vavřínu a zimostrázu v truhlících vzdáleně připomínají pařížské kavárny na bulvárech; tramvaje řinčí a auta vypouštějí výfukové plyny. Jen rackové jsou stejně drzí jako u Seiny, kradou nám kousky rohlíků, když se dostanu do příliš zaujatého rozhovoru s mladým architektem. Plánuje koupaliště a jiné stavby strohé účelovosti, píše ale také divadelní hry, jejichž přesnou a chladně prokomponovanou architekturou vane fantazie a které oživuje duch odporu proti maloměšťácké úzkoprsosti, proti předsudkům a domýšlivosti. Poznávám v něm nový typ Švýcara. Někteří mí přátelé se také zlobí na bezpráví a brojí proti tuposti úřadů - v jejich očích je to "nešvýcarské". On však pochybuje i o tom, co se pokládá za "švýcarské". Pro něho je "švýcarskost" pouhá chiméra, kulisa, postavená z ješitnosti, před kterou se hraje protivně vemlouvavá hra o pílí a charakteru, zatímco za kulisami si o to nerušeněji chtivý a chamtivý kšeftařský duch plní kapsy.

"A kdo inscenuje tuhle hru?"

"Každý z nás. Každý přiděluje role ostatním a zároveň tak sám sobě, aby nakonec nemusel odhalit vlastní identitu."

To, co si můj přítel představuje pod pojmem "čas", dopomáhá i mně k jasné perspektivě. Jen naše vědomí, které je poplatné okamžiku, rozkládá život do dřívějšího a pozdějšího, do časové řady - a teprve sen a báseň z ní opět vytvoří jediný celek.

To je přístup, ze kterého vychází jeho nové drama: střízlivě viděná maškaráda, ve které pohlíží na život lidstva nadčasově. Je tu

Romeo a je tu Julie, vždy znovu připravování o svou lásku; je tu čínský velkokísar Filip II., Napoleon a jsou tu jejich umlčené oběti; a svědek pravdy je prohlašován za blázna.

Žádný odpor, ptám se, žádná revoluce?

Ano, revoluce se koná. Její vítězství je však jen pokračováním nespravedlnosti, jenže s jiným předznamenáním.

To mne podněcuje. Víc, než autor může tušit.

Ještě v době, kdy se hra v Curychu zkouší, ji dám přeložit do češtiny. Musí být uvedena v Praze!

Společně jedeme do města mého mládí. Už tu nepanuje atmosféra opojení ze svobody jako před dvěma lety. Vládne tu atmosféra agónie. Lidí se koukají na Sověty nejinak než civí myš na hada. Předsednictví vlády, ministerstvo vnitra a informací, policie a armáda, všechno už je v rukou komunistů. A většina, která je pro svobodu? Ta věří slabému prezidentovi a stínům znevažované demokratické ústavy.

Premiéra na "mé" staré známé scéně v pražském Městském divadle.

Bylo mi dopřáno, abych zde před útekem do Švýcarska prožil své první úspěchy. Teď mi všechno připadá šedivější a ubožejší; ale na scéně září mladá generace herců a ta realizuje básnickou vizi s nadáním rozených komediantů. Předvádí tu odvěké pokušení: proces zneužití moci.

To, co v Curychu sklízelo potlesk jako virtuózní výtvar fantazie, stává se zde provokací, výstrahou před násilím, které se znovu chystá všechno pohltit. Během představení diváci trnou, divoce, spontánně a hlasitě souhlasí, cynicky odporují a celá hra končí ve změti odmítnutí i nadšení.

Diskutovat! Diskutovat! volá se. Rozpoutá se diskuse. A když pak dlouho po půlnoci v hledišti zhasnou světla, pokračuje diskuse i v šatnách herců.

Překládal jsem do češtiny to, co říkal autor, jiní zase překládali pro něho do němčiny. Tlumočníci mezi dvěma světy.

Na jedné věci se shodují všichni: společnost vyžaduje stálou změnu. Ustrnutí přináší jen posílení privilegií a útlaku.

Jak ale změnu uskutečnit? V tom se názory propastně rozcházejí.

Mluvčí protivníků, literární ideolog "strany", muž se silnými brýlemi, chladný a ironický: Zdalipak se host ze Švýcarska sám přesvědčil o tom, že by se kapitalisté dobrovolně vzdali své moci? Že ne? Pak je ovšem nutné je k tomu přinutit.

Autar: Násilím? Zodpovědnost a důstojnost člověka vyrůstají ze svobody volby.

Ideolog: Také ze svobody potlačovat druhého? Pak zbývá jen jediná volba - buď připustit vykořisťování pracujících nebo zavést společenský řád, který to znemožňuje.

Autor: Chceme stát, který neposkytuje žádný prostor pro volbu, který dokonce zakazuje pochybovat?

Ideolog: Revoluce nezná pochyb.

Autor: Ale zná násilí. Jak je možné věřit něčemu, co bylo vynuceno pouhým násilím a může se zase jen násilím udržet!

Ideolog: To, co vy nazýváte násilím, je nanejvýš přechodný stav.

Autor: Znáte příklad takového přechodného stavu, příklad takové tyranie, která se dobrovolně změnila ve svůj protiklad?

Hlas z obecnstva: O tom si promluvíme za sto let.

Osvobodivý smích. Mně ale do smíchu není.

Strašidelná sonáta

Oponou z ostnatého drátu, ze strážních věží a minových polí, kterou zřídili ti, kdo mají moc, pronikají zprávy, jejichž nesmyslnost a fantastičnost má v sobě cosi strašidelného.

A přece to byla pouhá obměna oněch moskevských procesů, které mne jako zcela mladého člověka ochromovaly a naplňovaly hrůzou.

Tentokrát to však byly pražské procesy. Muži v nejvyšších funkcích prý zradili a zaprodali režim - tak se pravilo v obžalobě. Jeden z nich mi byl důvěrně znám: Vláda.

Stal se mezitím náměstkem ministra kultury a se čtrnácti jinými ministry a vysokými funkcionáři byl zatčen Státní bezpečností.

"Obžalovaný se jako trockisticko-titoistický zrádce a nepřítel československého lidu a lidově demokratického pořádku ve službě americké tajné služby a západní špionáže připojil k sionistickému centru zrádců. Zvláště se zaměřil na rozšiřování buržoazně-nacionalistické propagandy, dekadentních západních myšlenek a potlačování socialistické kultury, aby podryval jednotu lidu a lidové demokracie s cílem narušit přátelské a spojenecké svazky se Sovětským svazem, obnovit kapitalismus, zatáhnout republiku do tábora imperialismu a zničit její samostatnost.

Obžalovaný prohlásil, že je vinen ve všech bodech."

Vláda, takový ryzí člověk, neústupně a bezpodmínečně oddaný svému socialistickému ideálu, ten že by spáchal takovou spoustu obludných "zločinů" a přiznal se k nim? Vždyť to odporuje jakékoli rozumové úvaze, je to prostě absurdní!

Rozsudek pro Vládu a pro jedenáct dalších obžalovaných zněl: smrt oběšením. Byli oběšeni na šibenici.

Lena! Přežije to - a jak? Dopis ode mne by jí jistě přitížil. Valérie však styk udržovala, třeba něco ví.

Ne, neví víc než já. Ale už stála na barikádě jako vždy. Říká, že už Léně napsala, že ji dostane domů, ať je to odkudkoli a v boji s kýmkoli.

Teprve po mnoha týdnech dostala odpověď. Dopis došel do Švýcarska oklikami.

"Děkuji Ti, myslela jsem si, že se o něco podobného pokusíš.

Co však já můžu pohledávat v zemi, která mne potrestala za to, že jsem zachraňovala děti, která mi odňala švýcarská občanská práva, protože jsem se provdala za 'chaiben Ussländer', za mizerného cizince.

Tady mne však něco zadržuje. Vláda nezradil stranu, ale strana zradila jeho. Dokud tohle nepřiznají, nikdo mne odtud zaživa nedostane.

A ještě něco. Zdenka, korunní svědkyně obžaloby, dosáhla toho, že Jirka, kterému je teď osmnáct let, v dopise soudu žádal smrt pro svého otce, tohoto "odporného renegáta".

Je možné, že mne Jirka jednoho dne bude potřebovat.

Vždy Tvá Lena"

Mělo dojít na její slova.

Ve staré vlasti se hnuly ledy, země se probouzí ze strnulosti.

Už dávno odhalil "velký bratr" na východě, že Stalin sám páchal zločiny, z nichž dal obvinít jiné.

Ale v Praze ještě dlouhá léta potom spočívali popravení v nepřístupné hrobce pomluv, rostoucí pochybnosti a zvědavé otázky byly potlačovány, až konečně touha po pravdě jako zemětřesení vynesla všechno na povrch.

Mrtví povstávají a sami žalují.

Zdá se, že nic není nemožného v tomto omamném jaře; otroci i otrokáři jím procházejí jako opilí, svoboda se stává fatou morganou naděje, strach a rezignace opadávají a dávno pohřbené naděje ožívají.

Z Brna, druhého největšího města v zemi, dostávám pozvání ke

zkouškám české premiéry své poslední hry. Je to podobenství nesmyslu politické vraždy.

Švýcarské úřady mne před cestou varují. Poměry jsou nepřehledné, situace nejasná, mou bezpečnost není možno zaručit. Mám se té cesty odvážit? Mám rodinu a děti, které mne potřebují. Ale Světluška praví: "Nepojedeš-li teď, nikdy si to neodpustíš. Víím, že se vrátíš."

Město, na jehož letišti přistávám, je mi zcela neznámé.

V příletové hale mne očekává mladá žena s kyticí růží, představitelka hlavní role mé hry, je s ní i režisér. Společně mne odvezou na divadelní ředitelství. Zde se tísní stále více lidí, připíjejí mi, vítají mne, zavalují otázkami, smějí se, objímají mne. Malý prostor je přeplněn, je tu horko. Místo vzduchu oblaka dýmu, mně se ale zdá, že se mi točí hlava ne z nedostatku, ale z přebytku kyslíku. Říkají tomu tady "člověčina", a to slovo je nepřeložitelné. Je v něm lidskost /i se všemi lidskými chybami/, je v něm spontánnost, vůně kama-rádství - ode všeho trochu a všechno dohromady. Kdysi mi to bylo samozřejmé, ale teď se musím nejdřív osvobodit od čtvrtstoletí konvencí a upjaté zdrženlivosti.

Přemíra všeho. Práce v divadle je stejně vášnivá jako veřejný život, naplněný výbušnými emocemi. Otrocká poslušnost se úplně zhroutila, ze hřbitovního poklidu nezbylo nic. Všechno, co se za dlouhá léta útlaku nahromadilo pod povrchem, nyní nezadržitelně vyráží ven.

Standarty se stranickými hesly, přežvykovanými do omrzení a zhnusení, leží roztrhané po ulicích. Prezident a první tajemník strany je sesazen. Jméno "Dubček" stojí všude, napsáno křídou, uhelným mourem či barvou na stěnách domů, na prkenných plotech, na asfaltu. Jméno, které v sobě nese náboj velkého očekávání.

Volba nového prezidenta. Masy táhnou ulicemi, zaplňují náměstí, volají "Svoboda, Svoboda". Tak se jmenuje jejich kandidát, a je to i jejich program. A ještě něco volají: "Ani Východ, ani Západ - rovně za nose! Ani doleva, ani doprava - vpřed!"

Ani stopy po nenávisti, vyzařuje z nich bezstarostná důvěra, vše pronikající dětská veselost. Mne se zmocňuje strach.

Večer se koná premiéra mé hry.

Když se na konci představení ozve potlesk - stereotypní pohyb rukou mi připadá jako cosi nesmyslného - vystoupím na scénu a vyčkám, až se vše uklidní.

"Dnes byl ve Spojených státech zavražděn Martin Luther King. Když nyní povstaneme ze svých míst" - a to se okamžitě děje - "pak si mu-

síme uvědomit jedno. Tělo muže usmrtit lze, jeho ducha však nikoliv - žije-li nadále v nás." Ještě nikdy jsem nezažil takové ticho shromážděných lidí.

Můj přítel, spisovatel - to on dodal mému vlastnímu překladu hry poslední vybroušený slovní lesk - mne veze svým vozem do Prahy. Jede-me Moravou, všude proniká něžná zeleň z černé země; brzo z ní vzejde překypující moře obilí. Cestou do Čech se objevují vesnice a městečka s hrady, zámky a kostely jako vždycky předtím. Kříže u cest, kaple, mariánské sochy a postavy svatých jsou vyzdobeny čerstvými květy. "To jsou kulturní památky," praví přesvědčený komunista. "Nejsme přece barbaři."

Patří k bezstarostným reformátorům, kteří usilují o cestu vpřed, šíří všudypřítomné heslo "socialismus s lidskou tváří", a "Literární noviny", které se svými kamarády rediguje, si lidé derou z ruky.

"Musíš tu žít, právě tady, aby ses zase naučil smát." Nepustí z ruky volant, ale lokty mne nabere pod žebry. Auto reaguje veselým obloučkem. "Tady žádná strašidla nejsou."

"A přece je provokujete." Tak třeba výslech někdejšího správce domu ministerstva zahraničí. Spolu s milióny jiných jsem ho bez dechu sledoval na televizní obrazovce. Vyšetřující soudce se ptá úředníka, co ví o údajné sebevraždě ministra Jana Masaryka, posledního ručitele demokracie ve vládě. Podle oficiální verze prý vyskočil z okna svého služebního bytu. Blízek slzám, pod tíhou dotěrných otázek vypovídá nakonec starý správce třaslavým hlasem, že do budovy tehdy vnikli ozbrojení Rusové; jeho samotného že zavřeli v jeho místnosti a zata-rasili okenice. Když se mu ráno podařilo vyjít vedlejším vchodem, našel ministra mrtvého na dlažbě dvora.

"Neděsí mě ani tak věc sama. Je však moudré, aby se takový výslech veřejně vysílal, když se tím nutně provokuje "velký bratr"?"

"Pravda nikdy nemůže být dost veřejná, jen pak se dá zase dýchat. S "velkým bratrem" máme smlouvu o vzájemné suverenitě a nevměšování."

"I jiní měli takovou smlouvu, třeba Maďaři..."

Můj přítel je vtělená ohleduplnost. "Je vidět, že už patříš ke staré generaci. Pořád se děsíte představy, že se dějiny opakují; tím všechno promeškáte. Protože dějiny se neopakují, když je sami tvůrčím způsobem utváříme."

Poslední panenka

V Praze mne čeká shledání. Lena - po více než dvaceti letech! Osud ji strhl do propasti, zatímco já jsem zůstal nahoře a neměl jsem na to právo. Každý krok, kterým stoupám výše v předměstském řadovém činžáku - ze dveří jsou cítit kuchyňské výpary, je slyšet dětský pláč a ženský křik - je těžší a těžší.

Zazvoním a otevře mi přitloustlá žena v obnošených a příliš těsných pletených šatech neurčité barvy; na bosých nohou roztřepené zelené pantofle.

"Grüezi," pravím nejistě.

"Nur herein, Herr Schwyzer." A česky pokračuje. "Kafíčko?" A když staví vodu na plynový vařič: "Ještě jsi pořád u divadla? Já ale nejsem žádná šarantní "Veselá vdova". Musíš se smířit s českou knedlíkovou ženskou."

Poznávám pouze její oči a snažím se v této houbovité mase objevit někdejší Leninu jemnou citlivost. Není ani kyprá, spíš odulá, a když můj pohled padne na ruce, které mi nalévají kávu, mizí i poslední stín pohody. Jsou zkřivené a oteklé, jak tomu bývá v posledním stadiu při zánětu kloubů.

"Nepříliš estetické, vznešený pán laskavě promine, čtyři roky trestanecký tábor, pak kolektiv pro odchov prasat, bez rukavic při minus dvaceti. Ale jen žádnou paniku. Teď už jsem dlouho v továrně. Skladnice. Pro běžící pás se mé pracky už nehodí."

"Prý obnovili staré procesy." Jde k zásuvce, vyhledá v ní listinu a podá mi ji. Je to úřední akt.

"Na doporučení Ústředního výboru Komunistické strany Československa a na základě zjištěného porušení zásad strany a socialistické zákonnosti v období kultu osobnosti provedli Generální prokuratura a Nejvyšší soud revizi politických procesů z let 1949 - 1954."

Přeskočím mnoho stránek, na kterých se líčí jednotlivé případy, a zastavím se u červeně zatrženého odstavce.

"Závěrem se konstatuje, že tak zvané nepřátelské spiklenecké centrum neexistovalo. Bylo uměle vykonstruováno na základě výpovědí zatčených osob, a to orgány státní bezpečnosti, které si výpovědi nezákonnými metodami vynutily. Pod fyzickým a psychickým tlakem byli obžalovaní přinuceni přiznat se ke všemu, co od nich vyšetřující orgány požadovaly. Příslušné protokoly byly formulovány předem a obžalovaní je museli nejen podepsat, ale i doslova podle jejich znění vypo-

vídat před soudem."

"Dále uvedení obvinění jsou zproštěni obžaloby

1. z velezrady
2. ze špionáže
3. ze sabotáže."

Následuje dlouhý seznam jmen, začínající Rudolfem Slánským, někdejsím generálním tajemníkem KSČ, a konečně je tu mezi mnoha jinými uveden i Vladimír Grossman.

Hledím teď na ni, na ženu, která kdysi byla Lenou.

"Teď si asi myslíš, že jsem dosáhla toho, oč jsem usilovala. Napsala jsem vám ovšem také, že mne zde zdržuje ještě něco jiného." Ukáže na dveře proti vchodu. "Sama bych neměla právo na dvě místnosti. On teď bydlí u mne."

Jde ke dveřím a zaťuká. "Jirko, je tu starý přítel tvého tatínka."

Dveře se otevrou a já vyskočím ze židle.

Přesně takhle vypadal Vláška před čtvrtstoletím: stejně urostlá svalnatá postava, temné vlasy, spadající do širokého čela, selská lebka, v očích výraz rozhodnosti, přímosti... ale hoří v nich i něco jiného... fanatismus. To jsou Zdenčiny oči!

Seberu se, napřáhnu ruku. "Ahoj, Jirko."

Neuchopí mou ruku. "Podáváte ruku vrahovi," a když já ruku nestáhnou zpět, "otcovrahovi."

Jak dlouho tu ještě budeme stát?

Konečně praví Lena ztrápeně: "Přeháníš čím dál víc, a jenom si to namlouváš. Tvá matka tě jako nezralého chlapce zneužila k tomu, abys napsal ten strašný dopis, protože tatínka nenáviděla."

"A ty zase nenávidíš ji. Moje matka měla své důvody. Muž, který je s to zradit svou ženu, je schopný všeho. Už ve Švýcarsku to byl pravicový úchylník, přátelil se s pruským junkerem a také s Vámi, s měšťákem. Taxi do Prahy vám zaplatili kapitalisté, není-liž pravda? Co bylo logičtější než považovat ho za agenta CIA?"

Teď se opře Lena svýma zmrzačenýma rukama o stůl. "Ano, to řekla před soudem. Ona ho zabila." Lena zdvihne listinu o revizi procesu a mává jí Jirkovi před obličejem. "Tady. Tady to máš černé na bílém od Nejvyššího soudu. Všechno vymyšleno a vylháno. Nestačí ti to?"

Jirku to nechá úplně chladným, a to je na tom to nejstrašnější. "Chci to přesně vědět: Kdo ze mne udělal vraha?" Je teď tak věcný, jako by diskutoval o nějaké cizí kriminální záležitosti.

"Přece to víš," praví Lena.

"Podle tebe mne má matka vychovala k fanatismu. Kdo ji ale učinil takovou, jaká byla? Všichni tu ještě jsou, původci i vykonavatelé rozsudků smrti. Utěšují se tučnými penzemi nebo novými místy. Kat je dnes ředitelem Státního pohřebního ústavu."

"Chceš se mstít? Mstou se ale nic nenapraví."

"Když vypukne mor, musí se najít bacil, který ho vyvolává, to zaprvé. Druhá věc je prostředek proti němu: jmenuje se pravda... Chci vědět, co vypovídal můj otec, než ho mučili. Při soudním procesu prý všechno odvolal a křičel soudcům pravdu do očí. Tu pravdu musím znát."

"Od koho?" ptám se.

"Soudce, který vynesl rozsudek smrti, ještě žije. Něco si vymyslili, aby se k němu nikdo nedostal. Je v blázinci. Návštěvy u něho nejsou dovoleny."

Syn mého přítele. Je mi stejně blízký jako mi byl kdysi blízký jeho otec. To zoufalé hledání pravdy... je mi ještě bližší, jsme si tak blízcí, že hranice mezi námi mizí. Vina tak strašlivá, že pro ni hledáme původce, protože ji sami nemůžeme unést.

"Řekněte mi, prosím, jméno soudce a kliniky, kde je internován. Snad najdu cestu."

V té době je možné všechno. Mého přítele-spisovatele mé vyprávění fascinuje. A jeho přítelem je nový tajemník strany.

Přijme nás primář. "Pacient trpí dementia praecox komplikovanou manio-depresivní psychózou. Nechci vás nudit odborným výkladem. Pro vás je důležité, že v manické fázi je velice přístupný a hovorný, ale to se může velice rychle změnit. V depresi je nevypočitatelný. Už jsem vás u něho ohlásil, nenadálá návštěva by byla nevhodná. Dovolíte-li, půjdu napřed."

Lékař nás vede chodbami, otevírá a zavírá vlastním klíčem, mluví hlasitěji, jeho hlas se začíná mísit s neartikulovanými zvuky, s hroznými výkřiky, zdá se ale, že je lékař nevnímá. "Pracovní terapie se u pacienta osvědčila. Přes ~~svou~~ invaliditu. A je pozoruhodně obratný v různých drobných úkonech a v soustružení." /Jaká invalidita?/ "Jeho výrobky se dají dobře prodávat, jsou ovšem pouze na export." /Proč se směje?/ "Vy zůstanete nablízku," řekne ošetřovateli. Potom nám otevře dveře.

Malá dílna se soustruhem na dřevo, rozličné nářadí, dřevo, odpadky, a za tím vším muž v pracovní zástěře s hbitýma rukama; co vš₂ dělá, není v polotmě skoro vidět. Mizerné osvětlení pro takovou práci...

Teď se zastaví. "Ano, moje návštěva." Tápe podél pracovního stolu, paže vpředu a jde malými krůčky směrem k Jirkovi, který mimoděk ucouvne.

"Justitia s páskou přes oči..." klokotavý smích, "mně už oči zavazovat nemusejí."

Teď... vidím zblízka jeho doširoka otevřené bezvýrazné panenky, jsou jakoby potažené plísni... je slepý!!

Jirka stojí u stěny, dál už couvnout nemůže. Dovolí, aby si ho slepec ohmatal, nejprve ruce a prsa, pak krk, tváře, čelo, vlasy, dokonce i zavřené oči. Později mi Jirka řekl, že ty prsty cítil jako motýlí doteky. Přitom je soudce silný muž. Teď se zastavil a praví hlasem skoro dětským - takový hlas se k němu vůbec nehodí - "Ale to je... Vláda... tys ke mně přišel!"

Nehýbeme se.

"To jsem si myslel, vždycky jsem to věděl, že tebe nemůžou popravít." Nadšeně se směje. "Pamatuješ se ještě, víš, to jak jsme se před projednáváním všechno učili nazpaměť? Ty své výpovědi, já své otázky, a ty zas svou odpověď. Tys byl tak hodný." Hladí ho. "A já tak hloupý, tak strašně hloupý... Věřil jsem, že protokoly jsou v pořádku... Vyšetřování jsem nevedl. A vy jste se všichni přiznávali a vzájemně jste se obviňovali... dobrovolně, říkali kolegové z vyšetřovačky..."

Teď se soudce dotýká Jirkova těla a Jirka stojí jako ochrnutý. "Ani stopa po mučení, nic... Obžaloba a vyšetřování pod nejprísrnější kontrolou politbyra. Odposlouchávací zařízení! Běda, kdyby bylo něco nesouhlasilo... Muselo to přece souhlasit, když to tvrdí strana, dokonce i vláda a prezident... byl to přece tvůj přítel, musel tě znát líp než já..."

Soudce tápe zpět k soustruhu. "Ale pak, pak jsi mě zklamal, strašně zklamal." Muž za stolem se shrbí, zdá se, že se sesychá. "Všechno přece šlo jak na drátku, tak jak jsme to nazkoušeli. Proč jsi pak při vlastním projednávání najednou začal mluvit jinak, pročs začal křičet, že tě nutili, že tě mučili, a pak, pak jsi řekl..."

Slepý se udeří rukou přes ústa. "To se nesmí nikdo dozvědět." Dopadne zpět na svou stoličku. "Rozsudek jsem stejně musel vynést. Smrt. To mi přikázali. Ale pak už jsem ničemu nevěřil, ničemu. Začal jsem pátrat, objevil jsem manipulace, náznaky mučení. Žádal jsem nezávislé vyšetřování... Místo toho mne zatkli, prý pro vyzrazení státních tajemství. Bez procesu do uranových dolů! Tam jsem oslepl, naštěstí" ...začíná se chichotat... "a pak už mě nemohli potřebovat."

Teď se konečně Jirka pohne. "Co vypověděl obžalovaný před soudem?"

Stařec se poškrábe za ušima; pojednou se v jeho obličejí objevuje cosi vychytralého. "Myslíš, že teď bych to směl říct, když mě mají za blázna?... Ale to přece víš sám, cos tehdy řek', Vlášo... Myslili jste si, že hrajete divadlo, a že až spadne opona, hlava zůstane na ramenou... ale opona nespádla a hlavička..." Naznačí groteskním pohybem způsob popravy. "Všichni jsme se mýlili. Skutečnost se nepředvádí v divadle, ale naopak, skutečnost sama hraje divadlo a rekvizity jsou nefalšované právě tak jako vrazi."

Jirka k němu přistoupí. "Pro všechno na světě Vás prosím, co Vám to křičel do obličejí?"

Slepý si položí prst na ústa. "Pst! Už jsi zapomněl na naše tajemství, Vlášo?" Začíná tápat po stole a uchopí nějaký předmět. "Ona to ví." Vtiskne cosi Jirkovi do ruky. "Ona ti to řekne."

Jirka se dívá na předmět, který já nemohu rozeznat, a potřásá hlavou. Pak zoufale uchopí soudce za ramena. "Já nejsem Vlášo, já jsem jeho syn... a musím se dozvědět pravdu!!"

"Ty nejsi Vlášo...?" Slepec ho odstrčí. "Tak to teprv nesmím říct." Křečovitě a s výrazem hrůzy se chytí lavice. "Jinak si mě odtud odvezou a zas budu muset soudit." A začne křičet: "Jděte pryč! Pryč! Pomoc!"

Vstoupí ošetřovatel. Přidrží nám dveře. Odcházíme.

Z kliniky odjíždíme autobusem, mlčíme. Procházíme městem a konečně usedneme na lavičku u Staroměstských mlýnů.

Jejich kola se už dávno zastavila, ale veliký jez, který chrání starý Karlův most, šumí; jinak je slyšet jenom racky.

Jirka ještě pořád drží v ruce dřevěnou panenku, kterou mu dal slepec. Teď ji chce hodit do vody.

Zadržím ho, vezmu si ji. Krásná není. Má tvar mumie, horní polovina je kulatá, dolní, větší, oblá. Je to matrjoška, kterou mají děti v Rusku rády. Jirka si odplivne.

"Počkej," říkám. "Jako dítě jsem věřil, že je v tom tajemství..."

Jirka pohrdlivě třepe špičkou nohy. "Všechny nás obelhali. Jeden to svádí na druhého, všechno zamlžují. Ale mě se nezbaví: kdo je viník?"

Dívám se na hrubou, nenabarvenou panenku. "Možná, že báťuška Stalin. On nařídil velkou čistku a přikázal procesy. Také u nás..."

Panenka se dá otevřít a uvnitř je další panenka, trochu menší. "Podívej, to je náš pan prezident Gottwald. Říká se, že tenkrát plakal, že musí obětovat věrné soudruhy a přátele. Ale příkaz předal dál" ... - zase nová panenka "generálnímu prokurátorovi. I on poslechl, všich-

ni byli poslušní. Vyšetřující soudce, mučitelé, soud, kat..." pokaždé vyjmu menší panenku.

Mezi námi na lavičce leží samé otevřené panenky. Na jednu, docela malou, teď Jirka klade ruku. "To je moje matka. Dala mi napsat dopis, ve kterém jsem žádal otcovu smrt."

"I tato panenka se ještě dá otevřít." Vyjímám docela malou figurku. "Ale tahle už ne." A dávám ji Jirkovi.

Dívá se na mne s výsměchem. "Už dávno vím, kam míříte. Já jsem ta poslední panenka."

"Tou je každý z nás."

"Ožije tím můj otec?" Hodí panenku přes zábradlí. Hejno racků se ozve, prudké mávání křídly, jeden po tom chňapne. Pak ale zase panenku upustí do proudu.

Pojednou se Jirkova pracně vybudovaná fasáda pohrdání, cynismu a nenávisti zřítí a jeho hlava dopadá na opěradlo.

Rackové na nás dorážejí a krouží nad námi. Dožadují se potravy.

/Výňatky z románu vydaného r. 1985/

Z němčiny přeložil J.B.

ZLATOKOŽEC U ŘEKY

hraje a zpívá,
vylezu na slívu,
abych slyšela,
když už nevidím.

Řeka tam u něho mrtvě teče,
tužebník voní na omdlení,
je před bouřkou
a na kocoura
zas leze mrňoukání.

Eu, Eu pramáti Evu volá
a horký vzduch se chvěje.

Pole, poslední bouří na kost vyplavená
porodí mrtvá těla
a zlatokožec hraje
o lásce, která nás pod krkem drží.

Holýma rukama kopřivy trhám,
vstanu a černo před očima,
nebe k bouři zraje,
hučení v hlavě
a zlatokožec hraje.

Zoufalec kocour
plíží se mokrou travou
a volá Eu od rána do večera,
je jedno, který přijde,
v horkém ránu je skoro jedno která.
V zeleném obilí srnec hrká
a zlatokožec ztichne,
čeká.

Kopřivy holýma rukama trhám,
kocour ví své,
lilie pukají, otvírají chřtán,
jsem v noci divou ženou,

ve dne polednicí
a po večerech klekám.

(Tvá nepřítomnost bolí,
jak rána po srpu,
srp kladiva se bojí.)

Zlatokožec studené ryby
z horké vody tahá,
prudký déšť a hřmění,
kocour řve,
pole už nesají,
do řek se přesouvají,
kšc,
kořata na skále nevyžijí,
jak papež Řehoř po incestu,
nebude na pasení,
tlustých chobotnatců,
umíráček za českou ves zvoní
a zlatokožec hraje.
Pláču jak kocour,
nazdařbůh
a na kořata zima.
Po řece plavou jejich vzdutá těla
a zlatokožec hledá zlatoploutvou,
která si bude přát
od něho konec světa.
Chce rybu pozemskou na suchu jíst.
Kocour se modlí,
ať z nebe padají kočky s tygřími drápy,
žádostí placaté jak hadi,
kočka je zrada v kartách Edmondových
trahison,
u Lenormandky mladá žena
v rouše stařeny,
proč ne naopak?
A proč ne já? Falešná karta, žaludové eso,
vytáhla jsem ho,
když nad klášterem hřmělo
lísání ženatého,

lichotky blýskaly se v dáli
na krásný čas, leč běda:
mrtvých kořat zahřívání,
v noci divou ženou
a za poledne klekám.

Zlatokožec dostal zlatoploutvou
a potůčky jsou od té chvíle moře,
ze srdce do hlavy kocour mňouká,
jakoby toužil zmrtvýchvstát,
jakoby nevěděl,
že moře je všech tvorů jednohlasý tón
...a zlatokožec zas už hraje.

84

P l o m b a

Nahmatal jsem jazykem otvor v zubu a po několikadenním váhání jsem se vypravil na středisko a díval se teď na bolestí kolorované detaily mastné pleti mé vlídné zubařky. Nakonec mi do šestky vpravo nahoře zasadila vložku a upozornila, že kdyby to moc bolelo, mám si ji opatrně vyrýpnout špendlíkem. Zašel jsem do Sputníku na decínku červeného na stojáka, abych zapudil ten zubařský odér, a pak jsem se lajdal zpátky do úřadu. Byl jeden z prvních hezkých jarních dnů, po kotníky jsem se brodil odřenyými šupinami, v zubech mi pocukávalo jak dlouhými opratěmi a horní poschodí vysokých činžáků někdo polil růžovým pudinkem.

Zdeněčku, řekla mi kolegyně Miluška, vypadáš jako by tě vyškráblí z umrlčí komory. A než jsem stačil odpovědět, pokračovala o své kamarádce Jiřince, co se právě vrátila z Rakouska, kde teď v kavárnách servírujou ke každý kávě balíček prezervativů. A víš, co mě napadlo, Zdeněčku? Jestli si celý to AIDS nevymysleli výrobci prezervativů, aby zvedli tržbu.

Zasmál jsem se, ale cestou z práce jsem se radši stavil v samoobslužný drogerii, protože jsem si vzpomněl, že jsem na čtvrtek pozvaný k Haně Lehaně.

Bydlím na Bratislavské, tam, kde kdysi bývalo pověstné ghetto cikánů a sociálních vyděděnců. Tady mám garsonku v třetím poschodí mohutného pavlačáku, té hlučné "fabriky na bydlení". Často jsem si říkal, že ticho mého pokoje je do toho vřískavého činžáku uloženo jak zlatá cihla do zdi špinavého vepřína. Z jedné strany mám totiž štítovou stěnu a z druhé bydlí důchodce B.Chaba, tak to má

aspoň na plechové cedulce na dveřích. Párkrát jsem ho potkal na schodech, kde se vždycky přidržoval zábradlí, namahavě oddechoval, a když jsem ho míjel, jen se na mě tak skoro omluvně usmál.

V noci mě probudila bolest zubů tak neodbytná, že jsem se posadil na posteli a spustil nohy na zem. Dlouho jsem bezradně seděl, než mi došlo, co musím udělat. Rozsvítil jsem všechna světla a začal nesystematicky hledat nějaký špendlík. Chodil jsem mezi oknem, televizorem a kuchyňským koutem, než jsem našel v zácloně velikou jehlu, a když jsem ji bral do ruky, přišla mi obrovská jak velrybí harpuna. Ani jsem se nenamáhal vytahovat z ní nit a ve chvíli, kdy jsem ji opatrně směřoval ve slinném moři, uslyšel jsem neobvyklý hluk ze sousedního bytu. Ztuhl jsem a bolest vyletěla nahoru jak raketa a vmáčkla mě svým chvostem do země. Několik dlouhých minut jsem tam stál a nebyl schopen pohybu a po celou tu dobu prosakovaly přes zeď zvuky. Pak jsem nasadil jehlu a vyrýpl vložku a v tu ránu bylo ticho a bolest odlehla. Šel jsem pozhasínat světla, uleh a okamžitě usnul.

Když jsem se příští den vrátil z úřadu, uviděl jsem dveře do vedlejšího bytu dokořán. A napřed jsem měl pocit, že se mě to netýká, vždyť jsem toho člověka prakticky vůbec neznal. A pomyslel jsem si, že když je někdo tak skromný a tichý, že celou dobu nevím o jeho přítomnosti, tím méně budu teď vědět o jeho nepřítomnosti. Ale nazítří večer, kdy jsem měl jít za Hanou Lehanou, mě z ničeho nic napadlo, že tam nepůjdu. A o několik minut později jsem už s jistotou věděl, že dnes tam jít nedokážu. Seděl jsem na posteli, ohmatával jazykem ctihodnou dutinu a právě jsem se rozhodl, že nepůjdu ani k zubařce, protože nejsem blázen, abych si zas nechal zmačkat zub.

Skončily mé tiché dny v garsonce na Bratislavské. Do uvolněného sousedního bytu se někdo nastěhoval už začátkem příštího týdne a jedno dlouhé odpoledne jsem poslouchal, jak si zatlouká do zdi skoby a rozvěšuje tam skřínky, police a obrazy. Pak jsem si zašel naproti do Lahůdek pro večeři a při čekání ve frontě jsem se dozvěděl, že byt po zemřelém důchodci převzala nějaká mladá žena. Nikdo ji tam nikdy neviděl a najednou se mrcha objeví - vybavená všemi papíry - jako údajná Chabova družka. Setřel jsem horlivé sliny, kterými mě informátoři popraskali, a když jsem se vrátil z nákupu a přezouval se, uslyšel jsem hlasy za dveřmi a vyhlédl špehýrkou. Sousedka byla mimo zorné pole, ale zato jsem

viděl mladíka, který tam do ní klavíroval a na řemínku držel vlčáka. V té chvíli vlčák vyskočil, našpónoval vodítko a rozštěkal se směrem k špehýrce. Rychle jsem zacouval a o několik hodin později - krátce před jedenáctou - se v sousedním bytě pustili do hudební produkce, k níž jim stačily čtyři hlučné nástroje: kytara, mužský, ženský a psí hlas. Produkce se protáhla do tří do rána a zvlášť neúnavný byl vlčák. Aspoň padesátkrát jsem vylezl z postele, namaširoval ke zdi a zastavil se před ní se zvednutými pěstmi, jen zabušit, ale padesátkrát jsem si vždycky znova uvědomil, že by to třeba mohlo vzbudit jejich nelibost. Nazítří jsem je pak z udělání potkal na schodech. Zpomalil jsem, abych je raději minul na odpočívadle, protože jsem se právem obával, že když půjdu kolem v tom těsném prostoru, může se stát, že se o ně nějak neobratně otřu. Zastavil jsem se proto a čekal, předstíraje náhle propuknuvší zájem o barvu podšívky mého kabátu. A právě když jsem hbitým nožíkem vnikl do mystéria podšívky, oslovil mě ženský hlas.

Věru jsem neviděl už patnáct roku. Kdyby mě neoslovila, nepoznal bych ji. Ale přitom, její vzhled se možná změnil, ale krása zůstala netknuta. Vidím, že mi chcete oponovat, protože všichni moc dobře víme, co je to patnáct roků. Ale pomohu vaší představivosti. Věra je jak vodní rostlina v proudu času: chvěje se, vlní se, otáčí se, ale zůstává. Když jsem ji naposledy viděl, měla dlouhé černé vlasy. Když je rozestřela kolem sebe, překryla celé náměstí. Vzpomínám, jak jsme se tam pak všichni motali v těch hladových tmách, jen já neměl nikdy šanci.

Požádala mladíka, aby počkal dole, a po celý ten čas /sotva několik minut/, co jsme si povídali na odpočívadle, jsem slyšel zdola netrpělivé poštěkávání.

Co tady dělám, Zdeňku? Víš, jak bych ti to řekla, do tohoto bytu mě odložili.

Kdo tě odložil?

No, to je spíš dlouhý povídání. Jednou si na to najdem trochu času. Vydrápala jsem se hodně nahoru a teď mě zas poslali zpátky. A jak vidíš, šoupli mě až na dno.

Děkuju, tak to se ti povedlo.

Nezlob se, řekla bezohledně, ale když se na to díváš odtamtud... A co ten vlčák, Věruško, ten taky patří k tomu tvému dnu? Je to tvůj Cerberus?

Budeš se divit, ale to je docela fajn kluk. Někoho takovýho zrovna teďka potřebuju. A co děláš ty? Vzpomínám si, žes byl na něco ta-

lentovanej. Na fyziku nebo deskriptivu.

Ale když jsme neodpověděl, vůbec si toho nevšimla.

Upřímně řečeno, nevěřil jsem, že si na mě někdy najde čas.

A pravděpodobně bychom se už nikdy neviděli, kdybych ji náhodou o týden později nepotkal ve velké drogérii na Cejlu. Vezla si v košíku možná tučnou krabičku se zubními pastami a hned mi ochotně svěřila, o čem ji důvěrně informoval její zubař: když člověk používá jen jediný druh zubní pasty, bakterie se na něj časem adaptují a zakousnou se do zubů s tím větší náruživostí.

Kam tak spěcháš, Věruš?

Je to na mně tak moc vidět?

Vzali tě na milost? Vracíš se tam, odkud tě vyšoupli?

Ušklíbla se. Ti nikoho neberou na milost. Jdu na to trošku jinak. Pak se podívala na hodinky, polekala se a rozběhla s vozíkem k pokladně. Od pokladny se ještě otočila a mávla mi.

Zvonek cinkl tak jemně, že jsem ho skorem přeslechl. Za dveřmi stál "vlčák", ale bez psa. Omluvil se, že obtěžuje, a vysvětlil, že mě dlouho nezdrží. Usmál jsem se zdvořile, ale to bylo vše.

Zmkl a držel v ruce klíček od vozu.

Dobře, povídám, počkejte, obleču se.

Dole stál trabant a vzadu seděl pes. Posadil jsem se vedle řidiče a pes mi okamžitě opřel čumák o rameno. Mladík to uviděl a znova se omlouval: Nezlobte se, pane inženýre, von je to takové společenské pes. Ale jestli vám ten šňupák moc vadí, tak mu klidně povězte, běž do hajzlu, potvoro! A na to von slyší, uvidíte.

Abych projevili dobrou vůli, vyzkoušel jsem to, a pes se opravdu poslušně stáhl.

Vyjeli jsme z Bratislavské a pokračovali po Kolišti až k nádražnímu viaduktu, kde jsme zastavili před semaforem. Vytáhl sparty, cvrnkl zesponu do balíčku a nabídl mi, a když jsem odmítl, zapálil si a otočil se a foukl do psí mordy. Pes sebou škubl a vydral se z něho jakýsi podivný zvuk. A na to jeho pán čekal. Přehnul se přes opěradlo, chytil psa za uši a začal s ním smýkat dopředu dozadu a vrčel při tom. I pes začal vrčet, slyšel jsem je za svými zády, byla to dvojice k popukání a čekal jsem jen, kdy se oba rozštěkají. Je tam zelená, pánové.

Okamžitě pustil psa, otočil se k volantů a pokračovali jsme.

Zaparkoval u Prioru, psa zas zamkl do vozu a prolezli jsme Myší dírou /jíž se táhlo obrovské, čerstvé vylepené heslo "Více socialismu znamená více demokracie"/ do prostoru před Padovcem. Rozhlédl se, jako by chvíli váhal, a pak vyrazil směrem k lázním na Kopečné.

Jsou tam dvě hospody a byl jsem zvědav, pro kterou se rozhodne. Zřejmě z ohledu na mě vybral tu solidnější /hotel Korzo/, pozdravil se s někým u výčepu, a když jsme nahlédli dovnitř a zjistili, že je nacvaknuto, požádal mě, abych tady chvíličku počkal, a šel najisto k jednomu z těch stolů a s někým tam mluvil a něco tam vysvětloval. A pak už jsem viděl, jak jeden z hostů zvedl účtenku a šel s ní k výčepu a tam zaplatil, zatímco jeho spolustolovníci sbírali své věci. A přiznám se, že samozřejmost, s jakou to proběhlo, udělala na mě dojem.

Posadili jsme se a mladík natáhl ruku přes stůl: Jmenuju se Borek a Věrčini přátelé jsou mými přáteli.

Celou tu cestu z mého pokoje v hlučivém pavlačáku až na tuhle pohodlnou židli jsem přemýšlel, co může mít za lubem. A teď konečně nadešla minuta pravdy. Když přinesli lahodně vychlazené gambriny, Borek si sundal z tácu hned čtyři sklenice a okamžitě obrátil tu první a čekal, až i já dopiju, ale dřív než se dotkl druhé, začal: Říkala mi Věrka, že prý se spolu znáte už děsně klouho. Povídej mi o ní, inženýre. Povídej mi všechno, co víš.

A tak jsem pochopil, že jsem padl do rukou tesklivého šílence a že se z nich tak rychle nedostanu. Borek je zadělanej do Věrušky jak hřebeček-pitomeček do klisničky. Ale protože mu brzo došlo, že já mu toho moc nepovím /nevím, kam odešla, a nevím, jestli se ještě někdy vrátí/, rozpovídal se o ní sám a mluvil dlouho a nakonec si pomáhal rukama a mimikou ožoukanou od Laurela a Hardyho, takže jsem nevěděl, co se ode mě čeká, jestli mám brečet nebo se smát. Číšník nosil gambriny, v rohu u dveří někdo zapnul barevný televizor, Břokovi, kterého tady kdekdo znal, občas někdo položil ruku na rameno a v měkkých vlnách dorážel na mě okolní svět. Pak si vzpomínám, že přisedli nějací Borkovi kamarádi, ale možná, že to byli ti samí, co je Borek požádal, aby nám uvolnili stůl. Teď už mu jejich přítomnost nevařila a taky už nemluvil o Věře. Mluvilí jsme jeden přes druhého a o všem možném a číšník do toho přinesl zlatou tekutinu a rozlívá ji do lenivě vykroužených číší a Borek se stále zvedal a slavnostně připíjel. To už mně bylo všelijak, ale zároveň se ve mně rozlézal pocit fantastického bezpečí. Poprvé v životě jsem s jistotou věděl: to jsou mí lidé, k nim patřím a přerážím ruce a nohy každému, kdo by mě od nich chtěl odtrhnout. A skutečně jsem se taky úpěnlivě držel stolu, když mě chtěli zvednout, zmítal jsem se a sténal a "vlčák" Borek křikl: Pusťte ho, vy svině! a klekl a olízl mě dojatým jazykem.

Probudil jsem se před ránem. Šel jsem na záchod, a když jsem se pak vracel na lůžko, zjistil jsem, že bloudím. Tam, kde obvykle mívám postel, našel jsem jen hromadu prázdných plechovek. Rozhlédl jsem se v přítmí /v tomhle rozpoložení jsem neměl odvahu rozsvítit/ a především uviděl okno, zpola zatažené nějakým hadrem. A pod oknem jakýsi starý gauč. Před ním na zemi ležel můj kabát a čepice. Na sobě jsem měl zvalené šaty, v kterých jsem nejspíš prolezl liščí norou a propasíroval se hranostajím doupětem. Šel jsem k oknu, ale tam jsem ke svému překvapení uviděl ten výsek ulice, který tak důvěrně znám. A právě jsem přemýšlel o tom, že jsem sice ve svém bytě, ale někdo mi tady vyměnil všechnen nábytek, když mi do toho vklouzla myšlencečka jak mol do šatníku: když Borek a jeho kumpáni nemohli najít klíč od mého bytu /vám to prozradím: nosím ho v čepici, kde mám našitou miniaturní kapsičku/, uložili mě do vedlejšího. Mám jim zazlívát, že mi tak připravili tohle ranní změtení?

Obul jsem si boty, hodil přes ruku kabát a zvedl ze země čepici a z maličké předsínky se ještě jednou ohlédl po odřeném gauči, otlučené židli a jakémisi stolku na vratkých nohou. Tyhle věci-nevěci byly nepochybně z pozůstalosti důchodce Chaby. Řeknete samozřejmě, že ostatní si rozebrali Chabovi příbuzní, hodili na korbu všechno, co stálo za odvoz. A co nechali, vyházela nejspíš Věra na dvůr, kde máme takový malý, pavlačákový "bleší trh". No nádhera, odpovím, ale pročpak tady nechávala Chabovu omlácenou židli, jeho ošklivý gauč a rozklížený stolec? A konečně, jaktože po Věruščině překotném útěku tady nezůstala žádná její tretka? Ani popelníček na zemi, ani flakónek na parapetu? Stojím tady a povídám s váma a zatím přibývá denního světla a stále ostřejší detaily se mi zařezávají do duše. Vytahuji z miniaturní kapsičky v čepici klíč od svého bytu a obracím se zády k vám i k tomuhle dojemnému obrázku.

Zavolal si mě vedoucí oddělení a že by si rád prohlédl ty moje podklady k Černajově návrhu. Upozornil jsem ho, že jsem si je vzal domů, protože jsem se chtěl ještě na něco podívat.

Skoč pro ně, řekl Mára, ať je mám před polednem na stole.

A tak jsem šel a přijdu tam před desátou a už ze dvora vidím, že nám v poschodí vládne nezvyklý zednický ruch. Na schodech leží prkna, po kterých mládenci tlačí kolečka s maltou a cementem a zednickým výtahem putují nahoru rozbité tvárnice, otlučené cihly a drť z bouraček. A nahoře to všechno vozí a nosí do garsonky v mém sousedství.

Zeptal jsem se toho, koho jsem měl za políra.

Tenhle dům je starej činžák, šéfe, pavlačák z dvacátých let, a tak se nedivte, že je staticky narušenej. A když teď vycpeme a zabetonujem a zacementujem tenhle prázdněj byt, podaří se nám udržet statickou rovnováhu celýho domu.

To myslíte vážně? To chcete tu garsonku od podlahy do stropu zavézt tímhle šuntem?

Zítřka jsme s tím hotovi. Speče se to všecko dohromady, a jestli jste někdy viděl, co se stane s vagónem uhlí, když přes den promokne a v noci najednou uhoďjou pořádný mrazy.

Něco jsem nesmyslně zablekotal. Dole jsem si ještě všiml, že do kontejneru, v kterém přepravovali nahoru rozbité tvárnice, přihazovali i haraburdí z "blešího trhu" na dvoře. Jako když někdo živí obrovský oheň a hází do něj všechno, co má po ruce.

Neseš ty podklady? zeptal se šéf.

Nenesu nic. Úplně jsem zapomněl.

Mára zvedl hlavu a vyjeveně se na mě díval.

Květen 1987

Hledači pokladů

Pan docent B. jel z města v nevalné náladě. Čím déle bydlel na Malé Straně, tím více podléhal atmosféře enklávy, která tam panovala, jistému pocitu ohraničenosti vůči okolnímu světu, nezájmu o něj a soběstačnosti ve vymezeném nevelkém prostoru této starobylé čtvrti. Tento pocit byl srozumitelný toliko zjemnělému vnímání starousedlíků, kteří se zde sžili, lidem z jiných čtvrtí a částí města unikal. Projevoval se tak, že roduvěrný Malostranák přijímal návštěvníky přicházející odjinud jako turisty, lhostejno zda pocházeli z vedlejšího Smíchova či Japonska, a když sám měl překročit hranice svého území, vyjadřoval se, že jede do města nebo za vodu.

Panu docentovi připadaly výpravy na druhý břeh postupem času obtížnější a zbytečnější, vydával se neochotně na cestu teprve tehdy, když se nahromadilo více úkolů, které musel vyřídit.

Rozmrzelost pana docenta pramenila nejen z okolnosti, že jeho dnešní mise dopadla naprosto neúspěšně, ale též z vyhlídky, že jí bude muset opakovat možná už zítra. Přidržoval se záchytné tyče v poskakující tramvaji číslo dvacet dva a zachmuřeně zíral ~~ze~~ ušmudlaným okenním sklem, které zbarvovalo svět venku do kouřova. Zahloubán do svých neradostných úvah zaznamenal se zpožděním, že se souprava rozjíždí ze stanice na Malostranském náměstí, kde měl vystoupit.

Žádné manžetové knoflíčky, zvláště s brilianty, žádné prsteny, tetičko, navíc teď před vánocemi, všude se mi vysmáli. V obchodech které nesou firmu Klenoty po klenotech ani potucha. Prodávají tam nějaký takový póvl z plechu, šunt, knoflíčky by se napřed musely objednat, dodat zlato, materiál a návrh, zhotovení tak za dva tři měsíce.

Pan docent B. zjistil, že se mu nechce vystoupit na Klárově, odkud by se musel trmácet zpátky na Malostranské náměstí buď Letenskou nebo Valdštejnskou ulicí, kterými nechodil rád. Rozhodl se vyjet na Pohořelec a odtud pak seběhnout dolů do Nerudovky.

Jedině ve Starožitnostech, tetičko, tam by se dalo něco najít, ale to by chtělo docházet tam, hlídat příležitost. A vůbec, tetičko, kolik na to chcete obětovat? Čtyři pět tisíc? Jenže tolik peněz já pohromadě nemám, musela byste mi je napřed svěřit. A co kdybych potom koupil něco, co by se vám nelíbilo? Proč ty peníze nedáte vnukovi rovnou, bylo by to jednodušší? Že by je utratil, rozfofroval za hlouposti? A není to jedno, když ty knoflíky může stejně dobře prodat? Cože tetičko, zlato? Že zlato je víc než peníze a to člověk z dobré rodiny neprodává? Dobře, tetičko, nerozumím tomu, sám jsem se z té celé naší rodiny vyřadil, vystoupil jsem z kola, ale až už to dneska se mnou vypadá jak chce, stejně nechápu, k čemu je zlato dobré, k čemu je dobré mít zlato?

Kodrcavá tramvaj natřásala pana docenta v serpentínách Chotkových sadů a v tahu do vrchu k Letohrádku královny Anny. Řidič ohlásil zastávku jako Belvedér a pan docent se zamračil nad tou nepřesností. Belvedér může být kdekoliv, ale zde stojí prosím jedinečný Letohrádek královny Anny nebo také Královský letohrádek.

A když už jsme u toho, milá teto, čemu mohu vděčit, že jste mě povolala v téhle záležitosti? Dlouhá léta jste mne neznala vůbec, v posledním údobí jste se ozvala občas, a teď taková důvěra. Ano, rodina je přece jen rodina, naše patricijská rodina a synovec černá ovce u komunistů a že to nejvíc uškodilo mně samému a na zmoudření není nikdy pozdě, dobře, i takhle se to dá vyjádřit. A já vám opravdu rád pomohu, když nikoho jiného nemáte, na čase zase tak mnoho nezáleží, jenom nevím, jestli jsem pro takový úkol nejvhodnější osoba, ano, pokusím se, udělám co půjde.

Pan docent vystoupil na Pohořelci a zamířil přes náměstí k Loretánské ulici. Byla to jeho oblíbená trasa, vždy s napětím pozoroval, jak se z průhledů podloubí za rozlehlou plochou parkoviště před Černínským palácem vynořuje Loreta, jak její křehká architektura krok za krokem vystupuje z područí drtivých rozměrů Černína, jak se postupně osvobozuje, aby nakonec dosáhla dominantního vlivu v celém tomto neopakovatelném prostředí. Loreta byla úchvatným výkonem zednického mistra Giovanni Orsiho nejen sama o sobě, ale též způsobem začlenění a poměru k prostoru. Pan docent pro zažití svého dramatického dojmu a pro jeho dovychutnání zpravidla zašel na jednoho kozla do pivnice "U černého vola", jejíž vchod shlížel přímo do ústí ulice k Loretě.

V tuto časnou podvečerní hodinu byly oba stoly v šenku ob-

sazeny jen zpola, a tak se pan docent usadil na lavici proti výčepní stoličce, za níž pracoval pan Mirek. Byl to urostlý ramena-tý čtyřicátník nespěchavých pohybů a s odpovědným výrazem v hladce vyholeném podlouhlém obličejí. Měl rád hladký chod dění v podniku, nesnášel výstřelky a přesně rozlišoval překročení míry jak v pití, tak i v chování. Stačilo, aby rozjaření hosté v zadní místnosti zapěli tak silně, že to dolehlo až k jeho sluchu, načež pan Mirek vykrácel zpoza pultu, zastavil se v průchodu a jediným pohledem ukrotil veselí do patřičné úrovně. Pokud musel tento zásah opakovat, bylo to naposled, po třetí šli hosté. Panu docentovi natočil na jeden šnyt speciální hladinku a osobně mu ji donesl ke stolu.

Pan docent jak se slušelo poděkoval, otřel dlaní okraj půllitru a napil se na Loretu. Pak postavil sklenici a rozhlédl se kolem. Vlevo u stolu pod okny sedělo několik štangastů z okolí, které znal od vidění. Hráli partii hádané, každý z hráčů měl tři zápalky, do sevřené pěsti schoval buď všechny, buď dvě, jednu, nebo nechal dlaň prázdnou a nad pěsti položenými na stůl se v pořadí uhadoval celkový počet zápalek. U jeho stolu o několik míst vpravo zahlédl Pepíčka, který pana docenta B. pozdravil. Byli svým způsobem kolegové, oba signatáři Charty, ale dosud se nenaskytla příležitost, aby spolu blíže pohovořili.

"Promiňte, mohl bych se vás na něco zeptat?" otázal se teď Pepíček, a když pan docent B. přisvědčil, přistěhoval svůj půllitr ~~blí~~ na volné místo.

Pepíček byl malý pačatý mužík neurčitého stáří, známá figurka, kterou bylo možno potkat v nejrůznějších denních i nočních hodinách na rozloze od Malostranského náměstí až po Nový Svět, kde obýval polorozpadlý baráček. Nosil mohutný dopředu vytrčený plnovous a chundelaté vlasy visící do čela, takže mu z rozčepýřené houštiny rezavých chlupů vyčuhoval jenom masitý nos, prosvítalo pár čtverečních centimetrů lící a blikala modrá očka. Celkově vypadal jako sedm Disneyových trpaslíků prokopírovaných do sjednoceného vydání.

Gnóm Pepíček zaplatil za podpis Charty mimořádně krutou daň. Povoláním byl restaurátor, vzdělaný, schopný, na vysoké odborné úrovni. Po Chartě samozřejmě příliv všech zakázek od státních institucí ustal. Pepíček živořil tak, že neměl na barvy, na jídlo, na topení, ani na zimník. Býval gurmán, který výborně a rád vařil,

s potěšením hostil přátele. Teď na podzim sbíral v parku houby a padanky se stromů. Pokud dostal ještě nějaký malý kšeftík z arcibiskupského paláce, bylo to spíše z milosti a ne natolik účinné, aby zabrzdlilo jeho nezadržitelný pád. Když občas získal nějaký drobný honorář, Pepíček zasedl "U vola" k pivu, po uzavírací hodině zamířil na Malostranské náměstí do Makarské vinárny nebo do Rubínu, odkud v noci kolísal do svého promrzlého baráčku na Novém Světě. Sousedé a známí mu zpočátku pomáhali, půjčovali mu peníze a uhlí, ale jen do určité doby. Pepíček se nechytil a neměl dost sil, aby dokázal zastavit svůj sesun, pustnul, nečistil si zuby a páchnul. Že vůbec ještě vegetoval a vždycky se zase odněkud vynořil, to byl vlastně drobný zázrak.

"Promiňte, ale nemáte nějaké podrobnější znalosti o Hradu?" doplnil Pepíček předcházející dotaz. "Pokud se týče archivů a podobně."

"O tom nevím víc než každý druhý," řekl pan docent B. "Ostatně historie není právě můj obor."

"Nemám na mysli oficiální historii, takovou tu pro veřejnost, o té si každý může opatřit haldu informací," vysvětloval skřítek Pepíček. "Mně jde o to, co je utajené, co se nikde nepublikuje."

Ve vchodu do výčepu se objevil pan Mertlík, doprovázený panem radou. Byli to starší pánové, kteří spolu pravidelně sedávali. Pověsili si kabát a klobouky na věšák a posadili se na volnou lavici na protější straně stolu.

"Začalo tam pršet a zároveň přituhuje," oznámil pan Mertlík. "Jestli to namrzne, budeme se domů kutálet. Ale nechtěli jsme rušit, pánové."

"Vaše upozornění je naopak důležité, je dobře, když člověk ví, co ho může potkat," řekl pan docent a obrátil se k Pepíčkovvi. "Vy tedy předpokládáte existenci nějaké tajné historie, archivů a podobně. Mohl byste to nějak upřesnit?"

"Milerád," přisvědčil skřítek. "Je známo, že z domů v podhradí vedly únikové podzemní chodby pro případ války, dobytí města a vojenského obsazení. Tím spíše musel mít nějakou ústupovou cestu Hrad. A ta se nezřizovala jen tak nazdařbůh, k tomu musely být propočty a plány. Pokud ~~by~~ někdo později takové záznamy nezničil, musely by být dodnes někde uschovány. Chtěl jsem se vás zkrátka zeptat, jestli o něčem podobném nevíte nebo jste alespoň něco nezaslechl."

"Opravdu nikdy," odtušil pan docent. "Vaše myšlenka vypadá logicky, jenže ty chodby, pokud existovaly, jsou dnes určitě zavaleny a zasypány."

"Jsem přesvědčen, že existovaly," řekl Pepíček. "Určitě se některé úseky zachovaly v pevné zemině nebo v kameni, celek by se dal zrekonstruovat podle těch plánů. Ty chodby musely někde začínat, někudy vést a někde ústít a lidé je používali proto, aby zachránili život a to nejcennější, co měli."

Za léta, která pan docent B. strávil na Malé Straně, zaslechl už nejednu úvahu o zazděných sklepeních a skryších vyhloubených do svahů, zvěsti o pokladech, určitě zakopaných na neznámých místech. Nevěnoval tomu pozornost, ale teď si vzpomněl, že v rukopisných záznamech kroniky domu "U zlatého orla", kde bydlil, četl zmínku o úseku chodby, objevené při nějaké adaptaci.

"Vy se zabýváte hledáním pokladů?" otázal se Pepíčka.

"To ne," řekl nepřiliš přesvědčivě Pepíček. "Ale zajímalo by mě jak je to doopravdy s loretánským pokladem, o kterém se tady v okolí tolik mluví."

"Pokud vím, nachází se loretánský poklad přímo v Loretě pod přísným bezpečnostním dohledem," vmísil se pan rada. Měl vybledlé neúsměvné oči za silnými skly brýlí a tenké bezkrevné rty, jejichž svislé koutky dodávaly jeho obličejí skeptický výraz.

"Jenže tady jde o tajný loretánský poklad," vysvětlil pan Mertlík a pokýval šedivou sršatou hlavou. "O dvanáct zlatých apoštolů. Kolují fámy, že prý je mniši někam zakopali před první okupací, než přišli Němci. Od té doby ty sošky nikdo neviděl, na veřejnosti se už neobjevily."

"Přece není možné, aby jen tak zmizely ze světa," namítnul pan rada. "Musely by figurovat v nějakých záznamech z První republiky."

"Jenže ta nebyla katolíkům zvlášť nakloněna," poznamenal Pepíček. "Nikdo nemohl rád donutit, aby jejich vlastnictví přiznal. S monstrancemi to nešlo, o těch se obecně vědělo."

"A vy z toho všeho usuzujete o podzemní chodbě na Hrad," nadhodil pan docent.

"Spíš opačným směrem. Chodba z Hradu mohla vést právě přes Loretu."

"Nevím, ale připadá mi to celé jako fantazie," řekl pan rada a odmítavě pohnul rukou.

Pozornost pana docenta B. upoutal záblesk kamene v prstenu pana rady, který při pohybu odzrcadlil elektrické světlo. Kámen byl veliký jako mužský nehet, průzračně žluté barvy, zasazený do masívní zdobené obroučky.

"My tady hovoříme o zlatém pokladu a mně by stačil ke spokojenosti pár manžetových knoflíčků," řekl.

"Vy máte o něco takového zájem?" otázal se pan rada. "A za jakou cenu?"

"Já sám ne, ale pověřila mě tím tetička," povzdechl pan docent. "Říkala tak do pěti tisíc. Sběhal jsem dnes celé město a nikde nic."

"Mám doma asi troje, ale radši kupuji než prodávám," řekl pan rada. "To by musel být zvláštní případ."

"Není divu," přisvědčil pan docent. "Jestli jsou tak pěkné jako ten váš prsten."

Pan rada stáhnul šperk s prstu, položil ho na dlaň a otáčel jím sem a tam. Žlutý kámen sršel snopky jisker jako zapálená prskavka.

"Ano, to je hezká věcička," připustil skromně pan rada. "Biskupský prsten, třináct karátů zlata. Ten topas je úplně čistý."

"Na kolik si ho ceníte?"

"Nejméně šest tisíc. Za rok bude stát osm."

Pan docent dopil pivo, rozloučil se a vstal k odchodu. Na chodbě před východem ho dostihl pan Mertlík a uchopil ho důvěrně za loket.

"Počkejte okamžik," zašeptal, "pan rada na mne dá, domluvímu, aby zítra vzal ty knoflíčky s sebou. Je to zámožný člověk, má spousty šperků, obrazy, starožitnosti, toho bolševici taky nedoběhli. Vy zítra přineste peníze a uvidí se. Jste přece náš člověk, pane docente."

Pana docenta B. překvapilo, že by měl být něčí člověk, ale za těchto okolností neprotestoval.

"Děkuji vám. Domluví se s tetou a v každém případě přijdu,"

Hned při prvním kroku na chodníku venku uklouzl, takže stěží udržel rovnováhu. Padající mrholení měnil mráz v ošemetné kluziště. Opatrně našlapoval dokud se nedostal na bezpečný úsek pod podloubím. Prošel jím rychle, ale hned za ním zase zvolnil. Povrch chodníku byl potažen ledovým filmem, hladkým jako zrcadlo. Pan docent vyndal ruce z kapes a držel se raději při zdi. Když

míjel úzké spojovací schody dolů k Úvozu, kterým se říkalo brnkačky, pohlédl do prava a zastavil se. Asi v polovině postávala bezradně nějaká černě oděná postavička. Na okamžik zaváhal, ale pak se rozhodl a začal sestupovat na pomoc s oporou zábradlí, zapuštěného do zdi. Když doručkoval níž zjistil, že tím nešťastným ztroskotancem je drobná stará babička. V místě, kde přešlapovala, zábradlí končilo, další jeho pokračování chybělo a babička zřejmě ztratila odvahu jít dál.

"Co vás to napadlo, babi, v takovém počasí? Nechcete se radši vrátit?" oslovil ji pan docent.

Podívala se na něho bystrýma očkama zpod chlupaté kožešinyvé čepice.

"Ale ne, mám to dole kousek za rohem."

"Tak pojďte, já vám pomohu," uchopil ji pevně pod hubeným loktem. "Snad se dostaneme domů bez úrazu."

"Víte, pane, já nejdu domů, já jdu na návštěvu," opravila ho babička vesele a potřásla černou nákupní taškou, kterou nesla ve volné ruce."

"Tak vy jste si vyrazila na návštěvu, a bez bruslí," peskoval ji pan docent. "Ani hůlku nemáte."

"Na co hůlku, já jsem věděla, že mi někdo pomůže, když bude nejnůř," švitořila čiperná babička. "Vždycky se najde nějaký hodný člověk. A k sestře jít musím, je nemocná, tak jí nesu něco k jídlu. Víte, pane, stáří je zlé, a zvláště když je člověk sám."

Pan docent vždycky obezřetně slezl o schod, zaujal pevné postavení a pak ji přidržoval než sestoupila za ním. Ve spojní části schodiště, opět opatřeném zábradlím, se jim šlo lépe. Zatímco pan docent věnoval soustředěnou pozornost na tu strmou a kluzkou cestu, babička povídala jako na táčkách.

"Sestra za mnou také docházela, když jsem někdy stonala, na štěstí jsem nemocná málokdy. Nedávno ale ovdověla, její muž dělal léta správce v Loretě, no a od té doby se navštěvujeme denně. Taky jsme uvažovaly, že by bylo lepší bydlet spolu, ušetřilo by se za činži..."

"Babi, teď radši dávejte pozor," přerušil ji pan docent, když zvládli poslední stupeň. "Opatrně, ten chodník je jako namydlený."

"Jen si nedělejte starosti, já vám věřím," ujistila ho babička. "Už je to jen kousek, támhleten třetí dům."

"Tak, babi, už jsme tady," oddechl si pan docent, když ji přistavil před domovní dveře. "A šťastnou cestu, až se budete vracet."

Děkuju vám, jste moc hodný," smála se babička. "V nejhorším mi zase někdo pomůže."

Pan docent B. se šoural ulicí co noha nohu mine. Asi před dvěma lety zažil podobnou ledovku. Přicházel domů později, na Rychtě právě končil nějaký maškarní ples a většina rozjařených účastníků, když se vyřítila na ulici, šla okamžitě k zemi. Maškary se válely až na Malostranské náměstí, cylindry, kouzelnické čepice a fezy se toulaly samostatně bez majitelů. Pomáhal zdvíhat nějakou rusalku v mušelínových šatech s vyvrtnutým kotníkem. On pořád jaksi pomáhá, je to jeho úděl. V mládí lidstvu, teď už na štěstí jen rusalkám, tetičkám a starým babičkám. Pan hodný.

A najednou mu vytanulo, co ta babka říkala na schodech a čemu nevěnoval pozornost. Její sestra je přece vdova po bývalém správci Lorety. Lorety, podvrtnané tajnou chodbou, kde je ukryto dvanáct zlatých apoštolů.

Oddychnul si, když odemkl domovní dveře. Vstupní chodba byla sice jako obyčejně temná a špinavá, ale aspoň tam nehrozilo nebezpečí pádu. Doma ho přivítalo příjemné teplo sálajících kachlových kamen, odložil si a pohodlně se rozvalil do křesla, aby vychutnal blahodárny pocit uspokojení a bezpečí ve vlastním útulném prostředí. Vzápětí si však uvědomil, že potíže, které provázely dnešní den, vyvstanou zítra nanovo, zvedl telefon a vytočil číslo. Když se tetička ozvala, vylíčil jí stručně neuspokojivý stav celé situace.

"Ten pan rada asi zítra ty knoflíky přinese, ale co mám v tom případě dělat? Nechtěla bys přijet a vybrat si sama?" navrhl nakonec.

"Vyloučeno, do takové putyky bych v životě nev kročila," odmítla tetička resolutně. "Jsem stará nemocná ženská a nebudu se v takovém počasí trmácet přes celé město. Ještě bych si zlomila nohu a měl bys mě na svědomí."

"A co tedy, tetičko?"

"Nejlepší by bylo, kdyby ti ty knoflíčky půjčil a já bych si možná jedny vybrala. Jenže takové riziko bez záruky nikdo nepodstoupí, lidem se dneska nedá věřit ani pozdravení. A kdybych ti dala peníze, určitě bys vybral ty nejhorší a ještě by tě na-

pálil," uvažovala tetička. "A co ten prsten?"

"Vypadal hezky, tak jako bytelně," řekl pan docent.

"To dá rozum, že třináct karátů není žádná nudlička, pokud ovšem ten pán nepřeháněl," pravila tetička. "A ten kámen byl čistý? Jak vůbec víš, že to byl topas?"

"On to říkal. Ptal jsem se, jestli je to jaspis a on říkal, že je to topas. A říkal, že je čistý."

"Panenanebi, jaspis a topas, to je přece rozdíl," vzdychla tetička a na chvílku se odmlčela. "Co jsi prosím tě, chlapče, ty vůbec děláš celý život? Víš co? Zavolej mi ještě zítra ráno, já to všechno promyslím. Stejně z toho ~~nebudu~~ nebudu celou noc spát."

Pan docent položil sluchátko a začal přecházet po obývacím pokoji, aby se uklidnil. Co jsem dělal celý život, tetičko? Já jsem bojoval proti takovým, jako jsi ty. Proti jejich zlatu, šperkům, vilám, vlastní rodiče jsem zavrhl, bojoval jsem proti tomu, aby jedni měli nadbytek a druzí hlad.

Když dorazil po druhé k oknu bezděčně si povšimnul, že světlo pouliční svítilny, připevněné na zdi protějšího domu, chvějivě zamrkalo a pak zhaslo. Pan docent se obrátil a vykročil ke dveřím.

Bojovat, budovat, třídní boj, každému podle jeho zásluh, vyráběl jsem pro to v dobré vůli teorii. Pak přišla revoluce a já zíral, že je určující, kdo rozhoduje o těch zásluhách, starou nerovnost vystřídala nová, nešlo o rovnost, ale o koryta. A já si začal připadat jako kašpar, že jsem k tomu spolupracoval, jako užitečný idiot, jak říkal veliký teoretik. Pan hodný, ~~ale jinak,~~
~~ve skutečnosti velice zlý.~~

Nikdy mi nešlo o to mít, opovrhoval jsem popelínovými košilemi, styděl jsem se, že máme služku, nenáviděl jsem otce s jeho bezvadnými obleky a pečlivě upravenýma rukama, chtěl jsem vědět. Vědět jak je to se spravedlností, jak je to se světem a jak ho udělat lepší. A oni přišli s kouzelným návodem, s hotovými odpovědmi na všechny otázky, bylo to jednoduché jako facka i pro naprostého idiota. Jaká úleva, jaká jistota, jaké štěstí. Jenom s jednou podmínkou, s jednou malou povinností, ostatně s radostí přinášenou: klaněti se.

Pan docent se opět ocitl u okna, vyhlédl ven a lucerna na protějším domě zhasla. To už tady přece jednou bylo, pomyslí si, ale pak udělal čelem vzad a meditoval dál.

Za antimasarykovskou studii docentura na filosofii, ačkoliv z jeho díla přečetl stěží třetinu, jména jako Spinoza a Kant znal z partajní rukověti v podobě kádrového posudku, Husserl byl měšťák a Heidegger nacista, jak by je také mohl studovat se svou nedostatečnou znalostí němčiny, ale na tom nezáleželo, pravda byla vytýčena jedinou neomylnou ideologií a svět ležel na dlani jako jasný a průsvitný topas. Potíže začaly s onou podmínkou "jestliže padna, budeš se mi klaněti", vyskytovaly se okolnosti, kdy nebyl ochoten ku klanění, poněvadž to odporovalo jeho ideám a nemohl je s čistým svědomím ani schvalovat. Spory se množily, až nastal den, kdy mouřením mohl jít, když vykonal svou povinnost, byli mnozí poddanější, ochotnější.

Vstoupil do hry pyšný na svou chudobu a byl vykopnut z kola o málo majetnější než nuzák. Jaké by to bylo dneska, kdybych byl bohatý? Jaký by to mělo vliv, změnilo by mě to nějak? Když rodiče emigrovali a zůstaly po nich ~~žijící~~ holé stěny bytu, vadila mu jenom možnost ohrožení jeho kádrového profilu. Ale co dnes? Co by se dělo, kdybych měl najednou dvanáct apoštolů? Kdybych měl tady v bytě a ve vlastnictví dvanáct figur jednu stopu vysokých, kolik kilogramů zlata by to obnášelo? A kdyby byly duté?

Pan docent znechuceně odfrkl, ale pak přistoupil k jednomu oddělení knihovny, sehnul se a po chvíli hledání vytáhl tenkou slohu ~~ze~~ vybledlých deskami. Zanechal mu ji předcházející nájemník jako bytové příslušenství a nesla název Domovní kronika.

Pan docent přenesl Kroniku na psací stůl, rozsvítil pracovní lampu a posadil se. Její obsah prolistoval kdysi při nastěvování jen zběžně. Různorodým rukopisem psané stránky historie domu povrchně prohlédl, stejně jako přípisy Zemského správního výboru a opisy Berních rolí z 18. století. Prohraboval se starými polorozpadlými listinami, až nakonec přece jen našel záznam, připojený k situačnímu popisu různých domovních přestaveb a potěšilo ho, že si tu drobnost zapamatoval. Text záznamu zněl:

V lednu 1948 při pokládání vodovodního potrubí na dvoře, pro něž se kopalo na nádvoří od vodovodní výlevky u dveří přes dvůr do sklepa, objevila se před bytem domovníka chodba 70 cm vysoká a 60 cm široká, vedoucí pod byt domovníka klikatě směrem pod sousední dům U zlámaného kola, dlouhá 12 m. Pod domem U kola je však zaházena cihlami. Chodba je klenutá, po obou stranách vyzděna a cihlami dlážděná.

Pan docent zavřel slohu a odnesl ji na své místo do knihovny.

Chodba tedy existovala, pokračovala zřejmě pod sousedním domem a někde dále se napojovala na další. Nemělo by smysl, kdyby měla sloužit jen jako průchod mezi dvěma domy, jednalo se o únikovou cestu. A pokud ji zřídili tady v podhradí, určitě nechyběla ve šlechtických palácích nahoře, gnóm má asi pravdu a jeho teorie není pouhým fantazírováním.

Pan docent se zastavil u okna a zpozoroval, že lucerna naproti zhasla. Ta lampa zhasne pokaždé, kdy se na ni podívám, jak to tak vypadá, usmál se, ale po obrátce směrem ke dveřím zjistil, že se té absurdní myšlenky nemůže zbavit.

U dveří se otočil, zamířil zpět a když se ocitl u okna, pohlédl ven. V okamžiku, kdy jeho pohled padl na lucernu, světlo zhaslo. Pan docent setrval na místě a upřeně zíral na lampu. Zůstávala temná po celou dobu, co ji hlídal. Patrně nějaký vadný kontakt a teď už zhasla natrvalo, uvažoval. Pak se obrátil a za chůze navazoval přetrženou nit úvah. Ano, tajné chodby, dvanáct apoštolů, hledači pokladů. Jenže když se navrátil k oknu, lampa zářila. Pochasla teprve v tom okamžiku, kdy na ni padl jeho zrak.

Pan docent se zamračil. Jeho potěšení z peripatetické hodinky je v nebezpečí. Přinejmenším pro dnešek, pokud by se ta provokativní věc tam venku neumoudřila. Pak přikročil k sérii pokusů. Odešel od okna, vrátil se a lucerna zhasla. Zkrátil interval, prodloužil ho, ale výsledek byl týž, kdykoliv poodešel od okna světlo se rozsvítilo, kdykoliv na lampu pohlédl, zhasla.

Pan docent usedl ke stolu, zapálil si cigaretu a začal uvažovat, podle svých schopností logicky. Existuje platný zákon příčiny a následku. Důvodem zhasínání lampy nemůže být okolnost, že se na ni podívám, nejsem kouzelník, čaroděj, ani Faust, o woodoo mám nejasnou představu, nevládnou nadpřirozenými silami. Ten jev musí mít nějaké pochopitelné příčiny. Ale jaké? Moje technické znalosti jsou podprůměrné, vím, když ~~se~~ otočím vypínačem, rozsvítí se lustr. Tady se děje něco opačného, jenže ten vypínač přece není v magické moci mého pohledu, musí mít nějakou racionální podstatu jako je vada okruhu, vlhkost vzduchu...

Pan docent vstal, obul se, seběhl po schodech a vyšel na ulici. Jeho lucerna zářila a vytvářela s ostatními souvislý řad pouličního osvětlení. Byla sice umístěna na zdi, ale to byly i tři další v tomto zúženém úseku ulice. Zavěsil se na ni očima a naplnul soustředěnou vůli do jediného příkazu: Zhasni! Nic se nesta-

lo, lucerna svítila dál. Přešel opatrně zledovatělou ulici a obhlížel ji ze všech stran. Ničím se nelišila od těch sousedních. Byla to šestiboká hlavice s ozdobnou špicí, kónicky se zužovala k základně připevněné na ozdobné konzoli, jejíž rameno ji vysouvalo asi na metr od fasády domu. Pan docent obešel objekt ze všech stran, ale nic mimořádného neobjevil. Když se vrátil přes ulici zpět, ještě jednou zopakoval pokus. Z domovních dveří zastříl pohled na lucernu a v duchu zavelel: Zhasni, bestie! Lampa však svítila zarputile jasným světlem. S pocitem napětí vystoupal do prvního patra, přezul se a obezřetným plížením postupoval po koberci obýváku. Přikradl se k oknu ze strany a shledával, že lampa září. Pak jediným dlouhým skokem překonal vzdálenost k oknu, střelil po ní očima a světlo zhaslo.

Pan docent se odvrátil od okna, sedl si do křesla za stolem a zapálil si cigaretu. Může vůbec existovat účinek bez příčiny? Má kauzální zákon absolutní platnost? Co když jsou takové jevy, jejichž vysvětlení a poznatelnost jsou člověku odepřeny, i kdyby žil a bádala milión let?

Co s tou lucernou? A co ta černá babička na schodech, kde se tam vzala, to byla také náhoda, že o ni přímo zakopl? A že se projevilo její spojení s Loretou?

Ne, tímhle způsobem nesmím uvažovat, okřikl se. Jsem racionálně myslící člověk konce dvacátého století, mám svou vědu a své zkušenosti. Nejsem žádný dobrodruh, žádný snílek, abych se vydával na pochybné výpravy do mlhavých končin krajů Eldoráda. A proč také? Kvůli nějaké vizi, náhodné představě, nějakému klamavému zdaji, zlatým snům?

Zítřka bude zase dobře. Nastane nový den, všechno to dnešní bude smazáno. Věci se vrátí do normálních proporcí, zapojí se zpátky do souvislostí, zaujmou své postavení v řádu.

Pan docent B. vstal od stolu a zamířil do kuchyňky. Z příborníku vyndal dvě sklenky, z ledničky vylovil načatou láhev becherovky. Vrátil se do obývacího pokoje, sklenky postavil na stůl a do té, která stála blíže k němu, nalil štědrou dávku alkoholu. Usrkl doušek a vydal se na přerušenu peripatetickou pout. Dbal však, aby nikdy nedorazil k oknu do takové blízkosti, odkud by viděl ven na ulici.

Loreta byla založena jako poutní místo záhy po Bílé Hoře, na přesné datum bych se musel podívat, z nadace kněžny z Lobkovic.

Stavěl Caratti, ne ten stavěl Černínský palác naproti, a to o něco později, byl to Orsi, Giovanni Orsi. Mariánský kult měl mocné a bohaté stoupence, z jejich štědrých darů vznikl loretánský poklad nezměrné ceny. Zvonkohra, svatá Starosta, všechno obestřeno legendami. A tajemné podzemní chodby, které musely někde vyúsťovat zase na povrchu.

Pan docent B. při své promenádě zabočil ke stolu a zvedl sklenku, aby si zavlažil. Na půli cesty mu rukax strnula, jeho pohled padl na tu druhou, prázdnou. Proč ji sem přinesl? Podvědomě napodobil matčinu pověru, vždycky stavěla jednu prázdnou číši navíc pro duše zemřelých předků. Posmíval se jí v duchu za takovou zaostalost, litoval ji pro její zbožnost a víru v Boha, odpuzovala ho svou oddaností k otci, k němuž cítil hlubokou zášť. Rodiče zemřeli v cizině, ani se nezajímal kde, nevyměnil s nimi od jejich útěku jediný dopis.

Pan docent stál dlouho zamyšleně se sklenkou v ruce. Později ulehl, ale spánek ho míjel, usnul až k ránu. Probudilo ho zvonění telefonu. Když dotápal k aparátu a zdvihl sluchátko, uslyšel hlas tetičky, která mu přála dobré jitro.

"A poslyš, s těmi knoflíčky si už nemusíš dělat starosti, zařídila jsem to jinak. Stejně tě to jenom zatěžovalo."

"Dobře, tetičko," řekl a po chvílce dodal: "Ale stejně jsem tě chtěl o něco požádat."

"O co?"

"Jestli bych tě mohl někdy navštívit."

"Potřebuješ něco?"

"Ano," řekl a vzápětí to změnil. "Vlastně ne. Jenom tak, pohovořit."

"Ale, Bože, to je samozřejmé, jsme přece rodina," řekla.

"Už dávno víš, že můžeš přijít kdy chceš."

"Děkuju, přijdu co nejdřív," řekl a zavěsil.

Praha - srpen 87

495

Zbyněk Hejda:

P o b y t v s a n a t o r i u

Bydlel jsem v Albertinu
vile po vídeňském profesoru Albertovi
Na pokojí jsme byli čtyři
Pan Rohlena říkával
že je pomalejší na řeč
od toho úrazu Jednou
rovnal slámu na patře
všude ještě ležel sníh
probudil se až v nemocnici
a jak se probouzí
první co vidí
v okně
třešňové stromy jsou v plném květu
Pan Franc byl řezník
diagnóza jeho nemoci
byla zhovadilá
rakovina plic
a metastáza
celé noci prochodil
na záchod ze záchodu
z umyvárny na umyvárnu
když dlouho nešel
pan Rohlena potíchu vstal
vyplížil se a šel ho hledat
Někdo mu řekl
vy se vůbec nevyspíte pane Rohlene
Když já mám strach
aby se někde neuvázal
Třetí byl Němec z Lanškrouna
jméno jsem zapamtl
toho bylo málo vidět na pokojí
doufal pitomec že nemá tuberkulózu
já nemám to co vy říkal
a aby se nenakazil
dával si před spaním

na hubu kapesník
málo mluvil
protože při mluvení
se člověk zadejchá
musí pak zhluboka dejchat
tím se těch bacilů nadejchá víc
jednou se přece rozpovídal
sloužil na ruské frontě u sanity
my jsme ty těžce raněné
posílali k pánu
prosím vás přišel o nohy
nebo o ruce k tomu
byl třeba ještě slepý
měli by ho na krku
rodiče chudák žena
pak se s ním celej život trápít
Zděšení které vyvolal
docela ho udivilo
Bylo to lidské
my jsme jim dávali injekce
V jiném pavilónu bydlel
pan farář z Černilova
rád bych s ním taky byl tu a tam promluvil
ale buď že se nezajímal
o to co zajímalo mě
nebo mi nedůvěřoval
rád mluvil k strejcům a starcům
o chytání ryb o sázení stromků
kam jaký hmůj na kterou rybu jakou návnadu
zdálo se že tomu rozumí
strejci mu naslouchali
Psal jsem Vladimíru Holanovi
a on mi taky napsal
povzbuzující dopis
Honza Lopatka mi poslal šle
/nikde tenkrát nebyly šle/
a dopis který mě potěšil
a který jsem někde založil nebo ztratil

chtěl bych si ho dnes znovu přečíst
hodně se změnilo
za tu dlouhou dobu

Někdy jsem dírou v plotě
vnikl do města
šlo se okolo zahrad tam
si nad záhonem protahovala tělo žena
v plavkách ale ne zas moc obnažená
ani nevím jestli byla krásná
to břicho pěkně vykroužené
nad porozevřenými stehny
mě málem složilo na zem

Závratí se mi
zatemnělo v očích
Níž při stavení na zahrádce
se často povalevala
taková jakási rozcuchaná

Brigitte Bardot
od vidění jsme se už začli znát
v kavárně na náměstí
kam chodím v té době na kafe
se jednou otočím
ona stojí za mnou
usmívá se na mne tak
že už ji musím oslovit
neřeknu ale nic
a rychle odtud mizím.

a ona za mnou vyšle gesto
jako že jsem blb
A bylo po lásce
Všechno

po čem bych býval toužil
a nejen s ní
nemuset promluvit slovo
setkat se v doteku vejít být v ní
jenomže takové štěstí jsem si
v životě asi nezasloužil

nebo ženy vybavené
chlípností tak čirou
neobývají tento svět
Pak jednou při vizitě
pan doktor Kroulík
se ke mně obrátí
tak takhle by to nešlo to ne
chodit si po městě jako zdravý
občané už si nám stěžují
vy byste nám nakazil
celý Žamberk

Měl jsem rád ranní
ale ještě víc odpolední
odpočinek na terase
Bylo vidět do parku
před mým lehátkem stály dva vysoké modřiny
na jednom z nich
podivně zkroucená větvíčka
poutala můj pohled
a dole park
a všechno mi to připomínalo
nějaké zapomenuté místo a událost
z dávného výletu s rodiči
jak vstupujeme do zahradní restaurace
kde po únavné pouti v letním vedru
nás vítá vlídný stín
a na stole s bílým ubrusem
chladná gremadina
Když později
pan Franc už málo vstával
pak ležel napořád
chodíval ho navštěvovat otec
drobný stařík
nebyl bych řek
že je to taky řezník
ten ležel s tuberkulózou
ve vedlejší paviáonu

přišel sedl si k posteli
tak co hochu jak je ti už je ti líp
potom si hůl
postavil mezi kolena
opřel se o ni bradou
a mlčel
mlčeli oba
my jsme taky smkli a bylo ticho
Jednou mě přijel navštívit Jirka
vzal s sebou Škvorecké
všichni se tekrát právě stali
herci ve filmu nové vlny
Zpráva o slavnosti a hostech
Přijel s nimi taky Jan Zábřana
O čem jsme mluvili nevím
už si to nepamatuju
Jednou mě navštívil Ivan Palec
Za redakci mi posílal zprávy
Honza Nedvěd srovna
se ústřední výbor spisovatelů
usnášel zrušit Tvář
Helena Wernischová mi psala a kreslila
dopisy s obrázky
jak ona uměla dopisy
na které sotva je dočtete
hned plní naděje odpovídáte
a další dopis sprcha
A v příštím dopise zas
dvě tři /hed-/vábná slova
Alena si ušetřila z dovolené čtrnáct dní
přijela s Jitkou
najala si byt v Žamberku
měli jsme společně jednu hezkou cestu do Kameničné
Při návratu navečer
to už byl podzim mlhy
ve starém krámku se smíšeným zbožím
svítili petrolejka
Rázem jsme se octli
v idylickém století

Až na pár malých
světých chvíl
trýsnili jsme se navzájem
řetězy výčitek bez konce

Maminka jezdila každou nedělí
Ráno Čekal jsem na ni pokaždé u brány
a vyhlížel ji do daleka
Odjížděla navečer
Vozila kabelu plnou
pečlivě připravených pokrmů
o nichž si myslila že je ~~mám~~ rád
Prochodili jsme vždycky po okolí
celou nedělí
Zazpíval kohout
mamince to připomnělo domov

K podzimu jsem se seznámil s Věrou
ženou tamního lékaře
na konci naší první procházky
při prvním polibku skoro letmém
mi ohmatala úd stál
přijala pozvání na další procházku nazítří
a potom obřadně ona ~~zas~~ ~~mne~~
pozvala na obřadné
odpoledne do rodiny
Hance jsem psal každý den
a dvakrát za týden volal do Prahy
vždycky okolo druhé po polední
A žárlil jsem Představoval jsem si
co se asi v Praze děje
když je Hanka pod dohledem
jen svého vlastního muže
Pana France odvezlí na kliniku
Někdo přinesl správu
že leží v sádrovém krunýři
lámou se mu už kosti
brzo nate
přišlo parte

Ta zahradní restaurace
byla až někde v pozadí
rozlehlého parku
sedělo tam u stolků
lidí tak právě
že nebylo nabito ani prázdko
po pravé straně
cestou od vchodu do parku k restauraci
tašim vysoký stříbrný smrk nebo jedlí
stříbrná jedle myalim
upozorňoval mě tatínek
a ta a tam mohutné listnaté stromy
snad buky

5. a 6. května 1987

Zbyněk Hejda:

P o d z í m

Žlutě, hněd různých odstínů a temně rudá barva vytváří
malébnost krásných /podezřele/ obrazů; k tomu
odpolední světlo rozzáří
vápenné omítky starých venkovských domů.

Opřeny o stromy v opaštěných zahradách
žebříky stoupají do korun a v nich
svítí poslední jablka. A než listí docela opadá
a zetlí, vítr jím povívá po prázdných nádražích.

Tak te jde na podzim.
A dny se bezútešně krátí.
Do ulic měst vniká dým
ze spalovaných natí.

A v ten čas
dokonale ožijí
obrazy nás
co dýmů z krematorií.

257

Málokdy se podaří, aby se události několika za sebou jdoucích dnů seskupily k jednomu významu; když teď mohu psát o mužnosti, je to díky tomu. Téma se dá předznamenat ale i šíř: co nám který profil či osud muže napoví o tom, kam odcházíme, odkud jsme přišli a kdo jsme. /A neboť Jaroslav Šabata, můj milý přítel, je muž, a neboť oslaví letos na podzim šedesátiny, ať mi dovolí připsat text jemu./

Začnu literární scénou, naším zkaženým stoletím vnímanou už jako přežile romantickou, pohádkovou skoro; odehrála se na Aljašce, ve sněhu a ledu. Muž z posledních sil dovleče bezvládnou, vysílenou ženu k řece, která začala tát. Na břehu najde loďku, tak pro jedno tělo. Rozdělí zbytek zásob, naposledy se se ženou nají a pak si do loďky nevleze on, důležitá postava k záchránění, ale uloží do ní ženu a pustí ji dolů k lidem po pomalém proudu. A zatímco žena, snad omdlelá, snad spící, si pluje za svou záchranou, muž se usadí u brodu, jíst už nemá co, snad má pár nábojů v pušce, a čeká, jak se dál vyvine jeho příležitost. Film vysílali v televizi, povídku napsal Jack London, hleděla jsem na scénu jak očarovaná; ach ano, ovšem, takto cítilo minulé století.

Čtu vlastní životopis Agathy Christie, spisovatelka vypráví o viktoriánském ideálu ženy, která musela být křehká, spíš až trochu nemocná, rozhodně hodná chránění, spisovatelčina babička se cítila být křehkou ženou i při svých víc jak osmdesáti letech a nezdolném zdraví, v němž se dožila devadesátí let, čtu to, bavím se a žasnu, k jak obrovské proměně tu došlo. Literatura našeho století si v londonovských scénách nelibuje, tón udávají a století nám vyjadřují spíš muži bledničkoví. Proust. V té přejemnělé kráse je až smyslově postihnutelná vůně léků. Kafka. Z čeho všeho obvinil otce tam, kde by měl muž cítit vlastní odpovědnost. Ale i Kundera, abychom necho- dili tak daleko: se zdrcujícím sarkasmem vylíčí jako mužný výkon hrdinů svých románů mstu, a ovšemže mstu na ženě. Pronikavé myšlení rozpitvává naše lidské hemžení až na nevábný kořen, zůstává ale o- tázkou, zda je to myšlení normálně lidsky zdravé, zda odkrytí koře- ne neodkrývá ve skutečnosti cosi patologického. A ovšemže ženy jsou

v těchto románech ve své kladně míněné podobě vedle slabošských mužů milujících, praktické, činné, vytrvalé, chápavé; čili silné.

Dějiny patrně s chutí trestají každou větší rozhodnost paradoxy: moje matka mi ještě dokázala přijatelně vysvětlit, z jakých oprávněností pramenila ženská touha emancipovat se, sufražetky a ostatní ženská hnutí nebojovaly s muži o zástěru a o vařečku, zápasily spíš se zapšklým měšťáctvím, které diktovalo předstírání i v posteli; já už ale ve své generaci mohu jenžasnout, jakou ve skutečnosti přivodily proměnu. O ženských právech by už těžko kdo pochyboval, muži si spíš zvykli na výhody ženské soběstačnosti, avšak na místo slabšího pohlaví jakoby se podařilo proklouznout jim. Tak to aspoň budou o naší době číst budoucí pokolení: "pravý muž" je odsunut už jen do westernů a do přiblblých krimí a v roli ať zločince nebo policisty je tu líčen jako primitiv, kosící lidi střelbou jak křepelky a ovládající bravurně hlavně volant automobilu; kdežto vážnou literaturu, tu, která se zachová v knihovnách, ovládl přemítavý a bezradný hrdina-intelektuál, bledule s fousama, žádající si pochopení a v nezbytí i ženinu podporu a ochranu. Dosazovala jsem si do londonovské scény hrdiny těchto románů, ale výsledek úvahy radši nepopíšu. Zato ocituji výrok francouzského módního návrháře sukni pro muže J.P. Gaultiera, který své modely zdůvodňuje i zdravotně i sociologicky: muž prý prochází vývojovými změnami a ženy prý dnes dojímají spíš muži něžněji. Obraz mužů komplikovaných a slabých proniká i do literatury jako její kultivovaná jemnost, a těžko rozpoznat - pokud se nechceme řídit výstřelky pánské módy -, kam až tato dobově výmluvná literatura vyjadřuje skutečný stav doby, a odkud už jej sama formuje; a ovšem - odkud a kam obraz doby zkresluje.

Nechci tu zkoumat, jaké společenské přesuny onen převrácený stav zplodily; sama potřebuji k životu muže obdivovat, a budu tedy psát o těch obdivu hodných. Před dvěma týdny zemřel Václav Černý. Zpráva o jeho smrti nikoho nepřekvapila, dlouho se vědělo, že jeho tělo touží po spočinutí. A jak ležel na vysokém katafalku, v té smutně krásné chvíli ztotožnění živých s mrtvým, a jak mu kněz popřál klidu i odpuštění, on nejen provokoval obrazy pro tu chvíli nevhodné - mně se vnucovala neodbytná představa, jak tam, za clo-nou smrtí, dál blaženě vykuřuje a ústy dělá vydařené dýmové aroužky-, ale zazdalo se mi, že celou svou uplynulou existencí nalehl na živé

jako jedno jediné zneklidnění.

Věci se zajisté nedějí tím, že se řeknou nebo napíšu, či dokonce že si je někdo jen pomyslí; je to ryze intelektuálská iluze, asi charakteristická pro bezmoci našeho století. Za myšlenkou by měl následovat čin, i Kristus konal zázraky, aby mu uvěřili. Intelektuálskou bezmoc nádherně vyjádřil Saul Bellow v postavě Mosese Herzoga, potácejícího se od jedné energické ženy k druhé a realizujícího svou mužskou důležitost v myšlených dopisech politikům, vědcům a institucím na všemožná témata, jak je přinesl den; muž, který se dovedl vyjádřit k čemukoli, ale který si neporadil s řadovým černošským policistou a musel k svému dopravnímu přestupku volat na pomoc ženu. U Václava Černého taky bylo možno vypočítat mile iluzivní jistotu a sebevědomí, že české dějiny se dějí i tím, když se v kavárně Slávii sejdou tři odstavení vysokoškolští profesoři, z toho dva bývalí ministři, a rokují o situaci. Václavu Černému taky zbyla za zbraň jen myšlenka; na jeden rozdíl však, ten od Herzoga, on své myšlenky zveřejňoval, a na druhý rozdíl, ten od spousty dalších intelektuálů typických pro naše století, jeho myšlení bylo tak silné, že - i když mohl jen psát - jeho okolí je mohlo pocítit jako činný milník. Takto Václav Černý vydával až do zákazu nacisty a pak po válce až do zákazu komunisty Kritický měsíčník, takto nepsal svoje paměti. V čem ale spočívalo to, že holá intelektualizace činu u něj neztratila svůj mužný efekt, že - dokonce i přes možný nesouhlas - byla pocítěna jako mužný čin?

Na Václavu Černém na první pohled bije do očí, jak byl osobní; byl zatraceně osobní. Nikdy jsem ho ale nespátřila vynucovat si souhlas; respekt, to ano, ten si vynutit uměl, ale vážil si u druhých spíš vlastního přemýšlení, vlastní hlavy a poklonkovaní ho dráždilo. V osobním přístupu dovedl pěkně seknout, někdo říká, že i ublížit; já bych řekla, že jeho osobností vyhraněnost sloužila spíš jako nástroj úsudku a kritiky. Vlastní osobu rozhodně neztotožňoval s věcí obecnou, necítil sebe jako kritérium hodnot a děje; Václav Černý byl silně osobní vždy v zájmu nějaké velice neosobní věci. České kultury. Národní povahy. Evropských vazeb Čech a jejich dějin. A k mému překvapení taky - podoby socialismu.

Tak jeho smrt mohla nabýt symbolického významu. Ležel v krematoriu ztichlý, a neumlčený; neumlčený ani smrtí, ani různými režimy. Až vlastně na konci života soustředil všechny zbylé síly, vůli a

zkušenost a vzepjal se k napsání knihy, kterou už nikdo a nic v Čechách neshodí ze stolu. Můžeme i s mnoha vývody posledního dílu jeho Pamětí nesouhlasit, ale nemůžeme se jimi nezabývat. Pro oficiální společnost ovšemže žádný smuteční obřad za řádného profesora Karlovy univerzity jako by neexistoval, oficiální společnost poslala do krematoria jen nápadné muže v civilu; a svědčilo pouze o její okamžité bezradnosti, že civilové neporučili sejmut stuhu Charty 77 z věnce pod rakví. Avšak jak kněz Václavu Černému popřál klidu věčného, zazdalo se mi, že toto křesťanské přání obestoupilo vášeň člověka zneuctěného, vášeň, s níž Václav Černý rukou netřaslavou a písmem téměř kaligrafickým napsal onu svou poslední knihu, tu pro jejíž obsah nebude mít klidu ani on, ani my, ale ani ona nepřítomná oficiální společnost.

Neklid, který teď mám na mysli, je neklidem velkých individualit, které se - i se všemi svými lidskými slabostmi a nedostatky - na vrcholových bodech svého života odvažují sahat společnosti i jednotlivcům do živého; je to neklid tvořivý, ze zásvětí nám nehrozí prst mstivý, jen varovný. A mě nutí přemýšlet i o tom, proč Václav Černý, muž vymknutý z české průměrnosti, onoho uspokojeného českého sebespasení a naivního mesianismu, a současně muž k Čechám tak lnoucí, zrovna tu mnoho obdivovatelů nenašel; jistě ho zrazovala jeho plachost, která se někomu mohla zdát i přezíráním, plachost člověka, důvěřujícího síle svojí myšlenky víc, než komplotům a kamarádšoftům; ale to nevysvětluje, že nevytvořil v Praze vlastní výraznou školu a že když se v šedesátých letech začal znovu prosazovat, nedálo se to v Praze, ale v časopisech v Brně a v Bratislavě. Románský západník nejspíš těžko prorážel silné vlivy přebírané z Německa a z Ruska; ale už jsem některé mladé slyšela říci, že Václav Černý představuje onu větev české duchovní tradice, již by bylo záhodno vysledovat. A tak si s jeho odchodem odpovídám na první otázku; byl to muž, který měl sílu, vůli i odvahu otrásat lidmi i jen tím, co psal, a neklid, kterým nás poznamenal, bude muset být zpracován; odešel tedy do neklidu, předaného následovníkům?

Prý čirou náhodou mohl na pohřeb přijít Dominik Tatarka, byl právě z Bratislavy na návštěvě v Praze, když jeho učitel zemřel; avšak o pravém dosahu událostí nejlépe vypovídají právě tyto význa-

mové náhody. Neboť to byl Slovák Dominik Tataraka, který někdy loni na podzim do čerstvě vydaného textu Navrávačky, diktovaného na magnetofon, řekl: "Alebo, povedzme, Václav Černý. To je pre mňa najväčší muž v tejto republike. Keby som mal možnosť vzdať poctu Čechovi, bol by to Václav Černý." Pak, abych nezkreslovala, přiřadil Tataraka ještě Havla a Vaculíka. Vyslovil tak svou vděčnost, těsně předtím byl totiž na návrh českých spisovatelů vyznamenán cenou Jaroslava Seiferta. Václav Černý ale v tlačenici kolem různých literárních cen neobstál, ani za Paměti, jejichž vydání k němu doneslo přival nadšení i odporu i vzrušených debat, se nepotěšil veřejným uznáním. A když už je řeč o cenách - zblízka jsem viděla, jak on sám překonal nechuť i důvod a nakonec bez psané výhrady se podepsal pod návrh na udělení Nobelovy ceny Jaroslavu Seifertovi.

Velká postava vnímaná příliš zblízka asi sama překrývá svou skutečnou velikost a Dominik Tataraka má možná z povzdálí ostřejší oko; nadto on sám by nejlíp mohl určit, jak velký podíl má zrovna Václav Černý na tom, že jeho slovenská duše je francouzsky poznačena. Dominik pozval po pohřbu pár přátel na malou sešlost, byl to vlastně kar za Václava Černého, každý o něm řekl něco pěkného. Dominik vzpomínal, jak chodil před válkou v Praze na Černého univerzitní přednášky; mladý docent se choval nevidaně volně, zapálil si v přednáškové síni cigaretu. Jen gesto, pomyslíte si, u Černého však výmluvné. Když studenti zašuměli nad tou volností, mladý docent otevřel okno a vyzval kuřáky, ať si taky zapálí, jemu to nebude vadit. Pamětníci vyprávějí, že s nezbytným hořícím doutníkem předtím chodil po fakultě jen věhlasný Josef Pekař.

Dominik Tataraka si přibližuje lidi a svět smysly: očima, ušima, hmatem; Dominik se dívá, slyší a hmatá. U nikoho jsem neviděla, jen u něj, ruce nadané poznáváním světa. Tak jako on si přibližuje svět Klement Lukeš, ten ale má pro to jiný důvod. Ruce Dominika Tataraky jsou hubené, s dlouhými prsty, takže mají velikou plochu, a s neuvěřitelně jemným, vnímavým povrchem. Při hovoru je vznášejí jak křehké ptáky, lovící významy z okolního vzduchu, a když vás vezme za ruku nebo vám dlaní přejeđe po předloktí, vaše já ví, že on o vás ví. Z vašeho hlasu, máte dojem, vnímá jeho skryté vibrace a proměnu barev, ve vašich očích čte za pohledem. Jistěže mu poznané zpracovává mozek, mozek přemýšlivý a originální, ale nikdy ne tak, aby převládl nad smysly. Tuto nezkaženost, nezprostředkovanost, původnost vnímání, tento prazpůsob, přírodnost vidění má u nás Dominik Tataraka snad

už jako poslední z živých, a díky jemu, nejen protože je umělec z boží milosti, vidí až dovnitř věcí. Dominik Tatarka rozumí, čemu snad už nikdo, dotýká se niterností. "Zbožňujem všetko, čo je pravé." Taky proto u nás mnoho vážných věcí vyslovil jako první.

Dománik Tatarka by nepochybně poslal ženu zachránit se po vodě, uhaduji ale, že na rozdíl od londonovského siláka by se jí nařed optal, přeje-li si to; a mnoho žen by se rozhodlo zachránit jój. Neboť jestli Milan Kundera přitažlivě píše o lásce jako o sexu, Dominik Tatarka o ní píše jako o erotických pobožnostech. Milovat se se ženou má za zbožné, ženino pohlaví je mu místem zázraku, žena a její klín jsou posvátné. Naplno to vyslovil v posledním textu, jsou tím ale prosycené Proutěná křesla i Písačky, dvě jedinečné knihy o přirozeném kouzlu lásky. Ženy si cení, že jim Dominik Tatarka právě takto rozumí, a zažila jsem nádhernou scénu až úporných projevů ženského obdivu k tomuto čaroději milostnosti. Bylo to na Havlových padesátinách, Dominik seděl ve středu salónu na vyvýšeném křesle, tělo měl po nemoci hubené, skoro vetché, nohy ho už příliš neposlouchaly, vrásčitým obličejem prosvítala jeho někdejší krása, mezi koleny třímал hůl, zahnutým koncem odchýlenou od podbřišku. Seděl tam jak pátý, jak pohanský bůh, jako magnetický střed neutuchajícího ženského roje. Královna plesu by nebyla víc obletovaná. Ženy všeho věku na Dominikovi lákaly pohledy, většičky vyslovované lichotivým hlasem, ale hlavně vnímavá pohlazení jeho krásnýma motýlíma rukama. Viděla jsem Tatarku zblízka poprvé a ohromilo mě, že se vůbec při psaní nestylizuje, je ve skutečnosti přesně takový, jak píše. Náповěda omamných textů naplněná živým reálem. Jaký div, že mu ženy seděly u nohou.

Dominik Tatarka je mužem žen. To je velice složitá a záslužná mužnost a bere se tam, odkud pocházíme, bere se u matek. Dominko, sirotek po otci a jediný bratr mezi sestrami, byl matkou od malička v rodině veden za muže. A těžko říct, co předcházelo čemu, zda uctivost k matce předurčila Dominikovu uctivost ke klínům žen, anebo zda přírodní vnímání odlišnosti pohlaví venkovským chlapcem spjalo v Dominikově mysli vědomí toho, odkud pocházíme, stejně tak přirozeně s tím konkrétním mateřským klínem - pravda ale je, že vnímat ženu uctivě a posvátně nevyloučí muži ze světa žen jeho matku; následky toho jsou pro celý ~~xxk~~ jeho život dalekosáhlé. Takový muž pak už všecek další svět může vnímat nerozpadle a v jeho hlubinných významech.

Mama. Dominikův val proti zkaženosti našeho století.

S Václavem Černým jsme se hloučili v pátek a v neděli jsem byla pozvána na zlatou kněžskou svatbu. Josef Zvěřina oslavoval se svými duchovními dětmi a se svými přáteli padesátileté výročí kněžského svěcení. Otec Josef, básník víry, promluvil na setkání o Logu, o Slovu a jeho rozsěvači; mínil Krista, já musela myslet na něho. Katolictví není v Čechách zrovna vzorem tolerance, a Josef Zvěřina je vynikající výjimkou. Zabavili mu jednu půlku knihovny, taky mou knihu s věnováním, známý major Fišer mě zavolal na výslech a až pohoršeně řekl: "Jakým on vám může být otcem." Je otcem láskyplnosti a otevřenosti. A tak na svůj velký svátek pozval katolíky i nekatolíky, věřící i ty, o nichž ti v církvi pěkně říkají, že stojí na okraji; jsem taky ten šťastný okraj, co se rozhlíží na všechny strany, seděli jsme pod jabloní se širokou korunou, nevyzrálé plody padaly a Josef Hošek mi vyprávěl utkvělé příběhy, jež by rád proměnil v povídky. Jedna bude o tom, jak při eskortě z jednoho vězení do druhého stál frontu před skladem vězeňských mundurů a když do skladu vešel, za stolem, obklopen policemi plnými oděvů páchnoucích vězeňským rmutem, seděl nad velkou knihou záznamů vydání a příjmů Jan Zahradníček. Jeden z největších českých básníků držel pero a zapisoval, co kdo svlékl a do čeho byl navlíknut.

V našem programově ateistickém státě se u kněze předpokládá, že jeho mužnost nejspíš spočívá v obhajobě a šíření víry. Na oslavě dostal Josef Zvěřina taky otázku, zda někdy, třeba právě během těch dlouhých čtrnácti let věznění v lágru, o svojí víře zapochyboval. Až udiveně, na co se ho to ptají, odpověděl, že to ne. Vyznačil tak mimoděčně výši základu, na němž spočívá jeho život. Být knězem je podobné poslání, jako být filosofem nebo básníkem, víra je k tomu dána jako bytostná vlastnost. A teprve na tomto vysokém předpokladu, velice vysokém, když uvážíme, kolik námahy jiné lidi stojí, aby si víru uchovali nebo si ji dobývali, ve složité stavbě lidského osudu, vzdělanosti a povahy Josef Zvěřina vytváří vlastní dílo svých skutků a vztahů.

Součástí tohoto díla, mohu to napsat s potěšením, je i jeho úcta k ženám. Vepředu jsem napsala, že ony tři události spolu vnitřně souvisely; a jestli Tatarkova uctivost a zbožnost obestírá

věci lidské a Zvěřinova se vztahuje k věcem božím, jestli Tatarkova filosofie je přírodní a Zvěřinova theologická, jestli Tatarka je čaroděj milostnosti a Zvěřina rozsévatelem prvotního Logu, přece se uctivostí k ženě sobě mohou podobat; Tatarkova mama, úcta k mamince knězi asi sublimuje ve zbožnost k matce boží, panně Marii; ale prapůvodnost, pravost, opravdovost vidění se tu sobě podobají.

Nedávno byl novelizován zákon o umělém přerušení těhotenství, rozhodnutí je teď ponecháno na ženě a postup je jí usnadněn asi tak, jako když požádá lékaře o vytržení zubu. Jedinou podmínkou je - přijít včas; a zub jí vytrhnou zadarmo, za potrat zaplatí nevelkou sumu. Katolická obec uspořádala velikou petiční akci proti tomuto zlepšenému zákonu a vůbec proti potratům. Kolem petice vypukla dost naléhavá pře, symptomaticky ji vedli pouze muži. Na výtky proti petici odpověděl Josef Zvěřina Petru Uhlovi, hájil úctu k životu vůbec a k lidskému zárodku od jeho počátku zvlášť. Umělé přerušení těhotenství v sobě zahrnuje celý složitý komplex mravních, společenských, zdravotních i právních problémů. Nemyslím si, že mateřství je jediným ženiným posláním, nemusí být ani jejím posláním hlavním, je ale tajemstvím jejího těla a jejím důstojenstvím a taky velikým citovým naplněním; a potrat, ať učiněný z jakýchkoliv důvodů, ženu všerůzně znehodnocuje. Je to něco, co je vždy lépe, když ji to nepostihne. A protože se novelizovaným zákonem staly potraty houskou na krámě, řekla bych, že jestli ženy a dívky budou bez skrupulí a ochotně nastavovat svá těla kyretě nebo vývěvám, možná založí zhoubu lidského rodu tak stejně, jako to činí i jiná hrubá zacházení s přírodou. Některé druhy zvířat vyhynou, protože je člověk nerozumně loví; lidé se mohou možná pokazit, že lidské samičky, jako jediné v přírodě, dávají svá mláďata zabít ještě dřív, než se narodí. Už dost katastrof nám napovědělo, že je nebezpečné do oněch prapůvodních, tajemných a v tajemství posvátných věcí zasahovat.

A přece, když jsem si přečetla Zvěřinův hluboký text proti potratům, jsem řekla, že se žena nebo dívka může těhotenstvím dostat do tak těžké životní situace, že pro sebe nemůže vidět jiné východisko, než zákrok; a pak je lepší, když jde k lékaři, než aby šla tajně k andělíčkářce. Josef Zvěřina, kněz se smyslem pro ženu, mou námitku převrátil do úplně jiného závěru. "Máš pravdu. Žena je příliš odkázaná na sebe. Muži se odnaučili ji chránit."

A hovořili jsme o tom, že psaným i přijímaným ideálem je slabost muže a že se žena svou samostatností pro něj úlevně vymkla z jeho ochrany. A že tudíž společenské vazby, vazby uměle vytvořené, hrubě narušují vazby základní, přírodní a přirozené, to, co nás utváří jako lidské tvory. Za války, v čase mezi dětstvím a dospíváním, jsem hltala sovětskou literaturu dvacátých a třicátých let, jíž byly plné knihovny pražských levých intelektuálů. Příběhy a postavy se mi slily v jeden dojem jednosměrného proudu nadšeně a s obětmi usilovat odněkud kamsi v revolučním zájmu, ale jedna věta se mi přece živě vypálila do paměti. Bylo to snad v Erenburgově románu, možná to napsal někdo jiný, stalo se to kdesi na stavbě první pětiletky, mladá žena zjistila, že její komsomolský milenec ji dost nemiluje a spisovatel napsal tuto jednoduchou větu, jíž drama rozuzlil: "Šla se dát zapsat na potrat." V románě ještě ta strohá věta obsahovala i smutek z nenaplněné lásky, pražští leví intelektuálové měli volnou vůli dívky, co s dítětem, už jen za důkaz revolučních svobod sovětské ženy. Vidinu volnosti mohla podporovat zkušenost z vlastní země, kde potraty byly zabírány a bohaté dámy s nežádoucím plodem chodily ulehnout do soukromých sanatorií, kdežto chudé služky si dávaly pomoci od andělíčkářky; avšak něco, co ženu znehodnocuje, nemůže být její svobodou a měli bychom si dávat dobrý pozor a varovat se "svobod", jimiž nás častuje stát a jakási nepostižitelná společnost, zatímco my se, odevzdání do této ochrany, vzdáváme toho pro naši svobodu nejdůležitějšího: včas o svých nejvlastnějších věcech rozhodovat sami.

Ano, ale čím začít, jak přimět muže mladé i ty nejmladší, aby si ctili ženy? Když se kladou tyto dalekosáhlé otázky, zdá se mi, že se týkají jen nemnohého počtu lidí. Aspoň já znám většinu vztahů jako harmonické, některé i takové, jakými okouzlují ženy Dominik Tataraka ve svých knihách. Veřejná společenská psychologie nemá ale svůj základ v tom, jak obec lidí fakticky funguje, ale v těch, kteří jí udávají tón. Každý historik potvrdí, že doba byla vždy daleko složitější a společnost strukturovanější, než jak o sobě psala. Zajisté nevyzývám k bojkotu knih, her a filmů, usezených na ocase vyčpělých sexuálních revolucí, které ostatně samy sebou zajdou na AIDS, knih konejších slabostí a vezoucích se na přitežlivosti nemocí našeho věku. Taky uznávám, že se dobře čtou. Avšak třem mužům z tohoto mého textu, jakož i oslavenci, pro nějž byl napsán, a všem ostatním, o nichž být napsán mohl, děkuji za to, že byli a jsou.

Červenec 1987.

NEHODA NA KRÁTKÝCH VLNÁCH

Přišlo pozvání k rozpravě ve Franken. Souhrnné téma je široké. Knihy, spisovatelé, překladatelé, nakladatelé. Čeští i slovenští. Doma i v cizině 1968 - 1987.

Pak jsou navrženy podrobnější otázky. Jedna mezi nimi chybí. Je to právě ta, která ve vztazích Československo - Západ patří už skoro půl století k nejdůležitějším. Buďe asi mít podstatný význam ještě dlouho.

Ve srovnání s knihami a periodiky, ať domácí samizdatovými nebo vydávanými mimo Československo, jsou vysílání zahraničních rozhlasů v češtině a ve slovenštině daleko rozšířenějším prostředkovatelem informací a kultury.

Čtenářů knih a periodik, o něž tu jde, doma jsou relativně jen hrstky. Rozhlasy zasahují, nebo mají možnost zasahovat, velmi široké a rozmanité vrstvy.

Zvláště v posledních dvou desetiletích dokonce prostředkují dvousměrně. Svobodně vyřčené zprávy, údaje, výtvořy jsou ze svobodných prostředí sdělovány lidem v prostředí informačně a kulturně omezovaném. V tomto prostředí však žijí a pracují lidé schopní svobody mysli a jejích výtvořů. V podmínkách nesvobody publikačních zřizování užívají civilisačních infrastruktur jako pošty a telefonu. Jejich pomocí zasílají některé výsledky svých snah zahraničním rozhlasům. Ty je pak v českých a slovenských relacích vracejí na domácí půdu.

Tolik o některých stránkách slavené evropské kultury a civilizace na sklonku dvacátého století.

Stanice vysílající v češtině a ve slovenštině jsou početné. Liší se ovšem záměrem i kvalitami. Lze se zmínit jen o některých.

Vysílání Svobodné Evropy ruší místní autority v hustě obydlených oblastech natolik, že se jí sice říká "svobočka", ale její zpravodajství, komentáře a jiné pořady jsou převážně známy jen z několikátých úst. Kdo většinou žije a chce naslouchat například v Praze, nemůže odpovědně hodnotit.

Jinou vadu má nerušeně slyšitelný Hlas Ameriky, a to zvláště v posledních pěti, šesti letech. Zpravodajství je i nyní z devadesáti procent věcné a objektivní. Takový štěstěně zůstává i zpravodaj z domova, Ivan Medek se sídlem ve Vídni. Nešťastně však na celek vysílání zapůsobilo zdánlivě výhodné rozmnožení vysílacího času. Slyšitelně není v USA dost důmyslných Čechů a Slováků, kteří by ve chvíli, kdy jim dojde dech či vlastní materiál, překládali z těch četných intelektuálně vyspělých amerických komentátorů a

jiných autorů. Josef Škvorecký je jen jeden a zřídka. Jinak v té stanici nyní převažuje propaganda. Vůdčím osobám příslušné instituce by mělo být připomenuto, že Hlas Ameriky vysílá do zemí, kde jakákoli propaganda jde jedním uchem dovnitř a druhým ven. Je jí v těch zemích příliš dlouho příliš mnoho. Vypotřebovala všechnu trpělivost. Každý tu rozpozná fakt a plod opravdového myšlení od prázdného oslavování na první poslech. Rozumnější posluchači trpí při pomyšlení, kolik užitečněji zužitkovatelných peněz stojí každá minuta vysílání.

Světová služba BBC podnes je, patrně díky šobře domyšlenému britskému empiricismu, vysíláním nejchápavějším, nejpodnětnějším, nejméně ovlivněným mocensky nacionalistickými zájmy. Od času druhé světové války podnes je pro myslící hlavu povzbuzením, potěšením a zdrojem nejdůmyslněji vybraných informací vysílání BBC v angličtině a většinou i v češtině a ve slovenštině. Nepodceňuje, nepodbízí se, je pozorné k světu jako celku i k jeho ožehavým místům - v daných dnech a hodinách. Termín World Service odpovídá faktu.

Už při průměrně častém poslechu této služby v různých jazycích lze rozpoznat základní rysy jejího systému. Zpravodajství v angličtině je závazné pro ostatní jazykové skupiny. Přelož a sděl. Podobně i mezinárodně politické komentáře, jiné specialisované údaje a úvahy, citáty z britského a jiného seriózního tisku. A pak je určitý díl času vyhrazen či odevzdán k volnému použití jednotlivým jazykovým produkcím.

V té české se nedávno stalo, co podnítilo tyto odstavce. Času Světové služby Britské rozhlasové společnosti, odedávna stanice povzbudivě pravdivé a věcné, bylo zneužito k vyřízení účtů, na hlasatelově straně zřetelně motivevaném osobní zaujatostí. Nebo snad morálně psychickou poruchou.

Vložme včas poznámku. Kritičnost je na místě v každém okamžiku myšlení a sdělování, v tisku i v rozhlase. Záleží ovšem na povaze, pronikavosti, nestrannosti a odpovědnosti kritického zvažování. A přeje-li si například londýnský hlasatel, chtějící v tomto postavení plnit i úlohu kritika, sdělit shora zmíněným relativně širokým a rozmanitým vrstvám posluchačů o někom svůj soud, nevydá jeho promluva mnoho smyslu, pokud opomene posuzovaného těm různým vrstvám s pozornou věcností a úplností představit.

Je to obdoba postupu, jímž je BBC zvlášť proslulé. Napřed věcné, koncízni, pozorné a neosobní zprávy. Pak zcela odděleně a pod jmény osobních ručitelů komentáře událostí nabo například soudy o povahách jejich účastníků.

Titulní nehoda pozůstávala v tom, že hlasatel věcnou a pozornou zprávu vynechal. Dal se hned do osobně zaujatého komentáře. Svě

jméno přiznal, ale tentokrát to vinou opomenutí zprávy nebylo mnoho platné. Neodpovědnost se tím nezmenšila. Jen je možné ji připsat určité osobě.

Věc je tím horší, že tou osobou je hlasatel velmi vyspělý. Zjevně překládá z anglických předloh bez závad. Je gramaticky i slohově dobrým češtinářem. Za dlouhá desetiletí, kdy žije mimo české prostředí, neztratil přirozený český přízvuk ani kontakt s některými změnami mluvené i spisovné češtiny. Tím hůř, že se právě člověk takto nadaný a schopný prohřešil ve věci zprávy a kritiky. Jako by ho v hlavě postihla "freak storm". Nečekaná porucha počasí. Vynechal zprávu a dal se do spílání.

Tento hlasatel je úzkému okruhu svých vrstevníků znám od druhé poloviny třicátých let. Jako student vedl tehdy skupinu jménem Parta, která ve slohu tehdejších let a E.F. Buriana sborově i sólově, v dívčích i v mužských hlasech, recitovala poezii. Partě se příliš nevedlo. Asi nebyla dost původní ani průkazná. Její sboristé i sólisté se rozešli jinam. Většina sboristek a sólistek do prchavých osobních svazků, někdy i manželských. Některé a někteří do Divadelního kolektivu mladých, kde hlavními osobami byli Pavel Tigrid, Jiří Hájek/ ten z Tvorby/, Zdeněk Míka, Jiří Veltruský a různí jiní. Nikomu ať to není připisováno k tíži. Je to dávno.

Karel Brušák odešel včas po Mnichovu do Británie. Vhodně se stal při první příležitosti hlasatelem českých relací ^{BBC} ~~EC~~. Jeho hlas byl okamžitě rozpoznatelný právě tou dobrou češtinou, gramatikou i přízvukem a individuálním zbarvením. Za zvukem se přitom vždy skrývalo jakési umělé sebevědomí. Obecně je to pro rozhlas výhodou. Ať posluchači vědí, že já vím, co říkám. Pro posluchače jaksi postiženého osobní známostí s hlasatelem je to problematictější. Co mi chceš namluvit, Karle, ptá se.

Ale Karel se jinak než poctivým a jazykově i hlasově znamenitým hlasatelstvím příliš neprojevoval. Bylo z předmnichovských dob známo, že studuje přírodní vědy, vede Partu a občas píše verše. Ničeho nebylo dost ke kritickému postihu. Nebylo proč a za co. Nikdy neshrnul své verše do sbírky, své překlady do souboru, své názory a posudky do souhrnného svazku.

Pokud za války hlásil, patřil mu vděk. Když se po roce 1945 na chvíli vrátil do Prahy, bylo až komické, jak ví líp než ti, kteří vše šťastně i nešťastně přežili doma, co se tu vlastně dělo. Ale to dnes, o dvaadváct let později, skoro nic nikomu neříká. Důležité je, kdo a jak z české sekce BBC mluví nyní.

Občas je to pořád týž Karel Brušák, za celé půlstoletí zjevně

už velmi zle postižený proslulým pocitem méněcennosti právě těch lidí, kteří bezpečně vědí, o co jsou znalejší a schopnější než všichni kolem, a přitom nikdy nebyli schopni svou nadřazenost vyjádřit soustavnou prací a jejím vydáním.

Karel Brušák dirigoval Partu, o něčem občas krátce psal, o všem častěji mluvil, vynikajícím způsobem pronášel zprávy v BBC, podílel se na pořádání antologií české poezie a prózy v Anglii, ale sám za svůj intelekt a mrav se nikdy ničím rozsáhlejším a publikovaným či vůbec publikovatelným neodvážil ručit. Báł se rizika? Skoro to tak vypadá.

Pak přišel rok 1937 a v létě zemřel Václav Černý. Co si máme namalovat. Intelektuál velmi vzdělaný, v otázkách literární historie a soudobé kritiky sporný, jako smělá a svébytná povaha neuvěřitelně poctivý i výmluvný. Přes některá provinění v relacích k soudobé místní próze i poezii nebo později dokonce ke zdejšímu politickému vývoji a ke generální otázce národnostního či rasového členění, odvážně a otevřeně vzdoroval vyšším i nízkým představitelům místně zavedeného režimu.

Karel Brušák ví, co je bombardování Londýna a odluka od domova po půl století. Václav Černý zakusil Mnichov, okupaci, zrádné osvobození. Před Mnichovem i po něm však oproti Brušákovi vykonal velmi významný a výrazný kus kulturně historické i politické práce. Šel s tím na trh. Tehdy i po válce. Brušák nikdy. Parta je ve srovnání s nálezy a publikovanými texty Václava Černého pomínutelná. Právě tak občasné Brušákovy překlady a komentáře.

Černý bádál a zveřejňoval. I za velmi ztížených podmínek. Vždy riskoval. Někdy literární odsudek, častěji život. Brušák riskoval za náletů na Londýn život. Ale tehdy už nikoli z vlastního rozhodnutí. Černý se v každé fázi těch let evropské historie za rizikem hnál.

Později i tak, že to čtoucího a spolužijícího bolelo. Takový je skoro celý nešťastný čtvrtý díl Černého paměti. Hlavní neštěstí toho textu pramení z toho, že Černému skoro úplně chyběl smysl pro humor a zároveň s ním smysl pro chápavou analýzu. Je snad pochopitelné, jak odsuzuje některé členy komunistického vedení v padesátých letech a jejich ochotné podržence. Ale proč se pan profesor nepokusil rozebrat, proč právě na tomto území Evropy k takové ochotě došlo? A jdeme-li dál, nelze zatracovat Slováky za údajnou vinu, že "nám" poslali na krk" tolik a tolik tisíc cikánů. Opravdu to nejsou Cikáni? Byl přesvědčen pan profesor, jsme dnes přesvědčeni my, že Cikány nelze považovat za národ a že jim tedy verzálka a nárok na

humánní pozornost nepatří?

Dá se Václavu Černému přičíst i víc provinění. Možná byl v některých svých spisech eklektikem, možná pronášel historicky i soudobě kritické soudy nepůvodně.

Stal se kýmisi nenapodobitelně a neopakovatelně důležitým svou nezlomností na místě činu. Dalo by se snad říci, jaká škoda, že při své povahové nezlomnosti zároveň nebyl souhrnným Aristotelem, Johnsonem, Goethem, Šaldou místního jazyka, literatury a společnosti. Ano, trochu škoda to je.

Ale proč Karel Brušák ve chvíli svého trapného nekrologu nad Václavem Černým nezkusil srovnávat? Má Anglie od časů Cyrila Connollyho nějakého pronikavého kritika? Kdo ve Spojených státech zdědí místo opravdového kritika po Edmundu Wilsonovi a jeho žáku Alfredu Kazinovi? Jak se vede v tom ohledu sebehýčkající Francii? Co Itálie a ostatní Evropa? Zatím není odnikud znám žádný novodobý Benedetto Croce. Nebo ani z Černého milovaného Španělska nový Ortega y Gasset nebo dokonce Unamuno. Troufá si Karel Brušák kritičnost všech těchto vzdělanců zastoupit? Skoro to tak vypadá.

Jenže mu k opravdové kritičnosti chybí velkomyslnost. Nejen se z té příčiny provinil proti úkolu informujícího hlasatele. Nedokázal sdělit, jak smělým obráncem svobodného projevu Václav Černý nadosmrti zůstal. Falešně informoval o celém významu života a díla Václava Černého.

Je to jeden z nejpoutavějších příběhů o silách a slabostech určité lidské individuality. Karel Brušák, od mladých let stížený pocitem méněcennosti, kupodivu neumí pochopit, do jakých úchylek upadá dalekosáhlé vzdělaná a jemná mysl, zároveň vystavená pocitu méněcennosti tváří v tvář nejen Šaldovi, ale i francouzským, švýcarským, španělským autorům a kritikům.

Na rozdíl od Černého nikdy Brušák neriskoval podstoupit kritiku z jiných stran tím, že by se aspoň pokusil o malé ucelené dílo. Jakmile původce velkého - jakkoli mnohonásobně problematického - díla Václav Černý zemřel, nešťastný svárlivec Brušák se na něj vrhl.

Došlo ke zneužití nejen rozhlasového času nejvýznamnější stanice světa, BBC. Sám Brušák se zostudil. Či definitivně odboural.

Potřebujeme BBC i jiné stanice. Vy venku, prosíme vás, zkuste uchovat pozornost, velkomyslnost a smysl pro různost povah. Smysl pro humor asi to všechno zahrnuje. Právě ten naneštěstí jinak výtečnému hlasateli Karlu Brušákovi chybí. Chybíval i Václavu Černému?

Taky. Ale už nemá čas to napravit. Brušák možná má:

/Rozhovor Karla Hvíždaly s Jiřím Němcem /

Jiří Němec /nar.1932/, nyní ve Vídni, je původním povoláním psycholog, devatenáct let pracoval na klinice, kromě toho byl činný jako překladatel a esejista, tedy vlastně jako filozof. Většina filozofů tvrdí, že jsou monotematictí, že vlastně celý život rozvíjejí jen jedno téma. Mohl by ses pokusit artikulovat své téma?

Především budu muset asi předeslat, že na mých textech je právě nápadná jejich polytematičnost... Ale když o tom přemýšlím, jestli tam je nějaká vůdčí linie, zdá se mi, že je to téma svobody. Uvedl bych to na několika příkladech... V uzlových momentech svého přemýšlení jsem se nějakým způsobem k tomuto tématu musel vyjádřit. Když si vzpomenu na svůj první publikovaný text z roku 1959 /psal jsem ho pro Poláky, pro časopis Znak/, už tam jsem se tohoto tématu dotknul. Byla to studie o outsiders v české literatuře. Jelikož chápu svobodu jako pojem primárně negativní - východisko svobody je pro mne odmítnutí něčeho - vyplývá z toho téma outsidera skoro samozřejmě. Outsider je ten, kdo odmítne jít s převládajícím proudem. Psal jsem tehdy o Josefu Floriánovi, Jakobu Demlovi, Jaroslavu Durychovi, Richardu Weinerovi a Ladislavu Klímovi. U Floriana byl silný motiv filozofický a podobně to najdeme i u Durycha a ještě ve větší míře u Weinera a Klímy.

Proč používáš pro tyto spisovatele označení outsider? Outsider je přece nejen ten, kdo stojí stranou, ale taky ten, kdo nemá šanci na "lepší umístění". Autoři, které jmenuješ, jsou však právě ti, co se nakonec "umístili" víc než čestně...

Ale kdy? Až dnes je to většinou - hlavně mladých - jasné.... K tomuto ujasnění bylo třeba několik desetiletí. Spisovatel nepíše a malíř nemaluje pro přítomnost ve smyslu aktuality - ta je zde ovšem taky a někdy se hlásí až bolestně trapně - outsider má svůj čas! Blaze těm, kdo se s takovými mohli setkat, dokud ještě žili. Nepřestanu žít ze setkání s Bohuslavem Reynkem, Vladimírem Holanem a kolik bych jich ještě musel jmenovat, ač jsem jim v době té své rané studie ještě nerozuměl. A hlavně - ani náš nynější čas není punktuální, bodový, prostírající se rozměr mu dávají rovněž outsideři... Kolik bych jich musel jmenovat z filozofů, básníků a malířů! Ne každý ovšem, kdo není dnes publikován, je už outsider... Volám po nových, autentických outsidrech.

Ale vraťme se k tvé esejistické činnosti... Později jsi publikoval v Tváři...

V šedesátých letech jsem měl pro Tvář připravenou studii "Implikace svobody", ale Tvář byla zakázána a tahle studie mohla vyjít až v silně zpožděném druhém sborníku "Podoby", který vlastně, v době kdy Tvář nevycházela, měl tento časopis suplovat. Do prvního sborníku "Podoby" jsem ale dal studii jinou, protože tahle byla zadržena cenzurou a po léta sloužila zejména Hendrychovi jako argument proti Tváři. Měl ji rozmnoženou a předčítal z ní partie na různých stranických konferencích /vyšla až v roce 1969/. Jemu tam vadily zejména formulace o pluralismu, které jsem později ještě pojmově upřesnil. V každém případě už to však byla úvaha o svobodě v kulturním i politickém smyslu, protože jejím centrem se stal právě pluralismus, a sice na všech rovinách veřejné aktivity.

Nu a konečně, když jsem byl přizván ke spolupráci na sborníku „O svobodě a moci“, který vyšel už po vzniku Charty 77, a byl uveden studií Václava Havla „O moci bezmocných“, zabýval jsem se tam opět svobodou. Vycházel jsem z Patočky, který přece říká, že politika je založena na uznání druhých jako svobodných, sobě rovných, že je tedy polem bojě o širší přístup ke svobodě jako takové. Tento boj je vlastním obsahem dějin - nejen tedy pouhého dění a přežívání. Kde trvá nebo se znovu nastoluje despotie, vrací se společnost na předdějinnou úroveň. Patočkovu otázku je možno formulovat také takto: Není absolutizace „rodinné sebeúživy“ prostým důsledkem zrušení sféry politiky vůbec? Proto je nejspíš Patočkovu pojetí třeba doplnit asi takto: Nejen politika, ale i práce a výroba jsou sférami svobody, jediné proto jim hrozí nebezpečí zmíněné absolutizace. Jestliže nepostavím práci a politiku do tak ostrého protikladu, pochopíme lépe nebezpečí skryté v samotné politice. I její formy lze absolutizovat a pak se obrací proti sobě samé a ztrácí otevřenost.

Když se zmiňuješ o sbornících Podoby, vzpomínám si, žeš pro ně přeložil Gadamera. V tom článku mě zaujala myšlenka, že svět musí být nejdříve dostatečně mrtvý, aby byl hodnotitelný. Gadamer říká: „Nevysloveným předpokladem historické metody proto je, že lze něco v jeho trvalém významu objektivně poznat teprve tehdy, patří-li to do uzavřené souvislosti. Jinými slovy: je-li to dostatečně mrtvé. Jen pak se zdá možné vyřadit subjektivní podíl pozorovatele...“

To je problém odstupu v hodnocení nebo porozumění... Dneska bych to vyjádřil asi takto: přílišná blízkost nebo přílišná vzdálenost

od tématu je na škodu porozumění, musíme prostě poskytnout prostor, aby se nám věc sama ukázala v tom pro sebe příznačném osvětlení, v němž je skutečně dobře viditelná a srozumitelná. Každá věc potřebuje svůj prostor a my musíme někdy uctivě podstoupit, abychom ji viděli skutečně takovou, jaká je.

Gadamer v tomhle článku mluví o "přebroušení" metodického sebevědomí vědy. Nelze dosáhnout takového odstupu v historickém poznání, který by svůj předmět úplně umrtvil. Na druhé straně moderní historiky tak asi od poloviny 20. století nelze skoro číst, kdežto všichni /či skoro všichni / si rádi počteme v těch starých, dobrých, pozitivisticky vyškolených, jako byli třeba Pekař, Šusta nebo autor dějin města Pelhřimova, jehož jméno mi zrovna vypadlo.

Říkáš, že tvým tématem je svoboda, ale ten pojem je široký...
K čemu ji vztahuješ, jak bys to téma ještě více specifikoval, aby bylo autenticky tvoje?

Jsem přesvědčen, že existují základní roviny nebo vrstvy lidského života, a tady je mi vodítkem Patočkova myšlenka tří pohybů lidské existence. To je původně vlastně myšlenka Heideggerova, ale Patočka ve svém konceptu předkládá neobyčejně prohloubenou její konkretizaci. Souvisí to s triádou časových dimenzí: minulost, přítomnost a budoucnost. Patočka to upřesňuje asi takto: minulost, tak jak ji živě prožíváme, je otázkou po našem počátku, po vzniku nové lidské bytosti a zároveň jde o základní podmínku jejího přijetí do lidského společenství v mikroprostředí rodiny. Bez tohoto přijetí by se nemohla vyvíjející lidská existence vůbec formovat, nemohla by úspěšně absolvovat svou cestu k dospělosti.

Převládá tedy v oné první dimenzi pasivita přijetí a celá ta sféra je protkána silnými citovými vazbami, které teprve postupně se dostávají do druhého plánu. S dospíváním prochází člověk fází druhou, dimenzí přítomnosti, která ho zasvěcuje práci a boji. Konflikt i práce se totiž odehrávají vždy v přítomnosti, byť s ohledem na budoucnost i minulost. Ta časová trojice se nevytrácí, ale akcent je dán na přítomnost. Zdůrazňuje se vykalkulovatelný efekt přítomného jednání, neboli počítáme čas od daného okamžiku a z jeho potenciality plánujeme budoucí efekt.

Tady ovšem se už začíná hlásit dimenze třetí, kterou si má člověk takto teprve odkrýt. Zde však zároveň vzniká konflikt nejvlastnější, totiž vnitřní konflikt mezi rozptýlením do věcí či aktivit - ať už ve spolupráci nebo ve zmíněném boji. Konflikt v němž nakonec jde o to volit mezi těmito aktivitami a soustředěním se do své jedinečnosti, která však otevírá cestu ke světu jakožto celku. Je to tedy boj o sebe sama. Patočka mu říká sebenalazení sebeodevzdáním se celku světa, ale skrze vyhranění k naprosté individuálnosti a autenticitě. Je to nalazení toho, co dělám skutečně jen sám za sebe. Tady taky nacházíme svobodu v nejvlastnějším slova smyslu. Volbu své možnosti, do které se vkládáme celí. Ta volba není asi jednorázová pro celý život, má různé podoby, ale v hloubi je to volba jedinečné možnosti, kterou se mi otevírá celek. Do této třetí sféry patří i dějinný čin jako takováto jedinečná volba. Patočka ji spojuje s tvorbou skutečné politiky / jinak politika jako pouhá hra materiálních zájmů či technika s tím spojená, patří ještě k sféře druhé / Posuzováno touto nejvyšší

sférou, nejsou ty předchozí dvě, nesvobodná, ale svoboda se v nich hlásí volbou prostředků, jimiž chceme docílit požadovaných efektů. Jsem dokonce přesvědčen, že už i v první sféře převážně pasivní existuje jakási počáteční svoboda, volný a zabezpečený prostor, v němž se lze pohybovat:

Tedy na rovině přijetí druhými, rodiči a nejbližším okruhem, který obklopuje život dítěte. Je to svoboda jako vydanost, neboť jsme našli sami sebe jako někoho, kdo se volně pohybuje v prostoru důvěry a lásky.

S narůstajícími konflikty dospívání je svoboda volbou strategie a taktiky ve střetu či spolupráci. A konečně na té poslední rovině je svoboda sebetvorbou, nacházením neadekvátnějších možností jak v konečném rozhodnutí dospět ke světu ne jako k souboru věcí, ale jako k celistvosti, s níž setkat se znamená dát jednotlivým věcem pravý smysl a pravé místo. Sféra kulturní v užším smyslu, tvorba umělecká, filozofická a náboženská, spadá právě do této třetí oblasti, které jsem se věnoval ve své publicistické činnosti.

Druhou sférou, neboli sférou teorií práce a konfliktů, jsem se zabýval jen okrajově. První sféra - tedy ono sebepřijetí člověka s celou tou nesmírně akcentovanou tělesností a citovým zabarvením - byla doménou mé práce klinické. Sdílím dodatečně přesvědčení, že právě v této formující fázi dětství mají kořen možné poruchy lidské existence a že od oné zmíněné výrazné tělesnosti nelze nikdy odehlédnout.

Neboli, Kaťková věta, že jazyk patří těm zraměným a nenarozeným, zatím co my jsme jen ve službě, by ti byla blízká nejen jako filozofovi ale i jako logopedovi?

Ovšemže se zmíněné tři roviny v řečové sféře odrážejí. Ne nadarmo se říká: mateřský jazyk. Sama schopnost vládnout jazykem je zakotvena v minulosti, je čímśi, co si přinášíme, co vědomě nevolíme, co prostě dostáváme, v čem se udomácňujeme. Až později se řeč stává nástrojem. Jestliže někteří teoretikové vykládají řeč jako nástroj dorozumění, abych použil klasické formulace, je to pojetí velmi dílčí, řeč je nejdříve médium, v němž se pohybujeme jako v něčem domácí, potom se stává nástrojem práce a boje, sdělení, informace, eventuálně i informací za nějakým účelem deformovanou. Stává se bojovým prostředkem nebo součástí technické výbavy, v krajní podobě dokonce i řečí umělou, řečí počítačů a reklamy a nakonec získáváme řeč, kterou si musí ukovat každý sám jako naprosto jedinečný prostředek....

....k vlastnímu uchopení světa?

Přesně tak!

Jinými slovy: zde řeč člověka přesahuje a je předávána těm ještě nenarozeným...

A lidský život skrze ni, jestliže se dobře něčeho nového, by asi měl vůbec být interpretován.

Nebyl to vlastně i způsob, jak ses od klinické práce dostal k filozofii?

Ach ne...z kádrových důvodů jsem se nedostal na obor humanitní, ale to by snad bývalo nebylo ani tak rozhodující, kdybych byl ochoten vyjadřovat své myšlenky jazykem vládnoucí ideologie...

Znamená to, že jsi už tehdy měl "svůj" jazyk? Zdá se mi, že pro naši generaci je nejtypičtější právě tento boj s umělým jazykem. Tys to však řekl tak samozřejmě, jako kdyby to pro tebe nebyl žádný problém...

Problém to byl, ale nezapomeň, že válka a zkušenosti s ní z nás udělaly lidi silně politicky zainteresované. Otevřený pohled na to, co se dělo kolem mě, zejména na zacházení Čechů s poraženými Němci, na arivismus nastupujících komunistů, ve mně vyvolaly přímo odpor. Zároveň jsem si byl vědom slabosti liberálně-demokratického protestování proti této totalitní tendenci. Hledal jsem tedy nějaký opěrný bod a souhra okolností mě přivedla do prostředí katolického skautingu. Musím podotknout, že tato oblast mně byla původně cizí, protože v naší rodinné tradici pro ni nebyly žádné předpoklady. Pocházím z prostředí liberálně-demokraticky orientované inteligence. Otec byl inženýr a matka právnička, dcera nakladatele Borového, lidé svým postojem spjatí s hradním pojetím demokracie první republiky. To mi také otevřelo střízlivější pohled na poválečné dění, ale samo o sobě se mi to nezdálo být schopné poskytovat dostatečné záruky proti totalitarismu. Katolicismus se mi zdál základem, který v nastávající konfrontaci vydrží. Přijal jsem ho přirozeně v podobě, v jaké se mi zorvu nabízel: v tradiční

výstavbě tomistické teologie. Po nějaké době se mi však zdála příliš odtržená od důležitých problémů, které kladla současnost před člověka. Katolický fundament jsem ovšem neopouštěl, ale poohlížel jsem se po nových otevřených formách, které by byly schopny konfrontace se skutečným problémem. Tady mi přišly na pomoc některé české překlady francouzských katolických myslitelů, zejména na mě udělal dojem Emmanuel Mounier se svým křesťanským personalismem. Později se mi ovšem zdálo, že jeho levě katolický koncept dialogu nestačí na opravdu vyhraněnou pozici v zápase především o lidské duše.... Snad bych to mohl říci takto: Jednou z nejdůležitějších otázek začátku padesátých let byl pro mě pojem cti...

Začalo tedy pomocí tohoto pojmu tvé vlastní uchopení skutečnosti? Nestačilo být jen mimo, aby se skutečnost dala pojmenovat?

Zůstat mimo bylo východiskem, ale zároveň vedlo k distanci stále kritičtější.... Snažil jsem se klást díraz na dostatečně jemné vidění skutečnosti ve všech jejích odstínech. To mě nakonec vedlo k sygnatii pro konkretizaci filozofie, a tedy k zájmu o psychologii, která se mi zdála - svým základním trendem, ne svým aparátem - bližší konkrétnímu člověku, než akademická filozofie nebo teologie. Proto, když jsem po počátečním vstupu na lékařskou fakultu mohl v roce 1954 přejet na psychologii, viděl jsem v tom šťastný krok zvoleným směrem. Musím říci, že psychologie v té době byla jakousi enklávou svobodného myšlení na filozofické fakultě. Tím se značně odlišovala od ostatních oborů.

Ale tvůj původní zájem o filozofii tě jako klinického psychologa ovlivnil?

Už v době studia jsem se dostal k profesoru Patočkovi, který tenkrát, způsobem pro mne naprosto novým, vedl soukromé semináře, kde se tvrdě pracovalo nad klasickými texty. Shodou okolností první^m takto rozbíraným textem bylo Aristotelovo pojednání O duši. Setkání mělo pro celý můj další život a vývoj obrovský význam... Jak se to ale všechno projevilo v mé psychologické práci? Když jsem se seznámil se spisovatel^y fenomenologů, kteří pracovali na poli psychologie, zdálo se mně, že je v nich dobře zachyceno východisko nejen klinické psychologie, ale celé medicíny. Oproti běžnému přírodovědeckému uvažování, které vychází z descartovského rozlišení mezi "res extensa" a "res cogitans", neboli mezi tělesností v materiálním a mechanickém slova smyslu a mezi myšlením jako "duchem", fenomenologie člověka naopak vidí, jako celek zároveň tělesný i duchovní. Řeší o živou tělesnost, která se promítá i v těch nejabstraktnějších myšlenkových výkonech. A současně ovšem neexistuje ani neorientovaný tělesný pohyb, čili pohyb postrádající komponentu smyslu takřka jako duchovního. Tím jsem se musel nutně dostávat do opozice s převládajícími trendy nejen marxistickými, ^{de} i scientistickými neboli novopozitivistickými. Šlo mi tedy o takový léčebný postuo, který by pacienta nezvēcňoval, nerozkládal ho mechanicky - podle zákona akce a reakce - na "těla" a jakési "vědomí", které snad můžeme zkoumat introspekci, což však snad ani nepatří do vědy... Celý tento pojmový aparát bylo nutno rozbít a postavit se na úplně jinou, přirozenější bázi.

Nedávno ses zmiňoval o kritice strukturalismu, která tě zase přivedla k jakési aplikaci v oboru klinické psychologie.

O co jde konkrétně?

To je myšlenka, ke které inspirované německý fenomenolog Heinrich Rombach. Nikdo nepochybuje o tom, jak velký přínos znamenala strukturální analýza neboli přechod od někdejšího pouhého uvažování o příčinách a vlivech či genezi díla ke struktuře textu. Klade se však otázka, jestli je tento strukturalismus domyšlen do konce, jestli tedy struktura je skutečně uchopena tak, že z každého jejího bodu ji lze nahlédnout také jako celek. Tady ovšem strukturalismus nejspíše nepřekonal předchozí vědecké fáze úplně. Lingvistický strukturalismus například uznává jakési poslední elementy / fonémy a distinktivní znaky /, tím však se tyto elementy vlastně absolutizují a stávají se klíčem k té struktuře, takže de facto vybočujeme z výchozího předpokladu, že základem je struktura sama. Ta myšlenka mě vedla k tomu, abych například problém příznaku symptomu v medicíně viděl jako klíč k celku osobnosti pacienta. Jinými slovy, skrze jeden symptom zahlédnout celou životní situaci postiženého. Nu a pak šlo o to pouze, jak tento poznatek uplatnit v mém oboru. Já jako klinický psycholog - foniatr, tedy člověk zabývající se poruchami řeči, jsem se rozhodl omezit objektivizující dotazníkování a testování a vyšel jsem z analýzy symptomu a z nějakého dalšího formativního zážitku, jak se například manifestuje ve snu. Pak se ukázalo, že pacient, který byl schopen nosat takový sen co nejpodrobněji, dovedl také poskytnout daleko spontánněji i přesněji data důležitá pro vznik nemoci. Jinými slovy, cílem

terapie bylo pomoci pacientovi, aby se opět ujal svých možností, protože zdraví jako takové vlastně znamená uchopit a realizovat možnosti, které máme k dispozici. A kdybych to měl obrátit k tématu svobody, řekl bych, že svoboda je právě toto uchopení, volba mezi možnostmi a vstup do nich.

Znamená to tedy také vzdorovat manipulaci...

Je strašné, jak snadno se lidé nechávají manipulovat. Snad proto, že sami tak rádi manioulují. V tom je ovšem odporuje věda, technika a politika od konce středověku... Víš, co jednou napsal Josef Florian: mne veřejné mluvení nebaví, hovořím jen s přáteli, čtu, a co opravdu rád slyším, toť hlasy otactva a noční vítr.

Proč o tom mluvím? Duch, který z toho citátu mluví je prakticky nemanipulovatelný, chočil se svých možností a realizuje je, vstoupil do nich, dokáže se maximálně manipulovat sám, má-li sklon k fanatismu, který máme všichni. Takovéto "sebemanipulaci" lze ovšem čelit ironií. Tady je nezaměnitelné místo ironiků /třeba takového Haška nebo Durycha /...zlehčit sebe sama tím, že zlehčím, co mám rád - Hašek ironizoval komunismus a Durych katolicismus.

Prostě; zachránit se v moderní společnosti znamená udělat "krok stranou". Soása přijde mimochodem. Zní to abstraktně, jenomže konkrétní návrhy neexistují. Jednou se mě jeden pacient na konci svých sil zeptal: "A co tedy mám vlastně dělat?" Byl jsem nucen mu odpovědět: "Udělejte cokoliiv!"

Září 1934-leden 1935, Bonn

Rozhoduje vlastník

/Príspevok do verejnej diskusie
k Návrhu zákona o štátnom podniku/

Miroslav Kusý

Základným, východiskovým problémom predloženého Návrhu zákona o štátnom podniku /v ďalšom len Návrh.../ je - podľa mňa - problém vlastníctva. Skutočné, teda aktuálne a efektívne vlastníctvo sa prejavuje tým, že subjekt tohto vlastníctva suverénne a účinne rozhoduje o nakladaní s predmetom daného vlastníctva, so svojim majetkom. Nerozhodujúci vlastník nie je reálnym /ale len fiktívnym/ majiteľom, kto svojvoľne rozhoduje o cudzom majetku, je jeho uzurpátorom, privlastňovateľom.

Z tohto hľadiska Návrh... neprináša žiadne zmeny jestvujúceho stavu. Vlastnícky status podniku zostáva rovnaký ako doteraz: podnik nenadobúda žiadne reálne vlastnícke práva, nestáva sa vlastníkom, zostáva naďalej iba správcom zvereného mu štátneho majetku. Ba aj sám podnik - rovnako ako doteraz - je len majetkom štátu. Je to vyjadrené už v jeho označení, ide predsa o štátny podnik, teda o podnik, patriaci štátu.

Návrh... je v tomto zmysle nedôsledný a pojmovo zmätočný. Jednoznačne síce hovorí o štátnom podniku, operuje pojmami štátneho plánu, štátneho riadenia, štátneho rozpočtu, štátnych objednávok, vyhýba sa však pritom tomu logicky zodpovedajúcemu pojmu š t á t n e h o vlastníctva. Namiesto toho hovorí o akomsi hmlisťom, bližšie nevymedzenom celospoločenskom vlastníctve. Tak podľa § 12 "podnik hospodári so zverenou časťou majetku v socialistickom celospoločenskom vlastníctve". Čo je to za majetok, kto je subjektom tohto vlastníctva? Celá spoločnosť, všetok ľud, my všetci? Disponujeme ním, rozhodujeme o ňom, užívame ho podľa svojho uváženia? Iba ak v takej podobe ako v onom vtype o šesťstotrinástkach: vozia sa na nich naši pracujúci - avšak iba prostredníctvom svojich zákonných zástupcov! Skutočným, disponujúcim, reálne rozhodujúcim subjektom tohto tzv. celospoločenského vlastníctva je štát, zodpovedajúce štátne orgány: ide teda jednoznačne o štátny majetok, štátne vlastníctvo. "Celospoločenské" u nás nejestvuje v nijakej inej forme ako štátnej, nemá nijakú inú podobu ako štátnu, nijaké iné zastúpenie ako v štáte. Ak Ludvík XIV. tvrdil: "Štát, to som Ja", náš dnešný socialistický štát tvrdí: "Kráľ, to som Ja" - leho

iba Ja zastupujem celú spoločnosť, celospoločenské záujmy, iba Ja stanovujem celospoločenské potreby a ciele a k ich uspokojovaniu a dosahovaniu suverénne disponujem celospoločenským /co ipso svojim/, teda štátnym/ majetkom.

Charakter tohto majetku teda zostáva v Návrhu... zachovaný. Čo sa v ňom naozaj mení, sú iba pokyny, d. spozície, ktoré faktický vlastník-štát dáva podniku ako správcovi svojho majetku: dispozície, akým spôsobom "je povinný tento majetok rozmnožovať, skvalitňovať, plne, účelne a hospodárne ho využívať a chrániť"/§3/. V rámci týchto dispozícií štát teraz síce deleguje určitú časť svojich doterajších rozhodovacích právomocí na podnik, to však nič nemení na čiste správcovskej funkcii podniku, pretože ide iba o právomoci odvodené, plne podriadené základným vlastníckym právomociam štátu. Štát Návrhom... iba podniku hovorí: doteraz si môj majetok spravoval tak a tak, prísne reglementovane, odteraz mi ho budeš spravovať tak a tak, s väčšou dôverou v tvoje možnosti a schopnosti. To je všetko. Ak sa teda v Návrhu... hovorí o zvyšovaní miery samostatnosti podnikov, myslí sa tým iba veľmi relatívna samostatnosť v rámci danej správcovskej funkcie, veľmi podmienená samostatnosť pri plnení štátom stanovených úloh, pri dosahovaní štátom stanovených cieľov.

Riadiaca úloha štátu sa preto ani podľa Dôvodovej správy k návrhu... nemá v nových pomeroch znižovať, ale naopak, ešte zvyšovať: "prestavba hospodárskeho mechanizmu bude založená na hlbšom a všestrannejšom využití" vedúcej úlohy strany a riadiacej úlohy socialistického štátu, hovorí sa v jej I. časti.

Oboje - strana a štát - sa aj tu, tak ako je u nás zvykom, spomína stále spolu. Keď hovoríme o štáte, o jeho riadiacej úlohe, myslíme tým preto predovšetkým celý stranícko-štátny byrokratický aparát v jeho vzájomnej prerastenosti a symbióze, tak príznačnej pre jestvujúci stalinský etatistický model socializmu. Predpokladaný rast riadiacej úlohy štátu musí preto logicky viesť aj k zodpovedajúcemu rastu vedúcej úlohy strany. Čo sa aj výslovne zdôrazňuje: "V nových podmienkach rozšírenej právomoci a zodpovednosti podnikov porastie význam vedúcej úlohy strany"/II. časť Dôvodovej správy.../.

Konkrétne opatrenia Návrhu... dosvedčujú, že nejde len o nejaké prázdne slovné proklamácie. Podnik existuje, vzniká a zaniká iba z milosti štátu: štát ho zakladá a štát ho ruší, štát v poslednej inštancii potvrdzuje voľbu riaditeľa podniku /§24/ a rozhoduje o platnosti rozhodnutí podnikových orgánov /§35/, štát zaväzuje podniky štátnym plánom, menovitými úlohami, normatívmi a limitmi

/§36/, štát drží podnik pevne pod krkom štátom stanovenými a riadenými cenami /§44/, štát kontroluje činnosť podniku /§55/ a rozhoduje o prípadnom zavedení konsolidačného programu v podniku /§ 71, 72/, alebo priamej správy /§73/, ktorou sa ruší všetka proklamovaná správcovská samostatnosť podniku a ukladá sa mu nútený režim.

V rámci všetkých týchto príkazov, obmedzení, usmerňovaní a zákazov má potom podnik relatívne "samostatne" vykonávať stanovenú mu činnosť. Po tomto všetkom však už vôbec nie je zaujímavé, čo mu tu pribudlo, čo ubudlo a koľko mu z toho zostalo v "samostatnosti" jeho podnikania. Pokiaľ zostáva ten istý štát subjektom socialistického vlastníctva, pokiaľ podnik zostáva tým istým štátnym podnikom, nemôže sa už ex definitione nič podstatného zmeniť na jeho hospodárení so štátnym majetkom: naďalej s ním bude robiť iba to, čo mu dovoľí štát, iba to, čo bude štát považovať za vhodné.

V Návrhu... nie sú žiadne záruky, že odteraz bude štát riadiť podniky lepšie, zodpovednejšie, kvalifikovanejšie. Sú tam iba záruky toho, že bude usilovnejšie kontrolovať, usmerňovať, dohliadať na ono samoriadenie sa podnikov, ktoré na ne delegoval. Nepovedie ho už síce za ruku k plneniu svojich cieľov, jeho ciele však zostávajú rovnako dominantné ako doteraz: podniku sa iba umožňuje, aby sa k ním dosamoriadil. Kameň úrazu je však práve v tom, že štát ako subjekt socialistického vlastníctva sa nachádza v úplne inom postavení než je individuálny /súkromný/ alebo kolektívny /napr. družstevný/ vlastník. Individuálny a kolektívny vlastník obvykle bezprostredne a menovite pociťuje dôsledky svojej rozhodovacej činnosti so svojim majetkom, svojho dobrého či zlého, úspešného či neúspešného hospodárenia s ním. Štát ako subjekt socialistického vlastníctva však zastupuje úradník, byrokratický orgán, v najlepšom prípade volený orgán, ktorý rozhoduje o štátnom majetku bez tejto bezprostrednej existenčnej väzby: osobná "ekonomika", ekonomická prosperita úradníka, predstaviteľa daného orgánu poväčšine vôbec nesúvisí s jeho rozhodovacími postupmi so štátnym majetkom, s jeho hospodárením s ním. Je to odosobnené, byrokratické vlastnícke rozhodovanie, povyšované na tzv. politické rozhodovanie, vynášané bez účinnej spätnej väzby na osobu rozhodujúceho človeka: dôsledky teda pociťuje nie štát, nie štátny orgán, ale celá spoločnosť. Navyše, štát ako taký, jeho úradník či orgán priamo nepodniká, nevyrába, ani neposkytuje služby. Na to má práve štátny podnik. Štát, štátny orgán sa teda priamo nenachádza nepohybuje v ekonomickej sfére, nič ho priamo nenúti rozmýšľať ekonomicky, rátať s reálnymi ekonomic-

kými faktormi pri svojom rozhodovaní. On rozhoduje "iba" politicky. Jeho rozhodovacia činnosť v oblasti podnikania sa však môže realizovať iba cez podnik, iba prostredníctvom jeho ekonomickej sféry. Tu sa politické rozhodnutie štátu, jeho byrokratického orgánu prekladá do ekonomickej reči, vyjadruje sa v tovarovo-peňažných a ponukovo-dopytových vzťahoch, dostáva sa na trh.

Podnik teda nemôže inak než uvažovať ekonomicky, kde je však záruka toho, že štát ako vlastník podniku a všetkého štátneho majetku vôbec bude odteraz uvažovať na základe znalostí ekonomických zákonitostí, na základe ich rešpektovania a v súlade s nimi? Čo, kto ho k tomu donúti? Ako uvažoval ten istý štát keď zakladal BAZ-ku? Jeho dôvody boli prestížno-politické: jednak, tvrdil, Slovákom treba vlastnú automobilku, a jednak, Bratislava by vraj mala mať väčší podiel robotníckych kádrov. To nemalo s ekonomikou, s ekonomickým uvažovaním a zdôvodnením nič spoločné a aj to preto tak dopadlo. Za podobnú chybnú, ekonomicky nekvalifikovanú zakladateľskú činnosť štát neniesol a ani naďalej neponesie žiadnu faktickú zodpovednosť, štátne orgány, ich predstavitelia osobne nijako nepocítili a ani naďalej nepocítia nepriaznivé dôsledky svojich rozhodovacích postupov. Tým sa podstatne, kvalitatívne líšia od takého Baťu, alebo od slušovického JZD.

Áno, odteraz podľa Návrhu... pracujúci pocítia priamo na svojej koži dôsledky hospodárenia svojho podniku. Ale štát, zakladateľ, zostane naďalej z obliga: nikto z jeho orgánov nebude sankcionovaný za nepriaznivé dôsledky chybnej zakladateľskej, rušiteľskej, zlučovacej a rozlučovacej, plánovacej a ukladateľskej činnosti. Práve to je však podstatné! Iba v odvodených prípadoch, teda keď štátny orgán "svojim zásahom do činnosti podniku" mu spôsobil preukázateľnú majetkovú újmu, je v zásade povinný ju nahradiť /§6/. Ale osobitným predpisom sa majú limitovať podmienky a rozsah náhrady, ba dokonca aj prípadné nehradenie. Keď sa tak stane naopak, už sa podobné ohľady neberú: iba sa sucho konštatuje, že podnik musí štátu hradiť spôsobenú mu majetkovú újmu "v stanovenom rozsahu" /§6/. Takej BAZ-ke by však mal štát trvale platiť už za to, že ju vôbec založil!!

Návrh... podrobne vyratúva, aké nástrže má v rukách štát, aby podnik donútil pracovať podľa svojich predstáv a akými ďalšími spôsobmi štát disponuje, keď podnik podľa týchto jeho predstáv nefunguje, keď by sa prípadne postavil na zadné. Mlčky však vychádza z predpokladu, že tieto jeho predstavy sú a priori správne a niet vlastne proti ním odvolania. Sú to:

- štátny päťročný plán, záväzný pre podnik. Ako vieme, doteraz sa u nás /rovnako ako v Sovietskom zväze/ žiaden päťročný plán nesplnil, vždy sa nakoniec ukázalo, že s niečim nerátal a s niečim sa prerátal, vždy boli stanovené nereálne, chiméricky, mali viac pôsobiť svojim propagandistickým efektom /"aké to smelé plány!"/ než skutočnými výsledkami. Kde vezme štát odteraz lepšie päťročnice, čo mu zabráni ideologicky ich zneužívať?

- odvody, dane, prídely, prostredníctvom ktorých sa rozdeľia zdroje a stanovujú proporcie ich využitia. To bude naďalej meritórne určované štátom, ktorý to však doteraz robil iba s veľkými chybami a nezrovnalosťami. Avšak odteraz... !?!

- ceny, ktoré naďalej zostávajú v rukách štátu. Doteraz boli jeho dôležitým politickým nástrojom, určoval ich mimoekonomicky, na základe ním stanovených politických kritérií, ktoré sa poväčšine ukázali ako neúnosné: tým sa hrubo deformoval celok cenových relácií, bol postavený na ekonomicky nereálne základy, preto musel byť umelo udržiavaný pri živote. Odteraz vraj máme štátu veriť;

- rozhodovanie o vzniku a zániku, zlučovaní a rozlučovaní podnikov, prípadné priame zásahy do ich riadenia. Aj toto si štát naďalej vyhradzuje, hoci doteraz to robil tak, že to bolo a je predmetom najtvrdšej kritiky výkonu jeho riadiacej funkcie. Čo ho prinúti, aby to odteraz robil kvalifikovane, ekonomicky racionálne?

Vo všetkých týchto svojich riadiacich právomociach, ktoré si štát naďalej vyhradzuje pre seba, ten istý štát doteraz zlyhával, odteraz sa vraj už naň môžeme spoľahnúť. Keby sa však čo len trochu pokúšal o získanie tejto dôvery, musel by nám popri Návrhu zákona o štátnom podniku predložiť aj jeho logický, nevyhnutný pendant v podobe návrhu zákona o štátnom riadení, ktorý by mal obsahovať radikálne zmeny v celom doterajšom systéme štátneho riadenia podnikov. Lebo riadiť "nový podnik" starými štátnymi mechanizmami, starými byrokratickými aparátmi je predom zabitá záležitosť.

Otázne je iba, či je to vôbec schodná, perspektívna cesta: táto cesta ďalšieho rozvíjania, zdokonaľovania a prehĺbovania štátneho riadenia podnikov, celej ekonomiky a celej spoločnosti vôbec.

Druhá cesta je opačná: ide v nej o minimalizáciu štátneho riadenia vôbec, a riadenia podnikov zvlášť. Ide v nej teda o minimalizáciu štátneho zasahovania do sféry ekonomiky, o jeho radikálne odbúravanie, o posilňovanie prvkov skutočného samoriadenia ekonomiky vlastnými ekonomickými prostriedkami - teda prostredníctvom uplatňovania hodnotových vzťahov, trhových mechanizmov, a to vrátane cenotvorby, zákona ponuky a dopytu a pod. Predložený

Návrh... nejde touto cestou, hoci sa tak miestami navonok tvári. Hovorí síce o zvyšovaní samostatnosti podnikov, fakticky však pre to robí iba veľmi málo: odstraňuje iba niektoré primitivizmy direktívneho riadenia, podstatu samotného štátneho riadenia však ponecháva plne zachovanú, dokonca navrhuje ju "hlbšie a všestrannejšie využiť".

Táto druhá cesta by znamenala opustenie stalinského etatistického modelu socializmu a prechod k pôvodnej marxovskej koncepcii skutočnej komunistickej samosprávy slobodných výrobcov - a to nielen v podnikovej sfére, ale v celej sfére spoločenského života vôbec. Prvým krokom k tomu by musela byť premena doterajšieho /spoločiatku len dočasne mysleného/ štátneho vlastníctva výrobných prostriedkov na jeho skutočné, reálne účinné spoločenské vlastníctvo. Teda v prípade podniku by už nešlo o štátny majetok v správe podniku, ale o reálny podnikový majetok, nešlo by už o štátny podnik, ale o podnik združených výrobcov a o ich spoločenské vlastníctvo. Podnik by prestal byť služobníkom štátu a stal by sa jeho plnoprávnym, rovnocenným partnerom, štát by voči nemu už nevykonával riadiacu funkciu majiteľa voči správcovi svojho majetku, ale len funkciu koordinačnú, administratívne správnu. Vystupoval by len z pozície politickej moci, bol by predovšetkým garantom dodržiavania zákonitosti všetkými účastníkmi ekonomického života, garantom dodržiavania "pravidiel hry", stanovených ekonomickými zákonmi.

Že by potom deväť desiatín štátu, jeho byrokratického aparátu stratilo existenčný zmysel - to môže zhroziť iba v ňom usadených byrokratických manipulátorov zo sféry štátneho riadenia ekonomiky.

Náznaky samosprávnych prvkov v Návrhu..., označené ako "socialistická samospráva pracovného kolektívu podniku", sú iba nepodarenou karikatúrou skutočnej, efektívnej samosprávy v uvedenom Marxovom poňatí. Samospráva buď je, alebo nie je: obmedzená, riadená, dávkovaná samospráva je *contradictio in adjecto*. Je to ako s plávaním: nemôžem tvrdiť, že "trochu" viem plávať, ale zároveň ma musí niekto "trochu" držať nad vodou. Avšak práve takéto podstatné obmedzenie "samosprávy" z Návrhu... vyplýva už z jej východiska: nie je to samospráva svojho majetku jeho kolektívnymi vlastníkmi, ale správa cudzieho, štátneho majetku, vykonávaná v intenciách jeho majiteľa. Táto "samospráva" sa podľa §7 Návrhu... uskutočňuje pod vedením KSČ, "Samospráva pod vedením" je však rovnakým typom samosprávy, akú majú žiaci vo svojich školských triedach pod vedením triednej učiteľky. A chudobný výčet právomocí tejto tzv. samo-

správy je ešte veľmi podstatne torpédovaný tým, že rozhodnutia jej pléna či rady sú podmienené súhlasom zakladateľa, teda štátu: zakladateľ potvrdzuje výsledky volieb riaditeľa /§24/, zakladateľ záväzne rozhoduje v spore medzi riaditeľom a samosprávou /§35/ a pod. Dokonca ani vlastnú radu ako výkonný orgán tejto samosprávy si pracovný kolektív podniku nemôže voľne vybrať podľa svojich predstáv: jednu tretinu jej členov musí voliť z ľudí, navrhnutých riaditeľom /§32/.

Povedzme, že v rámci takto úzko limitovanej, na práva chudobnej a "usmernenej" podnikovej samosprávy budú môcť pracujúci čiastočne hovoriť do toho, ako bude podnik plniť úlohy, uložené mu štátnym plánom a ako sa v ňom rozdelí do určených fondov použiteľný zisk. Lenže, keď si aj odmyslíme všetko ostatné, chýba nám tu opäť logický protipól tejto podnikovej samosprávy v samotnom štáte, v štátnych orgánoch - tam, kde sa rozhoduje o úlohách, ukladaných podnikom, o smeroch ďalšieho ekonomického rozvoja, o ekonomických prioritách, o veľkých investičných zámeroch a pod. Máme, budeme mať aj nejakú obdobnú "samosprávu" v týchto štátnych orgánoch? Spýtal sa, opýta sa niekto národa na jeho názor na také v našich dejinách investične najnáročnejšie akcie, ako bolo zameranie na ťažký priemysel, ako je rozvoj jadrovej energetiky, či Gabčíkovo-Nagybáros? Prečo sa o takýchto zásadných, koncepčných otázkach, ktoré majú ďalekosiahly dopad na celú ekonomiku, na celé naše životné prostredie, na život každého z nás, neusporadúva aj u nás plebiscit, predstavujúci aspoň určité samosprávne jadro? Prečo sa k týmto a ďalším otázkam nerobí a nezverejňuje široko založený prieskum verejnej mienky, aby bolo známe, čo si ľudia o danej veci myslia, aký je názor väčšiny z nich? Prečo sa nehľadajú ďalšie efektívne samosprávne formy, ktoré by udržiavali štát na úzde, uzemňovali ho do jeho jedine oprávnenej, t.j. služobnej úlohy a nedovoľovali mu, aby nám neustále prerastal nad hlavu, aby si posilňoval svoje sebazbožstvájúce tendencie?

Samospráva, -aj keby bola podstatne lepšia, širšia a účinnejšia než predkladá Návrh...- ktorá začína a končí u podniku, na najnižšom stupni súčasnej hierarchie ekonomického rozhodovania u nás, je podmínaná, umŕtvená už samotným faktom tejto svojej torzovitosti a podriadenosti vyšším nesamosprávnym celkom: v takomto obklúčení sa bude stále nápadne podobat' iba väzenskej "samospráve" muklov, prísne podriadenej a reglementovanej kázeňským režimom daného národnovýchovného zariadenia.

24.7.1987

Otvírání pasti na kritika

Svůj pokus o interpretaci díla prozaického Milana Kundery jsem psal především proto, abych si ujasnil příčiny rozporného ohlasu zejména jeho posledních dvou knih. Polemika s mým výkladem se tedy dala čekat. Mám dost zkušeností z novinářské praxe, abych věděl, že polemik málokdy odolá pokušení zavtipkovat si na cizí účet a že ironizující zesměšňování a dezavuaování se mu samo děre do pera. Beru tedy s patřičnou dávkou pochopení, když mě - tu výslovně, tu v náznacích - moji oponenti řadí mezi ignoranty, moralisty a staromilce, nebo když mé názory nenápadně zkreslují. Nad jednou věcí se ale pozastavuju: kde berou rozhořčenou jistotu, že jsem Kunderův nepřítel, že ho chci zdiskreditovat a připravit o slávu, že se zapojuju do protikunderovské kampaně, a navíc že nemluvím za sebe, ale jako mstitel "paralelní moci, jíž se dnes v české kultuře stali Charta a chartisté" /P.Král/.

Nejsem tak naivní, abych si myslel, že kritika vyloží umělecký jev beze zbytku a dojde až k jeho poslednímu smyslu, a taky ovšem připouštím, že se můžu mýlit. Domnívat se ale, že kritika se píše z osobní zášti či nepřátelství nebo dokonce ve jménu skupiny závislivců, kteří si dali za cíl umělce znestít a zničit, znamená předem se zbavit možnosti pochopit smysl kritikovy snahy zvážit umělecké dílo, na jehož významnost sám výslovně poukázal.

K. Chvatík připomíná, že taky K. Čapek okusil zloby malého českého člověka. Ale on musel znést i kruté výhrady vůči svému dílu, a to od osobností nemálo autoritativních. A přitom argumenty takového F. X. Šaldy /i J. Durycha a B. Fučíka/ nebyly malicherné a postihovaly skutečné slabiny jeho tvorby. Že by mu Šalda nepřál jeho věhlas? Že by to psal ze zášti? Jedno je jisté: Čapkovo dílo proto neztratilo nic ze svých skutečných hodnot a je i dnes čtenářsky poutavé, třebaže Šaldovy námítky platí nadále. Také Kunderova tvorba zřejmě přežije naše spory, protože není vymezena jenom tím, co jí vytýká kritika. A já jejímu tvůrci přeju dlouhověkovou světovou proslulost.

Vracím-li se k celé věci, nemíním se zabývat neplodnými polemickými přibouřlinami /např. byl-li či nebyl Kundera v 60. letech relativně neznámý český intelektuál, je-li či není pro mne "sviňa chláp" apod./ a vynasnažím se pohybovat se výhradně na území literatury.

x x x

Nijak nepopírám, že Kunderovo dílo je celistvý útvar, scelovaný jednotným pojetím člověka a jeho dějin, výraznou stylovou úrovní a osobitou výpravnou výstavbou. To ale neznamená, že se vývojem neproměňuje, že uvnitř této jednoty nelze rozlišit určité předěly a etapy.

Kundera jako každý autor reagoval na nové zkušenosti, přehodnocoval své postoje k měnícím se životním okolnostem a umělecky zrál, upřesňoval si svou románovou poetiku. Přiznává-li se např., že se cítil nejsvobodnější, když psal ve vlasti do šuplíku romány Život je jinde a Valčík na rozloučenou, protože nevnímal tlak cenzury, je tím řečeno, že se zbavil omezení, která musel do té doby respektovat. Na emotivní a ideové stránce textu je to nesporně znát. A dále: v téže větě se Kundera zmiňuje i o jiném tlaku - o tlaku neznámých čtenářů. To tedy znamená, že když psal své dva "exilové" romány /Knihu smíchu a zapomnění a Nesnesitelnou lehkost bytí/ bral zřejmě ohled na novou situaci, v níž se ocitl. Maximální využití jakéhosi "minima češtiny", což je podle S.Rothové "vědomý pokus redukovat nevyhnutelné nepřesnosti na minimum a tak...jazyky co nejvíc přiblížit" je nepochybně reakce na tragické postavení spisovatele, vypuzeného z matečného prostředí vlastní kultury a odkázaného náhle na cizorodý živel. Bylo by s podivem, kdyby tyto proměny dějin a společenských požadavků nějakým způsobem nezasáhly vývoj jeho talentu.

S.Rothová si všimla, že trpká zkušenost s historií proměňuje Kunderovu počáteční humornou, "lehkou" tvorbou v tvorbu beznadějnější a "těžší". Tato změna pocitové atmosféry je v posledních dvou románech zcela zřetelná. Zatímco ještě ve Valčíku na rozloučenou nás okouzluje vypravěčův rozmarný náhled, byť poněkud zastřený melancholií loučení, vtip a humor, vylehčenost jednotlivých motivických celků a z nich vyzařující emotivní jas, v posledních dvou knihách jsou příběhy zaměřeny všudypřítomnou nostalgií, ironické legrácky a radovánky se vytrácejí a na většinu scén se snáší truchlivý stín sklíčenosti z životních proher, ~~pr~~ omylů a neřešitelností.

x x x

Polemika proti mému konstatování, že Kundera není klasický realista toužící vytvářet postavy "z masa a krve", nýbrž že, ~~je~~ pro něj je postava funkcí problému či rozvíjeného tématu /uvědl jsem Puškinův povzdech: "Co mi to Tatána provedla, ona se ~~provádala!~~ ^{provádala!}" - podobný výrok se traduje i o Tolstém/, spočívá ve značné míře na nedorozumění. Pokusím se proto upřesnit svou myšlenku.

Především: připomínkou klasického románu 19. století, propracovávaného co nejbohatěji psychologii postav, aby se zdály "z masa a krve", ač jsou ovšem též pouze plodem autorské fantazie, jsem Kunderovu metodu nekladl hodnotově níž, nýbrž prostě definoval její odlišnost. Nesklouňoval jsem ve všech pádech slovo "moderní", ale celý můj výklad Kunderovy poetiky zřetelně ukazuje, že ho řadím k vančurovské tradici subjektivní epiky s odstupem od fabule a postav, ~~je~~ ^{k větvi}, pro

niž je charakteristické rozmarné bájení o skutečnosti, u Kundery obohacené schopností esejisticky lehce formulovat skeptický životní názor. Autor tohoto rodu nechce s klasickým psychologickým románem soutěžit, má jinou ctižádost a jiné umělecké záměry. Kundera modeluje postavy o jedné dimenzi, s jediným psychologickým určením, jednostranné, jednosměrné, a proto u nich není možný žádný vnitřní vývoj, proměny a zrání, jenom stupňování výchozí vlastnosti až do krajnosti. Tak Tomáš nemá jiné trápení než tyranii sexu, kterou ubližuje Tereze, nic jiného k němu opravdu nedplehne, tohle je jeho osobnostní dominanta. Funguje tedy jako určitý obrazný "doklad" k tématu, které jeho tvůrce podrobně rozvíjí a opakovaně k němu z různých stran proniká. Autorské stanovisko se přitom promítá do každého detailu a každého slova, vypravěč vede neustálý dialog s čtenářem, vycituje jeho námitky, vyvrací nebo potvrzuje jeho názory. Přitom je suverénem nad fabulí i postavami, vysílá je tam a jen tam, kde může znovu doložit své pojetí problému; autor "klame" čtenáře tím, že jednou ho v masce vypravěče vybízí, aby se cítil ve "hře", jindy ji popírá, občas masku sejme a vypráví svůj autobiografický zážitek atd. /např. neví, co mínila svým výrokem Tereza, ale ví naopak i to, co se nikdy nedozví Tamina, "provokuje" svou epickou svéprávností: "Je to proti všem pravidlům perspektivy, ale nezbyvá vám, než abyste se s tím smířili" atd./ . Nekladl jsem tedy na Kunderu měřítko psychologismu, doložil jsem, že je opakem prozaté- ra s aspiracemi psychologickoanalytickými a jeho modernost jsem specifikoval.

Jak třebaš řeší nutnost proměnit Tomášovo chování, když už je Tereza umučena jeho zradami? Klasický realista by v této situaci rozkrýval jeho nitro, psychologicky ho analyzoval, ukazoval svár v jeho duši, krutý zápas s neustálými svody atd. Protože však nic z této duchovní výzbroje /např. citlivé svědomí/ autor do postavy nevložil, nemůže s ní tyto "operace" provádět. Epicky suverénní vypravěč nestojí v tomto příp-adě před žádnou volbou, má jedinou možnost: protože figura je instrumentem v jeho promyšleném/^{herním} plánu, a protože nemá předpoklady vnitřního vývoje a zrání, musí ji přesunout jinam, do jiného prostředí, na jiné "pole". Odešle ji tedy na venkov, který svou odlišností od města může mít vliv na proměnu jejího chování. Psychologický zvrát neprobíhal uvnitř postavy, nastal proměnou vnějška, který "přinutil" donchuána přerodit se přes noc v Tristana.

Jiný příklad: když se Tomáš stane čističem, stýká se se spoustou různých lidí. Autor s ctižádostí vytvořit postavu "z masa a krve" a "nastavit zrcadlo životu", musel by svou postavu uvést do vztahů k všemožným lidským typům, k opuštěným ubožákům, bezmocným stařečkům

i k všelijaké chanzradí, zkrátka protáhl by jí "životem", rozmarným prostředím a dal na ni působit osudy mnoha lidí. Protože však Kundera je "posedlý svým tématem" a mimo ně nemá "co říci a co psát" /jeho výroky/, poskytne Tomášovi jedinou šanci, totiž šanci ve směru, který udal jeho románovému životu, kterým ho "naprogramoval": pro Tomáše je významné jediné setkání - s ženou, která svým kuriózním zjevem /spojení žirafy a čápa/ ho sexuálně vzrušuje. Vnitřně jednodimenziální Tomáš jinou alternativu neměl.

X X X

Mohl bych to říci obecněji: kniha od knihy pozbývají Kunderovy postavy poměrně samostatného psychologického významu, jaký měly do značné míry ještě v povídkách a v Žertu, a stále víc jsou především instrumentem autorova zkoumání jeho vyhraněného tématu. Je to snad důkaz uměleckého selhávání? Nikoli, je to svědectví, že si autor postupně propracovával vypravěčskou metodu, ujasňoval si a upřesňoval poetiku, která nejlépe vyhovovala jeho záměrům. Kunderova imaginace se zkrátka neinspirovuje nekonečnou rozmanitostí skutečnosti, živí se z vnitřních sil myšlenky, a tato myšlenka si sama vytváří obrazné prostředí, kdy ovšem skutečnost a výmysl jsou smíseny občas k nepoznání. Tím neprosto netvrdím, že takto vzniklé a takto románem vedené postavy jsou "věšáky na ideje", jak mi podkládá J. Trefulka. Zdá se mi, že ve svých argumentech vychází právě on z představ psychologického románu, když vytrvale vydává Kunderovy hrdiny za "živé lidi". Ne, to nejsou živí lidé, nejsou z masa a krve, těchto metafor užíváme jen jako srozumitelné zkratky pro uměleckou plasticitu, psychologickou věrchočnost. U Kundery však nejde o plasticitu postav psychologicky složitých a bohatých, "živých", nýbrž o plasticitu vyjadřující autorovo stanovisko k určitému existenciálnímu jevu, promítnutému do postavy. Takto psychologicky neplastický a nevěrohodný, zato problémově velice podnětný je nejen Josef K., ale i Josef Švejk.

Tento můj výklad není nijak ojedinělý, v podstatě všichni Kunderovi vykladači - ať právě na Trefulku - se shodují v tom, že u něho jde o uměle vytvořený svět, o konstrukci, které náš svět pouze částečně připomíná, je to říše zredukovaná na jisté životní kategorie, k nimž autor touží proniknout. Např. E. Kantárková, na niž se Trefulka odvolává, píše:

"Svět románu je dokonale odříznut, oáseknut od světa... Ženy tu nerodí, děti se tu nesmějí, největší ohleduplnost si vyslouží pes, ale z lidí je každý bez možnosti jiného doteku s tím druhým, než je ten dotek vnější, láska je pářením..."

Tak docela přesné to není. Tamina a Tereza jsou přece ženské typy vysloveně upjaté láskou k jednomu muži, Tereza je svým popínavým ci-

tem dokonce doživotně prokleta. Ipí na muži, jenž není jenom občas nevěrný, vytvořil si celou "životní filozofii" o tom, že sex a láska spolu nijak nesouvisí. Toto mechanistické oddělování, toto popření dvojjediné touhy po přirozeném sblížení těla i duše, jež tvoří základ kultury lidských vztahů, nemůže být přece chápáno jako jejich "realisticky věrné" zpodobení, nýbrž zase jen jako uměle vytvořený prostředek, který umožňuje autorovi rozvinout hru, v níž obnažuje paradoxy a záhadnosti intimity.

Abych v té pasti na kritika nebyl tak sám, pozvu si do ní ještě německého kolegu U.Greinerera, jenž tvrdí:

"Kunderovy příběhy jsou vymyšlené konstrukce, jejichž záměr nastoupit cestu důkazu je rozpoznatelný v každém okamžiku. Vypravěč dávé svým postavám jejich vlastní život a žije při vyprávění životem oněch postav. Kunderovy postavy jsou autorsky už předem náležitě definovány, jsou to loutky v jeho ruce a ta ruka je velice rychle kormidluje do typických a výrazně vypovídajících situací...Kundera se chová autoritativně, je pánem osudů i významů...Vyprávění je pro něho jen záminka, důvod vystoupit při první příležitosti před oponu jako komentátor, jako filozofující rádce, jako konferenciér..."

Jednorozměrnost, jednodimenziálnost postav sama o sobě není tedy hodnotovou determinantou, neodsuzuje epický plán předem k umělecké méněcennosti. I takto pojatá postava může být, jak dosvědčují četná díla moderní literatury, zvěstovatelkou hlubokých a bohatých obsahů lidského života a umožnit čtenáři vhléd do existenciálních záhad. Kunderovo "ohrožení" je v během jiném. On sám se přiznává ke svým mezím, když napsal, že je posedlý jediným tematem /je "hedonik, zajatý ve světě přepolitizovaném do nejvyšší míry"/ a že mimo toto téma nemá co říci a co psát. Je tedy omezen nikoli metodou, způsobem stylizování svých hrdinů, determinuje ho téma - jeho posedlost vidět v sculoži "klíčový moment k osvětlení skrytých a potlačených pravd" /S.Rothová/, nebo jak říká Trefulka "urputná honba /jeho hrdinů/ za sexem" a později i "nesnesitelná souvislost mezi orgány vyměšování a plození a sycovaností lidského ducha". Neustálé kroužení kolem této tematicky úzké sféry vyvolává na jedné straně přesvědčení, že jde o filozoficky pronikavý problém lidstva, na druhé straně odsudky tohoto díla jako demnělé hloubky a dráždivého vábení čtenáře směsicí "pornografie a sladáku" /J.Křesadlo/.

Byl to patrně duch ironie, ^{X X X} kladařící v Kunderově prozatémské říši, kdo provedl J.Trefulkovi podivný podraz. Ten na mou adresu píše:

"Kritik jako by si předsevzal, že autorovy výroky, týkající se jeho tvorby, zásadně nebude brát vážně - a tak Kundera napsal román -variaci, v němž si autor-vypravěč libovolně pohrává s postavami.

Je to pravda? Moc se mi to nezdá...Kunderovy fabule jsou precizně propracované a charaktery postav se drží své vnitřní logiky, tak jak to má čtenář od nepaměti rád. Román-variace hrdinu čtenáři vždycky znovu odcizuje, vždycky znovu ruší citové pouto mezi ním a postavou..."

Nikde jsem se ještě nesetkal s definicí románu-variace jako svébytného románového druhu, kterou tu v závěru podává Trefulka. Tohoto termínu ale užívají takřka všichni, kdo píšou o Kunderovi, a to není náhoda. Knihu smíchu a zapomnění totiž takto označil - sám Kundera:

"Celá tato ~~knihka~~^{knihka je} román ve formě variací. Jednotlivé oddíly následují po sobě jako jednotlivé úseky cesty, která vede dovnitř tématu, dovnitř myšlenky, dovnitř jediné jediné situace..."

A o něco dříve, v jedné z nejpůsobivějších pasáží své prózy, uvažuje nad problémem variací u Beethovena, u něhož "cesta variací vede do onoho druhého nekonečna, do nekonečné vnitřní rozmanitosti, která se skrývá v každé věci". Jinde označuje své romány za variace téhož tématu, takže prý jejich tituly jsou zaměnitelné. Z těchto formulací jsem vycházel, když jsem užil termínu román-variace, a-le v nejmenším jsem ho nespojoval s vypravěčskou svévolí. Svévole a suverenita jsou přece dvě naprosto rozdílné věci! Jistě, Kunderovy postavy se "drží své vnitřní logiky", je to však logika přísně vymezených - a omezených - charakterů, jejichž vnitřní ~~svět~~^{vybavení} se dá sice dále rozvádět, nekonečně obměňovat, neumožňuje však žádný vnitřní vývoj. Trefulkova výtku, že neberu vážně autorovy výroky o vlastní tvorbě, měla tedy do prázdna, přesněji řečeno zasáhla jeho samého. K tomu jen dodávám, co je známo od Šaldových časů, totiž že autorská vyznání a výroky má kritik brát se značnou nedůvěrou.

X X X

Vybájenost ve Valčíku na rozloučenou nebyla i při evidentní neshodě s realitou na překážku čtenářsky libému zážitku, neboť tu nic nesugerovalo dojem, že hrdinové se pohybují v politicky věrně zpodobněné skutečnosti, ta sem proniká jen zpovzdálí, kouzelné kulisy této hry naopak dosvědčují, že jsme v jakési rozmarně vyprávěné pohádce s krutým koncem, zkrátka ve vybájeném světě. V případě Nesnesitelné lehkosti bytí je tomu jinak. Proč asi? Pokusím se o vysvětlení jednoho důležitého momentu a vypomůžu si opět esejem E.Kantůrkové. Ta pokračuje takto:

"A co ^{je} jediné zvnitřku textu rušivé, že si Kundera vypůjčuje jednotlivá dráždivá fakta od skutečnosti, a touto úplně už falešnou autenticitou /podtrhl M.J./ oblnuzuje cizího čtenáře, který zdejší skutečnost nezná, ale lichotí mu možnost číst něco tak oblnudně orientálního."

Vytýkal jsem snad v tomto ohledu Kunderovi něco jiného? Ne, jinými slovy jsem napsal totéž a tím jsem si mj. vysvětloval, proč je mnoho

čtenářů doma románem iritováno...Záhadné mi zůstává, proč se autorka v téměř eseji o několik stránek předtím podivuje: "Dnes český kritik /rozuměj já - M.J./ klidně napíše, že co si přečetl v Kunděrcově Nesnesitelné lehkosti bytí, se nepodobá životu, který skutečně žijeme." Takhle klidně jsem to sice nenapsal, ale měl jsem na mysli stejný rušivý jev, který spisovatelka tak výstižně v citované pasáži postihla, totiž že bájení se dostalo do rozporu se smyslem toho, co žijeme /dotklo se aktuální politické problematiky a pokusilo se ji i hodnotit/.

Autor si v rámci své poetiky nemusí dělat příliš těžkou hlavu s motivací činů svých postav. Musíme se prostě smířit s tím, že se to či ono stalo, že to tak bylo. Jakmile z tohoto rámce vystoupíme, tj. začneme si prověřovat, zda suverenita nepřekračuje své výsostné pravomoci, jeví se leccos poněkud nepřesvědčivé. Tereza se např. vrátí ze švýcarské emigrace zpět do vlasti, protože i tam jí Tomáš podváděl. Věřila snad, že doma ji podvádět nebude a že si tím vyřešila hlavní problém svého života? /V Praze na něj totiž čeká, je si jistá, že se vrátí./ Ne, tuhle možnost si nepřipustí ona, ani vypravěč. Proč se tedy ona i Tomáš vraceli? Z jediné příčiny: autor potřeboval navodit své druhé hlavní téma, téma politiky pronásledující kulturu. Jinak řečeno, chtěl cizího čtenáře seznámit s realitou své země, s tím, jaké absurdní hrůzy prožívala jeho vlast za tzv. normalizace. Krutá realita také zasahuje do vnějších osudů této dvojice, ale není pro ni zdrojem žádného zvláštního utrpení, Tomáš je naopak velespokojen se svou prací, při níž má dost volna na svá "erotická klání". Na Západě by jistě oba žili důstojněji, zmizela by však jejich muka, jejich vzájemné týrání? Nemohla by zmizet, protože jejich stvořitel je, do románového bytí vyslal vybavené tak, že by se museli navzájem utrápit kdekoli na světě.

Kundera není Zola a vytvářet si z reálií jeho próz představu o naší zemi a naší době by byl nesmysl. V jeho próze se - opakujúc opravdu nebydlí. Ale jeho popis policejního slidičství nebo zase nepřetržitého svátku čističe Tomáše a jiná "dráždivá fakta" jsou jen "falešná autenticita", určená cizímu čtenáři. Nikdo nemůže autorovi upřít právo, aby do reality promítal svůj sen a v tomto vybájeném světě rozvíjel své příběhy. V Nesnesitelné lehkosti bytí však dostal líčený obraz skutečnosti jiný úkol: má informovat o politickém klimatu podivné zemičky s podivným osudem, jenže rozlišit v něm sen od skutečnosti je dost těžké. Sen o ní se dostává proto do rozporu s podstatou toho, co tento osud tvoří, a proto působí rušivě nebo jako nechtěná fraška.

Ve scéně s velkobradým redaktorem vypravěč vymyslí Tomášovi úspěch-

tilé výmluvy, proč nepodepsal jakousi petici /nejde o žádnou chartistickou akci!/. Pravý důvod jeho chování ale neprozradí, aby ho nepřipravil o sympatie - ten je totiž skryt v dispozici, jíž je obdařen: programově nevěrný manžel je navíc sobec, neschopný vzít na sebe nějaký nadosobní závazek, neboť nedokáže navázat niterný vztah k nikomu a k ničemu, je pouhý divák, stojící mimo zmatky dějin, jako by se chtěl distancovat od Jakuba z Valčůku na rozloučenou, který se stále "pletl do politiky" a "stále se jí trápil". Tomáš je soustředěn sám na sebe, žene se za osobním štěstím a svobodou, ale jako ti Honzovi bratři v pohádce jich nikdy nedosáhne, protože předpokladem k dosažení štěstí a svobody je Honzův postoj: neštvát se za pomysly, ale konat, nést břemeno odpovědnosti, jímž nás zatěžuje závazek lidství. Tomáš ze svého sobectví nikdy nemůže vystoupit, přestal by být Tomášem tohoto románu, proto jedná tak, jak jedná. Jeho mravní deficit však vypravěč ponechává bez komentáře a svůj odstup od něho /i ve zmíněné scéně/ ušetří ironického zlehčení.

Stejně tak výpravový záměr rozkotává reálné podpěry, na nichž jinak autor konstruuje svůj vybájený sen, když vylíčí venkov jako protiklad mravní a politické situace ve městě a jako možnost úniku před slídivými očima policie a partajních dozorců. Ale připouštím, že jednou nebudou tyto reálie normalizovaných Čech nikoho vzrušovat, že však zajímavé mohou zůstat osudy postav. Fakt, že i jiní - a rozhodně žádní Kunderovi nepřátelé - pociťují v tomto románu rušivost falešné autenticity, svědčí však o tom, že mé námitky nebyly patrně vzaty tak docela ze starého arzenálu socialistickorealistickeho publicisty.

X X X

Smysl polemiky nespočívá v tom, aby jeden ze dvou či více oponentů zůstal na bitevním poli se zpřerážencu mravní či duchovní páteří. Její smysl se naplní, jsou-li sice vyhrcočně, nicméně v podstatných souvislostech formulována stanoviska, aby se tak prověřily všechny dosud nerozpoznávané významy díla i jeho slabiny. V polemice b Kunderu se posléze v krajních polích ocitly a do bezděčného sporu o etický obsah jeho díla se dostaly dvě úvahy, totiž J. Trefulky a J. Křesadla.

Autora Mrchopěvců snad nikdo nebude považovat za prudérního staromilce. Zatímco však Trefulka vidí v tématu "hnusu a fascinace, které se pokoušejí proniknout až k samé, do temnot ponořené záhadě vzniku člověka" velký problém existenciální, on chápe Kunderovo pojednání tohoto tématu jako urážku jakéhosi archetypického zákona či

spravedlnosti v nás, pohrdání jakýmsi "tajenným smyslem, se kterým se rodíme".

Nebuďme se asi lišit v názoru, že v umění neexistují tabu. Ať klesne člověk do jakýchkoli propastí a bloudí v jakýchkoli temnotách, měl by tam za ním umělec jít, "umazat se" jeho bídou a spoluúčastí na ní mu podat pomocnou ruku. Byli a jsou spisovatelé, kteří odporností a špínou děsí, aby se od nich člověk odvrátil, aby byl vykoupen z jejich moci. Z této myšlenky zřejmě vychází Trefulka. Jemu je honba Kunderových hrdinů za souložení takovým "straščením": sex se tím má "zbezvýznamnit, devalvovat, vykázat do patřičných mezí". Tomášova posedlost a bezuzdnost má vlastně ukázat odstrašující stav nesvobody, otročení chtějí a jakousi abulii, do níž upadá moderní člověk tváří v tvář absurdním silám dějin.

Buďme se ale asi lišit v názoru, zda Kunderovi hrdinové jsou na tuto existenciální problematiku, na téma krize současného humanistického vědomí vskutku vázání, zda líčené porušování odvěkého mravního řádu odhalují duchovní a morální krizi našeho světa, zda motivy sexuální nevázanosti mají ušlechtilý cíl "zbezvýznamnit a devalvovat sex" či zda naopak, obdařeny tolika svůdnostmi, nejsou spíš dráždivým a lákadlem na štenáře. Kundera "trestá" některé postavy buď strapněním nebo groteskně zneváženou smrtí, aby dal na srozuměnou, co v jeho hodnotové škále zaslouží opovržení /pomstyčtivost, naivita, iluzivnost apod./ Nepostihuje však takto své libertiny, kteří oddělováním sexu od lásky chtějí vlastně vyzrát na řád života, na cosi závazného, co porušeno by rozvrátilo samy základy lidského soužití a odvěké morálky.

Franz je např. přesně v intencích kunderovské poetiky "potrestán" za svou naivní a falešnou víru ve velký pochod revoluce trapným umíráním a posmrtným groteskním pádem do vlastnictví nenáviděné manželky. Nad smrtí Tomáše /a Terezy/ však zní tklivé lyrické amoroso. Je z uměleckého hlediska lhostejné, zda to byla sebevražda, jak je přesvědčen Trefulka, či naopak náhodná smrt, jak míní Chvatík. Co je důležité: jejich smrt nám oznámí vypravěč jaksi mimochodem /dvakrát během děje, v závěru se o ní už nemluví, nemá nás zřejmě nijak zasáhnout/, je to smrt banální, netragická, nesděluje nám nic o "zákonitosti života", v jejíž logice k ní došlo. Pozvolným odumíráním bytostných lidských potencií vplynula tato dvojice do nicoty jako řeka do moře. Ten, kdo z jejich smutného konce viní pouze či především společnost, v níž žili, podléhá suferenci vypravěče, který neklade na svého oblíbeného libertina přísné mravní požadavky, aby ho nezbavil šarmu a přitažlivosti. Stvořitel těchto postav prostě v jistých okamžicích zůstává neustranným pozorovatelem a nehodlá participovat na nesmlouvavé dialektice života.

To je zřejmě podstata výtek moralistů, kterým nevadí "obnažené dívčí ňadro", ale něco důsažnějšího.

x x x

u Kundery

Trefulka míní, že protikladnost těla a duše je/ důsledkem mimořádné přecitlivělosti, jež mohla vzniknout "jakkoli, psychickým úrazem, výchovou, četbou, předčasným uzráním intelektu". Tím nabízí jakýsi klíč k vysvětlení leckterých jevů v Kunderově díle, k jejich rozšifrování.

Umělé oddělování dvou lidských soupodstatností, jež umožňuje romanopisci brilantní intelektuální hru s lidskou intimitou, je tedy podle Trefulky projekcí jeho psychických dispozic. Téma "hnusu a fascinace" bych pak viděl daleko spíš v něčem jiném než v honbě za sexem. V Kunderových románech se totiž setkáváme nejen s oddělováním sexu od lásky, ale také lásky od sexu, donchuánští muži podnikají na jedné straně věčně milostná klání s kýmkoli, ale na druhé straně touží po podivně bezpohlavní lásce, po "andělsky prostých radostech" bez rozkoše, chtěli by uniknout tělesnosti. Tak Jan v povídce "Hranice" sní: "Nevědět, co je tělesná láska. Nevědět, co je rozkoš. Proměnit se jen v pouhé vzrušení, dlouhé a tajemné." Tomášova erctická přátelství /tj. programová promiskuita/ byla také způsobena tím, že sice po ženách toužil, ale - další paradox! - "bál se jich", zůstal mu prý po nich jen strach. Nejpřirozenější pud zdravého těla se tak stává pužením k propasti, do níž se ~~klonek~~^{muž} vrhá, aby ztrestal sám sebe za svůj chtíč, jako by se znovu a znovu pokoušel popřít děs z ženského pohlaví. Ale protože v tělesném styku nikdy nelze dosáhnout kýžených "andělsky prostých radostí" bez rozkoše, jakýsi zvrhlý démon v libertinech trvale okupuje noční stránku jejich bytí.

Tělo je však nejen zvěstovatelem odporné sexuální rozkoše, ono také defekuje, což je ještě horší. Tyto "vyměšovací problémy" vypravěče v posledních knihách podivně přitahují a vzrušují, vidí v nich dokonce prokletí, které popírá, že jsme stvořeni k obrazu božímu. Trefulka tuto tezi beze zbytku přijímá jako odvážné porušení tabu, jako překonání dosud nesmyslně zamlčovaných rozporů mezi naší tělesnou ~~schránou~~ a nároky ducha. Tyto rozpory jsou v jeho pojetí metafyzického rázu a mají pro lidstvo hrozivé důsledky. V Kunderových prózách se prý o nich píše s cílem "vypudit z obzoru vědomí nesnesitelnou souvislost mezi orgány vyměšování a plození a svrchovaností lidského ducha i duchovních pout mezi lidmi". Mlčení o projevech naší fyzis je prý sice laskavé a příjemné, ale je spoluvinné na hrůzách 20. století. Až si přiznáme, co je člověk, "kde se to v něm, právě mimo mozek, všechno vaří", máme naději, že se zbavíme výbuchů temných zvířecích instinktů. Kunderovo dí-

lb je vlastně zaklínáním metafyzických propastí v nás...

Mysl, která se nedokáže vyrovnat s tím, že lidské bytí je jednota tělesnosti a duchovna, profánnosti a tajemství, přízemnosti a ušlechtilosti, je patrně mysl poraněná. Z takových zranění ovšem umění ve svých dějinách nejdnou získalo skvělé podněty, proč by v tom nemohlo pokračovat? Pochybuju ale, že čtenáři, kteří v tak hojném počtu sahají po Kunderových zábavných příbězích, v nich tuto metafyzickou úzkost z člověčí rozdvojenosti hledají a že ji z nich vyčtou. Pochybuju taky, že by lidstvo mohlo před výbuchy iracionality zachránit, bude-li se veřejně zabývat projevy naší fyzis, bude-li vědomě porušovat "konvenci studu", kterou se lišíme od zvířat. Erupce násilnictví v našem století byly po mém soudu výsledkem daleko mocnějších sil a souvislostí než je mlčení o projevech naší tělesnosti.

Křesadla se zřejmě "urážlivě" dotkly ty rysy Kunderovy tvorby, nad nimiž se vznáší chmurný stín "vyhnance ráje", jehož se člověk až pověrečně bojí a zažehává ho, protože už v šumu jeho křídel slyší hrozbu své odvěké přirozenosti, vyciňuje v něm vábení a pokoušení sil, jež by ho rozvrátily.

x x x

Ještě jednou chci zdůraznit, že Kunderovo dílo není určeno pouze rozpory a slabinami, na něž upozorňují jeho kritici, včetně mne. Má v sobě dost intelektuální jiskřivosti a stylistické brilance, jež ho zařazují mezi vrcholné výkony moderní české prózy, a proto si vždycky najde své čtenáře. Kundera bude jistě bez ohledu na výtky dál psát jako jeho Hugo milostné knihy o politice a politické knihy o lásce, dál bude zabydlovat umělý svět svých příběhů postavami, jimiž bude pronikat do nekonečné rozmanitosti myšlenky, dál bude do svých figur promítat skličující radosti a vzrušující zmatky hedonika v zajetí přepolitizovaného světa. Já budu i v jeho nových výpravných rozvrzích hledat rozmarné kouzlo bájení a břitkou intelektuálnost esejismu. A patrně budu zase klást otázky nad některé jeho umanutosti. Doufám, že si proto nebudeme "navzájem přát smrt".

Milan Jungmann

450

Sergej Machonin:

Záznam /červenec 1987/

Rybník byl rybník. Při břehu trochu odrbaný, dokola křoví, rákosí, voda žlutě kalná po deštích, obyčejný rybník - a došel slávy. Byl poctěn jako doktor honoris causa, stal se scénérií umění.

Akce se jmenovala Socha a voda. Umělci byli střapatí, bosí, v džínách a trenýrkách. Čvachtali se ve vodě, nedalo se na nich poznat, že jsou umělci. Šli jsme jako nepořádné stádo po oblouku vody od jednoho k druhému. Inteligentní a uměnímilovné matky táhly malé děti, útlá zrzedka byla kunsthistorička a informovala telegraficky: "Ten vo vode je autor a socha sa volá Víťazný oblúk." Autor byl modrý zimou, upravoval vo vode už hodinu těžiště Vítězného oblouku. Teď vylezl, těžiště fungovalo. Víťazný oblúk byl skutečně Vítězný oblouk z lehké na vodě plovoucí umělé hmoty. Měřeno člověkem byl v nadživotní velikosti a měl náležitosti Vítězného oblouku: nakaširovanou šedomodrou historickou omšelost, po obou stranách stylizované náznaky bitevních reliéfů. Jenom na boku mu nenáležitě utekla z reliéfu a trčela ven do prostoru ruka stylizovaného hrđiny v rukávci. Byla trojrozměrná a pohyblivá, natáčela se jako korouhvička. Správně vytižený oblouk chytil vítr a dělal divy. Znovu a znovu se nakláněl z triumfální kolmé polohy, pomalu se vychyloval a už už ostudně padal k hladině - až v kritickém okamžiku zafungovalo správně umístěné těžiště a oblouk se zase vztyčil. Bylo to neustálé padání a na-

přimování majestátu a plulo to po kalném žlutavém rybníku jako po dějinách. Ruka, trochu podobná ruce Goetze von Berlichingen, se přitom pootáčela v železném kloubu a neustále ukazovala vpřed, po každé jinak.

Putovali jsme dál. Pod nohama se pletl pes. Inteligentní matka hnala kluka z vody. Dva konstruktéři umění stavěli zázrak ze suchých dvoumetrových stvolů bahenní rostliny, jméno jsem zapomněl, kvete prý na samém vršku, žlutě. Starší umělec, student-vyklouz z umělecké školy, které ho nudila, asi třiačtyřicetiletý, a mladší pomocník, černovlasý kluk, oba v kraťasech, odměřovali, řezali a svazovali provázek dvoumetrové lehoučké hůlky v nízké, přičaplé, čtyřboké jehlany. Na zemi jich k sobě svázali devět, na ně další a nahoru třetí poschodí, až dokončili pyramidu z pyramid. Zrzečka informovala, že toto je autor a toto je konstrukcia. Je vzdělaná znalkyň umění a projevila cit pro sloh těch obyčejných událostí na břehu obyčejného rybníka. Autor utáhl poslední uzlík ve středu konstrukce. Stál v ní jako chodec v hvězdné síti na Hudečkově obraze. Potom tu velkou rozmáchlou stavbu vzal do ruky lehounce jako pířko, odkráčel s ní k rybníku, zdvihl ji nad hlavu a hodil na hladinu, jako se háže papírová vlaštovka po větru. Přistála a začala tence a tiše putovat po vodě. Bylo to velice zázračné a mrzelo mě, že se ten mládenec nepustil za ní, stejně lehce a bez hlesu po hladině jako Kristus po vodách jezera Genezaretského. Bylo by to přirozené a nikdo by se nedivil. Úchvatná stavba plula po rybníku, síť jehlanů vrhala stín na hladinu a zároveň se v ní zrcadlila jako přelud. Plulo to nikam, vzniklo to z potěšení, stálo to Kčs 4.- za provázek, a bylo to krásné. Třeba se to vznese, až tam nebudeme, a někam to poletí, Uneslo by to šest vlaštovek.

Zrzečka řekla dál, že toto sú autori a toto sú krychle. Autori

byli někde v chumlu diváků, nedali se identifikovat. Duté různobarevné krychle z lehké umělé hmoty, malé, 50x50x50 cm, měly na každé stěně fotografii. Na dvou byly hlavy, šafránová a olivová, na jedné fotografie dunajské vody, modré čeření, na dalších jen tak barevné plochy. Dunaj plaval po českém rybníku. Zafoukalo, a hlavy na krychlích začaly dělat přemety - pomalé a legrační. Zdálo se mi, že jsou na nich vyfotografovaní autoři. Byli dva, muž a žena, stáli nejbliž k rybníku, jako by pouštěli děti do světa. Krychle pluly dál jako barevná hra, co chvíli se překotily a pomalu mizely v dálce.

Následoval autor s Titanikem. "Toto je autor a toto je Titanic." Pro nedostatek velké mraznice, jak autor vysvětlil, předváděl událost zatím v grafické podobě. Grafika byla názorná jako kresby ke kramářské písni. První obrázek - Titanic vyplouvá - FIRST NAVIGATION MARCH 10th 1912. V koutě obrázku cíp novin s kouskem tragické zprávy: MARCH 15th TITANIC DISAS... Další obrázek - zařízení na zmrazení modelu Titanicu učebnicově přesně znázorněné - DEEP FREEZE -35° C. Třetí obrázek - Druhé vyplutí Titanicu - SECOND GOING OFF OF THE SHIP. Dva mladíci v tranýrkách pokládají model z ledu na hladinu rybníka. Čtvrtý obrázek, druhá zkáza Titanicu. Spuštěn na vodu pomalu se rozplývá před očima diváků, rozpouští se - dvě fáze jsou zachyceny ve velkém a malém kroužku - v teplé vodě rybníka: FARAVELL TITANIC JULY 5th 1987. Chyběla jen ta kramářská píseň.

"Toto je autor a toto sú hrnce." Keramik před chvílí vylezl ze studené vody, tetelil se jako osika. Pustil po vodě jednu po druhé tři plovoucí keramiky: otce v brýlích s přianě vytřeštěným okem za brejlemi. Utkvělé zornice v hrozivém bělmu. Hnědě přelité vlasy, kůže terakota. Matku, domácí slepici, vzadu na vlasech bílá keramio-

ká mašle. Syna vykulenečka. Vítr je všechny rozhoupal a začal počúchovat a otáčet. Byly z toho rodinné scény. Otec káral, matka se obracela zády, kluk uplaval o kus dál. Mára za ním, otec se urazil a plaval si sám. Kolíbalí se a dělali psychologické kombinace. Pomalu se vzdalovali, točili, mizeli, zbyly mokré oranžové kuličky se zrcátkem slunce.

"Toto nie je autor, toto je objekt." Objekt byla bakelitová vanička pro panenky, v ní gumičkou přichycený celuloidový růžový chlapeček, plaváček. K tomu připřaženy nití dva nafouknuté modré balónky. Byly žluté, ale k příběhu se líp hodí modré. Vítr zavanul a plaváček se rozjel jako Mojžíš po vodě. Autor bez kvalifikace podal vysvětlení: "Krajina je v průseri, potrebuje kráľa. Azda ho rybár vyloví. Rozprávka."

Poslední autor byl autor a teoretik v jedné osobě. Stál hodinu po kolena ve vodě a nímral se s 'objekty'. Objekty byla sřetěžená soustava bílých desetacentimetrových trojúhelníčků o krátké základně a vysokých ramenech plovoucích na rybářských plováčcích. Kolíčky plováků je přečuhovaly. Řetězy byly čtyři, každý asi dva metry dlouhý. Lezly po vodě k sobě a zaplétaly se. Autor je rozplétal a vysvětloval, že "mohol, pravda, tie objekty pustiť bez drahých plovákov za tri osemdesiat," ale že by to nemělo ten efekt plasticity, barevnosti, stínu a zrcadlení, "a tiež by nevznikla tak pohyblivá kinetická stenografia, premenlivosť a dynamika pohybu dirigovaná podpovrchovým i povrchovým prúdením a komplikovaná vetríkom." Vylezl z vody a vysvětlil, že teď přenechává všechny čtyři sofistické šlahouny žívlům. Luštili jsme tedy stenografii, my ahora, ryby zdo-la. Nádvkem instaloval ještě tři čtverečky ze vznášivé hmoty, každý se špagátkou, tuším, a jakýmsi klacíkem jako stěžněm. Pomaloučku upluly a autor vysvětlil, že je to "pars pro toto z finančných

dôvodov," že si jich máme představit deset tisíc jako obrovské loďstvo, teprve pak že oceníme efekt hepeningu.

To bylo všechno. Ne. Další autor postavil na břeh tátu, mámu, do vody kluka. Všichni byli z dřevěných špalků, kolorovaní, celí zdřevěnělí a s vyjevenýma očima. A ještě další autor, odpůrce mokré naturalistické vody, pověsil na strom obraz dvou oplavkovaných dam na pláži. Upoutal ho k větví a nedalekému křoví jako balón, aby neuletěl. Šrafovaná technika. Dámy s diskrétním poprsím jako vyřezané ze dřeva, suchá voda z čar.

Všechny artefakty na břehu, házené do vody i plynoucí po vodě fotografovali blázni do fotografování. Natahovali se krkolomně nad vodu, stáli na jedné noze, zachycovali objekt v letu, dřepěli, leželi na břiše, vymršťovali se ve směru záběru, lezli do vody.

Stádo se hnulo, začínalo se rozcházet - i to byl hepening: od vody k automobilům rozházeným po cestě a po břehu, s čumáky natočenými k té akci uměním do lůna přírody. Polykaly do svých lůn všechny ty sublimované duše naladěné proti zhoubné civilizaci, cpaly se lidmi a zapíjely nízkooktanovým benzínem.

X

Někdo řekl seznáňte se, to je fotograf Jindřich Štreit. Naokoučila mi velká fotografie připevněná na trámu v tmavé kuchyni u keramiků Dostělů: sešeřelé pole do dálky, do nedohledna, v popředí chlap, dívá se do objektivu, něco drží, v ruce nebo na zádech, snad pytel, na nohou má holiny. Viděl jsem ji v té kuchyni před dvěma roky, už se mi trochu smazala v paměti. Zbyl jen pocit oranice, zryté hlíny hozené do dálky jako rozprostřené havraní křídlo, a samoty toho člověka. Bylo na ní ještě větší vnitřní ticho než v Milletových polích a jakási bezbrannost. Asi z toho, jak se ten člověk neuměl nijak

zatvářít do objektivu, protože byl nevinný, udělaný z práce, zhrublý, zabýdlený v jakémsi pročpělém vařáku a kalhotách, doma v té hlíně, v chlévech, celý prosolený potem, režný, ztvrdlý, patřící víc k zemi, ke kamení, k dřevu, ke slámě, k nářadí, k dobytku a k nepohodlí než ke světu šikovných lidí, kteří vyžráli na život a nějak se dívají, když jsou fotografováni.

Ta fotografie nebo spíš ten děj ve mně zůstal. Věděl jsem cosi o osudech Jindřicha Štreita, byl bych se rád podíval na jiné fotografie. Cítil jsem z té jediné spojení s mou averzí k fotografickému ohromování bizarní invencí, k lyrickému vlání krásných žen v mušelínu uprostřed přírody, k překvapivým montážím nesourodostí, k novomódním daguerotypům a la konec minulého století i k placatým reportážím. Štreit musel být někdo jako ten nevinný s pytlím v polích, tak jsem si ho představoval: beze lsti, otlučeného, zarytého, mlčenlivého, blíž k zemi než k věžím, křemínek se sebezáchovným reflexem, podsaditý mužský, nenápadný obličej s chytrými očima.

Otočil jsem se a hledal jsem ho někde v nevelké výšce té představy. Musel jsem zvednout hlavu. Proti rybníku a proti nebi stál vysoký kosmatý starozákonní prorok. Velká, anědá tvář, něco vzníceného, orientální mág nebo divoký střapatý satyr, kozoroh z lesů. Zhrozil jsem se, jaký osud musí být nosit takovou hlavu a v takové výšce, být tak uhrančivě odlišný, tak hrozivě krásný, tak exoticky nezařaditelný. Nebyl nevinný.

Něco jsme si řekli - uvidíme se večer - smím se podívat na fotografie - přijdu až po osmé. Za chvíli jsem se po něm otočil a uviděl jsem jiného člověka: šel střídavě proti proudu rozcházejícího se zástupu a pozpátku s ním, střílel rychle a suverénně aparátem s virtuózní obratností moderního profesionála jako fotograf ve Zvěšenině. Ustupoval, mířil, uhýbal, tančil, cvakal, někam se ztratil.

Sovinec je ohromující vyhořelá gotická tvrz s empírovým pokračováním. Dvěma věžemi korunuje krajinu. Štreitovi bydlí v adaptované škole pod ní.

Přišel po osmé a měl třetí podobu. Přišel není správné slovo: vplul a vzářil do místnosti, v jasně žluté, lehounké, překvapivě střižené blůze, připomínající Pištěkovy kostýmy kosmonautů ve filmech science-fiction a stejně žlutých a lehkých kalhotách, - jako harlekyň s růží do reflektoru. Na prsou měl jako dýku prohnutou větvičku myrty s bílou lesklou stužkou. Vrátil se ze slavné primice ve vzdálené vesnici. Domem, plným umění, vkusu, obrazů, soch, knih, originality a pravosti odkudsi vzlínala tlumená stereofonní hudba, mohlo to být osmnácté století.

Čtvrtou podobu jsem si pak skládal dlouho do noci z jeho fotografií. Jsou velké a na tenkém papíře, v šedých kontrastech, škálách a přelivech, jako ze soviho peří lehké. Nejdřív se mi zdálo, že je sotva cítím v ruce a že snadno odlétají dál, ale bylo to jinak. Zvláště těžkly, přestaly být papíry, něco na mě valily. Místo aby mi ukazovaly a předváděly, vtahovaly mě do událostí, ale nechtěly diváka, nechtěly ani svědka. Chtěly něco jako spoluúčel nebo spoluvinu, či co.

Každá jeho fotografie to chce.

Odřená, oprýskaná, učouzené kuchyň, kastrol s naběračkou na kamnech. Slepé obrázky na zdi, v popředí velká plocha stolu, dvě konzervy ve sklenicích. U vzdálenější strany stolu sedí stará žena, blíž k aparátu se přes stůl naklání těžký mladý chlap a píše něco na papír podložený novinami. Košili má na lokti roztrženou, průpis-ku drží v pěsti, píše těžce. Stařena se na to dívá trpělivě, polo-

slepě a lhostejně. V pozadí otevřený průhled do světnice se starou dřevěnou postelí a světlým oknem. Je to celé komponované na výšku, do perspektivy dlouhé jako život, který se zde odehrál, v tmavých a světlých šedích. Hlava stařeny je ve středu kompozice, světlá, jako rozmazaná těrka, unavená, zacházející, s vystouplou lícní kostí. Prastará ruka na stole. Událost nebo spíš děj, snad "žádost" nebo "dopis" v unavené dožívající bídě jednoho ženského osudu. Vlasy se jí rozprostřely lehce po hlavě jako hedvábný motýl smrtihlav.

Poloprázdná hospoda, čtvrtá cenová skupina. V koutě u oken malá kapela: trubka, saxofon, harmonika, bicí. Vlevo vpředu stoly čtvrté unakartové kategorie, shrnutý ubrus čtvrté kategorie. Vpravo vzadu kamna musgravky, od nich nahoru trouba, kolem číry učozený strop. V prázdném velkém prostoru v popředí tančí pár. Starší žena v květovaných šatech, mladší mužský v lesklém koženém sáčku. Vlaje mu fald. Dívá se na svou tanečnici jako praskaný frajer. Tanečnice se nesměle usmívá, potěšená, snad poctěná, snad zamilovaná, už těžká. Mohla by to být máma, kterou vyvedl syn, ale není. Celé je to pokleslá hospoda, zdi trochu rozežrané. Ale saxofonista drží nástroj s fortem, jako by vyhrával v nabitém veselém sále. Harmonikář zpívá do toho prázdna. Prázdno je viditelné.

Střapatec s knírem leží na pytlech cementu. Je v pracovním, na nohou nízké gumáky. Jednu ruku pod hlavou, druhou na břicho, drží v ní cigaretu. Odpočívá, rozvalený jako seclák na Brueghelově obraze. Naskládané pytle po levé straně drží, po pravé jsou v nepořádně poházené hromadě. Pár jich brzo vyňezne. Široký dvůr, vzadu nákladák, nějaké tmavé haraburdí, pár stromů. To spočívání je těžké, úlevné, snad šťastné. Chlápek, třicetiletý ouřezek, má blaženě zavřená víčka.

Smetiště odshora dolů, od země po nebe, skládka, hadry, cucky, papíry, dráty, pomačkané ušpiněné umělé hmoty, kus pletiva, urvaný kus kufru, pneumatika, nedohledná změť odpadků života, hromada teření, tlení, rozpadání, hnití, zvětrávání, změť beze smyslu. Na tu horu leze chlap ve vatované blúze a v tmavém tralaláku. V rukou nese s námahou starý televizor, krám, křáp, vysloužilý předmět. Přidává ho na to pohřebiště, odevzdává ho rzi, erozi a nicotě. Na jiném snímku podobný chlap dře jiný televizor do baráku. Cyklus života se odehrává od televizoru k televizoru.

Pokoj: za stolem dva mužští. Mladší, vousatý v brýlích, starší s kšandami přes svetr. Hrají karty. Na stole láhev kořalky, sklenice, kastrol, popelník. Na jedné zdi dvacet vlaječek fotbalových klubů, plakát s autem. Na druhé Gottova hlava v nadživotní velikosti, vedle ní tkaný výjev - srnec na kraji lesa. Okno s květovanými záclonami. Před oknem běží televizor, na obrazovce dvě krásky. Ve vitrině šálky a tretky, na vitrině nahoře flakonky, serepetičky, dózičky z umělé hmoty. Na televizoru z plechu vyřezané smrčky, zrcadlo zarámované do vykrajovaného plechového krejzlíku. Na poličkách, nesených kovovou konstrukcí gumoví zajišči, kuřátko, pejsek, láhve, cosi z chlupatého plyše. Pod vlaječkami stolek, na něm mísa, vařečka, kelímek, něco, snad pro rybáře, v pytlíku. Vedle stolku houpací kohouti. Interiér naší doby, zadýchaná pohoda, scéna "v pohodě", důvěrná výstava kýčů. Na boční stěně malého stolku obdélník papíru a na něm velkými plakátovými písmeny AURORA. Gott se usmívá, srnec je krásný, ztuhl a větří.

Babka chromá, rozvrzaná za humny na zahrádce - návštěva přišla až k ní jak to sluníčko: radostní funkcionáři s volební bedničkou. Jeden babku právě oslovil, rozmáchlé gesto tenora, srdečný, starost-

livý, laskavý úsměv. Hospodář této země.

On před zrcadlem v černých kalhotách a bílé košili, na ruce hodinky, knírek a kotlety, frajer malého vzrůstu. Váže si bílou kravatu. Ona sedí na židli před ním, černovláska, cikánečka, dívá se na ten akt jak na divadlo. Místo děje otapetovaná kuchyň, lavór na plynovém sporáku. Oba mladí. On se začínajícím bříškem, ona pěkná široká, bude tlustá mamina, zatím je sedmnáctka.

Viděno odzadu: zadek vypoulený do kamery, sáčko, nohy v mírném podřepu, ruce natažené dopředu - mířící muž. Míří zřejmě revolverem na terč v dálce, bílý čtverec s černým kolečkem uprostřed. Našponované kalhoty, našponovaný chlap. Zřejmě činitel. Za ním v mírném úslužném předklonu vazoun, býčí týl, tupá hlava, záda jak vrata do stodoly.

Dva pijí pivo v šeru hospody. Jeden zdvihl furiantsky ruku, křičí nebo zpívá jak moravský Slovák s péřečkem, hlavu zvrácenou, oči přivřené, možná prepíjí galánečku, možná zdraví život a pivo. Vysoké püllitry s tlačenými kroužky se krásně skelně lesknou. Druhý piják, tmavá velká hlava, hledí na to extatické gesto, je tmavý jak Othello, hlava jak socha sotva vyvstává ze tmy, je střízlivý. Všechno jen tak poprášené světlem.

Děje a příběhy, události, dramata a osudy, jeden za druhým: na obrazovce filharmonie, na gauči nedbale poloopřen ve tmě muž, nataženou nohu má opřenou o stůl. Dívá se nepřítomně na ženu u stolu, žena se dívá upřeně na něho. Na stole kytice, krabička cigaret. On v té tmě štíhlý, ona v zapínací zástěře už doširoka rozvezená. Poslouchá hudbu a bojí se té jeho tmy. Má chytré tmavé oči, ví, že nemá zbraně, je to její hořký zápas bez hnutí, s velkou hudbou.

Dusný vlhký chlév, nebezpečná osmnáctiletá krása v tom čpavém parnu opřená o žlab, kalhoty v holínách, svetřík k tělu, Viktorka, štíhlá, tmu vlasů do čela, vystřelený černý pohled do objektivu. Jeden svědek té krávy, ostré jak žihadlo, pes. A dvacet kravských zadků. Zaranžované schůze, pijatyky s bateriemi lahví, funusy, dechovky v plenéru, děti na chodbě před zkouškou. Panoramatická krajina - kamenný kříž uprostřed, zleva se pasou krávy, zprava shromáždění. Funkcionář čte projev na té louce, dav mlčí, vpředu ženská v šátku, v ruce dvě nafouklá jelita pouťových balónků: dvě stáda. Křoví po celé délce snímku, vzadu předhoří, v mlhách za ním hory.

Portréty, tváře jako rozervané geologie, dvojice v napětí, v neštěstí, v opotřebované lhostejnosti. Dva chlapi s holuby u stolu. Holub třepe křídly, křídla jsou jak svatozář. Chlapi se smějí. Vzadu ve tmě za holubím jasem žena. Stařena polobezvládná na lůžku, klidné unavené ruce. Směje se šelmám - před postelí čtyři kočky v dravém, úskočném šelmím pohybu. Je v tom rozkošnictví té ženy a co si z její smrti.

Domy, chlévy, kouty kuchyně, dvory, chromí o berli, o holi. Lidé v kostele, farář v černé komži, v bílé komži, v zabradě, se slepicemi na zápraží jako svatý František, ve škole napřažený ke čtyřem způsobně sedícím dětem jako ruka Páně. Svatby, slavnosti s hepeningem papírů a kelímků rozházených po krajině, igelitů zachycených v křoví. Obézní zadýchané blaho v kuchyních s bůčkem na plotně a s vikslajvantem na stole. Ptáci v dlaních, dobytek, kravské hlavy, lidé a psi, příšeří síní. Hrubá, nikdy nevyslovená tajemství těl naditých v pracovním, zapřená, smlčená, ničím neprozrazená erotika, autobusy dětí. A samoty, osamělosti, rezignace, křivý smích do zašlého slepnoucího zrcadla. Znovu hospody, cesty, těžká soustředění: na knoflíček u košile, těžko se zapíná. Stárnutí, knoflí-

ček už je problém, a nebýval.

Bylo čím dál těžší dívat se a nést to.

Skládala se Štreitova čtvrtá podoba. Všechny ty obrazy viděl kdosi jiný než ti tři předtím. Tohle byl dlouhý Mojšl, co chodí od jara do zimy a od zimy do jara s pytlím, byl to veselý kužičkář, co chodí dokolečka od vsi ke vsi a sbírá věci krvavé, králičí kožky, roztaženou, ztvrdlou smrt po stodolách. Byl to taky kulhavý poutník, měl čas se dívat.

Byl to někdo, kdo už dávno nebudí pozornost ani zvědavost. Sedá, taky ve vaťáku a v holínách, na ošoupaných lavicích, na uhláku, na zápraží, kde stoupá pára z horkých brambor pro prase. Chodí do rodin, ví o nemocech a o trápeních. Srostl se vším, přirostl k těm tmám, pachům, k příběhům.

Chodí tak roky. Je to básník údělu, přetrvávání, nezničitelnosti lidí, tradic živobytí, skrytých dějin. Chodí mu v nich velebníček v kvadrátku, svítí ze všech koutů doutnavým světlem televize, je tam všude husté teplo chlívů, bují mu všude trávy a křoví. Je tam plno špatného vkusu, pivo a kořalka. Jedno vydupané prochozené místo, jedna zbrzděná krajina, shloučení domů, sunutí lidí. Cosi pomalého, hrozného ve své setrvačnosti, ignoranci, lhostejnosti. Ale je to také básník krásy, cudné, zavité, zakuklené v tom hrubém světě, básník úžasu nad nekonečností těžkých i veselých příběhů, nad povrchem, matností, leskem a drsností hmot, nad vitalitou toho života.

Není satirik ani apokalyptik. Ukládá mi těmi obrazy úděl a spoluvinu, protože si je uložil sám. Napačlo mě, že kdybych na něm rozřízl odshora dolů tu žlutou eleganci, našel bych mu po těle stigmata, horečky, vyrážky, jaké na sebe dobrovolně berou léčitelé - extatici milosrdenství, protože se naučili přebírat je na sebe od posedlých ďáblem, nemocných vředy a horkostmi - a vydržet je.

Teprve teď, po dlouhém prohlížení nacházím na těch snímcích to prorocké, co mě na tom člověku tak zaskočilo při prvním setkání. Nemá to z náboženské exaltace. Má to z dlouholeté jemné kultivace talentu a je to zvláštní jasnozření. Umění vidět záběr jako drama a zdvihat je k metafoře, k poodobenství. Skoro každá z těch fotografií má sílu symbolu: matka s dítětem v náručí jako dokonalá biblická krása a za ní bezduchá architektura ohyzdné vesnické výstavby. Farář jdoucí svahem vzhůru ke stodole. Ta je pobořená, otvírá proti němu černou tlamu.

V zemi inflace oficiálních symbolů, jejich totální diskreditace a nepravosti nabývá obrazného významu každé pravé vidění. Je z něho slyšet křik po pravdě.

Jindřich Štreit se asi skládá z mnoha bytostí a ve všech umí přebývat. Musel by se sám fotografovat, aby se poznalo, kolik je v nich od ďábla a kolik od anděla, protože je vidoucí.

Postavil si dům a životní sloh dramaticky komponované krásy, je obyvatelem i strůjcem toho životního slohu. Jeho práce jsou vzrušené a pracovité poznávání. Jako středověcí rytíři, kteří se krvavili drátěnými košilemi před výpravou do Svaté země, bere na sebe denně úděl vidění pravdy a snímání bolesti.

J a z y k o v ý k o u t e k

Slyšel jsem tu historku z třetí ruky, ani nevím, kdy a kde se přihodila: akademika Trávníčka podráždil prý kdysi nějaký šprýmař (snad Oldřich Mikulášek?) dotazem, jestli by vedle velikána byl přípustný také výraz malikán. Soudruh akademik, který nevynikal smyslem pro humor, nové slovo důrazně odmítl s odůvodněním, že je nesmyslné dávat příponu, zdůrazňující velikost, obrovitost věci nebo bytosti, k přídavnému jménu, označujícímu fyzickou nebo psychickou malost. Malikán bylo prostě pro akademika něco, co neexistuje a uživatel jazyka pro to také nepotřebuje žádný výraz.

Vzpomněl jsem si na tu legráčku, když jsem si prvního srpna přečetl jazykový koutek ve Svobodném Slově, který napsala Hana Hrdličková. Jedná se v něm o pojmenování Česko, kterým by mělo být sumárně označeno území Čech a Moravy, protože "v jazykovém dorozumívání běžném i odborném se pocituje potřeba výstižně, jednoznačně a po stránce jazykové správně, ale i stručně pojmenovat Českou socialistickou republiku".

Český jazyk je po staletí také politikum, a tak si myslím, že tu "potřebu" mají na svědomí - naši malikáni. Na rozdíl ^{ca} velikánů ducha a srdce, kteří jenom zřídka mívají v tomto světě nějakou reálnou moc, malikáni nemají ani ducha, ani srdce, ani velkorysost, ani cit pro kulturu a historii, zato velikánskou moc, které se domohli právě svou neskrupulózní malostí, jež umí sledovat jen okamžitý prospěch. Rozpornost slova malikán plně vyjadřuje rozpornost jejich existence. Jsou malí, ale hrozitánsky cílevědomí, a tak ^{il m} jednou z prvních opatření, které naplánovali a provedli, bylo zrušení historického zemského zřízení, rozdrobení státu do se nejmenších celků, které by umožnilo naprostou centralizaci a poničilo všechny i potenciální politické a kulturní impulsy, myšlenky a činy, které by snad mohly vzniknout mimo centrum. Přitom malikány ani nenapadlo, že tak závažná změna by snad vyžadovala souhlas, vzešlý z všeobecného lidového hlasování. Nikdo se nikoho na nic neptal, Morava a Slezsko zmizely, alespoň na papíře, ze dne na den. To, co vzniklo, ovšem zase jenom na

papíře, nemá pochopitelně žádné jméno, protože to doposud nikdy neexistovalo a mimo byrokratický aparát a jeho písemnosti neexistuje a bohdá existovat nebude. Mezitím totiž nezávisle na mnoha místech na světě, ba i u našich velkých východních sousedů, už zjistili, že jakékoliv svévolné pokusy o dělení přírodně a historicky utvořených celků není k ničemu dobré a představuje jenom jeden z dalších nepříznivých faktorů, jimiž moderní svět bombarduje lidskou psychiku, morálku, vzájemné lidské vztahy. Krátkozraké politické koncepce, "racionální", technicistická, byť sebelépe míněná řešení (nemluvě o těch záměrně destruktivních, jako bylo přeorganizování našeho národního života po r. 1948) se obracejí ve svůj opak, jakmile se střetnou se základními potřebami a danostmi lidských bytostí, mezi něž patří i zakořeněnost, stabilita, vědomí sounáležitosti. Představa, že během života jedné nebo dvou generací je možné beztretně radikálně změnit ekonomiku, strukturu veřejného života, rodinu, školství, kulturní orientaci a místní vazby je nejen nereálná, ale smrtící. Sovětský autor Rasputin líčením chování vykořeněných lidí při hašení požáru vyvolává děsivou vizi naprostého rozpadu lidského společenství, složeného z bytostí, vyštvaných megalomaničkou "revoluční" politikou malikánů ze svých přirozených a nutných ochranných okruhů.

Ovšemže se všechny tyto negativní jevy ve společnosti odrážejí také v jazyce, všeobecný posun směrem k vulgaritě, jaký zažila generace dnešních šedesátníků, nesvědčí o společenském zdraví. Ani za našich mladých let nechodily po světě andělské bytosti, ale za celá léta gymnaziálních studií jsem zcela určitě neslyšel tolik sprostot z úst svých spolužaček, kolik jich dnes běžně mohu slyšet z úst půvabných paní a dívek u vody, ve veřejných dopravních prostředcích a na ulici, a to i v dialozích s dětmi. Připouštím, že zrychlená frekvence ubrala těm slovům časem na specifické váze, ale právě to, že mnohá z nich jsou dneska na rozdíl od minulosti téměř "salonfähig", svědčí o reálném poklesu úrovně lidských vztahů a myšlení. A to i tenkrát, když dáme za pravdu Milanu Kunderovi a všechny ty prdele, hovna a bordely, které létají v povětří, budeme považovat jenom za mimoděčnou obranu proti kýčovitému obrazu světa, který vnucejí svým odporným, nečistým, rádoby lidovým a kvazi odbornickým jazykem zbyrokratizovaní novináři a oficiální autoři v tiskovinách všeho druhu a sdělovacích prostředcích.

No ano, v těchto kruzích a mezi vysoce postavenými uživateli politické a zdeúřední hantýrky bude asi také největší zájem o to, jak "stručně pojmenovat Českou socialistickou republiku". Čím méně obsahují projevy našich malikámů skutečných myšlenek, tím víc používají zkratek, zpotvořených slov a slovních spojení, aby zakryli prázdnotu, vzbudili dojem odbornosti, "vylikvidovali" nepřátele, ~~X~~ zaujali své "posty", stříleli ze svých "parket", zjistili "obratnost židlí" v hospodách atd. atd. a samozřejmě také vygumovali pokud možno jakoukoliv vzpomínku na to, že území Československa sestává nejméně ~~X~~ ze tří historicky etnograficky, geologicky a hospodářsky vymezených celků, a že by si mohl ten třetí zamlčovaný a odedávna vykořisťovaný dělat jakési nároky na proboha ne třetí republiku, ale na přiměřené územní účetnictví, pokusit se uplatňovat vlastní názory a nároky v ekonomice i kultuře, rozvíjet přirozenou lidskou potřebu zakořenění, vědomí, že patřím do určitého, právě tohoto společenství, jemuž jsem odpovědný a které vyhovuje mé nátuře a mentalitě. Není, myslím, náhoda, že se na Moravě, řekl bych mimoděk a sebezáchovně, objevila nová vlna zájmu o místní folklór a rozhodně i zvýšená citlivost mladých lidí ve vztahu k náboženství obsahuje pod povrchem i pochopitelnou touhu po zakotvení v tradicích. Ihal bych, ~~KK~~ kdybych se tvářil, že je právě tento způsob moravanství mému srdci nejbližší, ale stimé stránky takového vývoje, třeba rozšiřující se oblast folklórního kýče, jdou plně na vrub pražských a bratislavských malikánů. Když se moravanství nemůže artikulovat jinak, budeme předávat ceny motocyklovým matadorům v krojích.

Já vím, že přeháním a že jazykovědná odbornice paní nebo slečna Hrdličková schválila jenom ^{ím} a jenom "správnost" utvořeného hypotetického názvu Česko. Ale přesto mi není jasné, jak se vědec může nechat tak zblbnout, aby napsal jazykový koutek o slově, které nikdo nepoužívá a které, jak autorka sama poznamenává, "někteří uživatelé (snad tedy neuživatelé?) odmítají". Někteří je samozřejmě eufemisticky řečeno: Rád bych viděl skutečného Čecha nebo Slováka, kteří by v Bratislavě při odjezdu do Břeclavi řekli, že jedou do Česka. Ale ona ani ta odborná argumentace (polský-Polsko, ruský-Rusko) neobstojí. Polsko je prostě jedno, Rusko je jedno, ale "Česka" jsou odjakživa přinejmenším dvě: Čechy a Morava. S tím se prostě nedá nic dělat, ať se odborníci kloní, kam chtějí. Kupodivu, zdá se mi, že se vždycky spíš přiklánějí k deformátorům českého jazyka. Jednu pochybnou reformu už

provedli, druhá se prý pořád tajně chystá, hlavním argumentem je údajná přílišná komplikovanost pravidel českého pravopisu, kterou žáci škol všech stupňů nejsou s to zvládnout a která je prý přetěžuje. Nevím- vzpomínám si, že všichni mí proletářští strýci a tety, kteří vychodili nejvýš tři měšťanky na malém městě, a to za starého Rakouska, psali ve starém pravopisu bez chyb až do smrti, stejně jako můj tatínek, průmyslovík, který se celý život zabýval technickými problémy, si dokázal svou odbornou práci sám v dobré češtině sepsat - což nelze říci o dnešních vysokoškolácích humanitního směru. Chyba asi nebude ani v záčcích, ani v češtině, ale v nesprávném pedagogickém pojetí, v lhostejnosti učitelů, a hlavně v přemíře nesmyslů a nepravdivých údajů, které musí děti a mladí lidé našprtat, v nekonečných oslavách, "akcích" a bezobsažných projevech, které musí při každé příležitosti vyslechnout, aby pedagogové i žáci kádrově obstáli. Zde je to přetížení a ten ztracený čas, který retarduje intelektuální vývoj mladé generace.

Ale to jsem odbočil. Paní nebo slečně Hrdličkové, ať už je DrCs, CSc nebo prom. filol., vzkazuju do Pražska, že ono jaksi nestačí, aby slovo bylo po jazykové stránce správně utvořené, ale aby také bylo pěkné a skutečně potřebné. Nic naplat: požárník je pořád hasič, příslušník je pořád policajt (když spisovné slovo strážník vymizelo, asi že vymizeli spisovní strážníci). Nová označení starých funkcí ale dost často přesně odrážejí posun k horšímu: dokud Brno mívalo starostu (od starati se), rozkvétalo, od té doby, co má předsedu (od předsedati) národního výboru, jde to s ním ve všech směrech od deseti k pěti. A samozřejmě kraje Severomoravský a Jihomoravský nemají dohromady takovou váhu jako Země Moravskoslezská .

Jan Trefulka

Příspěvek do Frankenu

Lidé se v neštěstí zařizují spíše přechodně a provizorně, jsou náchylní věřit v rychlé uzdravení než v dlouhou nemoc nebo trvalé zmrzačení. Literatura však nesnáší vyčkávání a provizorium, nemůže vyčkávat na lepší časy, musí prokázat svou pluralitu tak, jak to jde. Toto poznání vyrostlo u nás velmi záhy ve dvou hlavních zápletkách našich novodobých dějin. Možná tu však ani nešlo o poznání nebo vědomý čin, ale spíše o tajemný projev kulturní imanence, srovnatelný s nějakým biologickým pochodem v přírodě. Faktem je, že výsledkem tohoto nečekání je to, co tu dnes máme: rozsáhlou samizdatovou literaturu, exilové časopisy a vydavatelství, domácí časopisy nejružnějšího zaměření, překlady, probouzející se videoprodukci a hlavně spoustu pěkných knih, prostě pluralitní literaturu nezávislou na jakékoliv politické moci. Už jsem měl příležitost říci, že v mé zkušenosti je současné existenci pluralitní české a slovenské literatury nejvíce povzneseným jevem v jinak se postupně horšících poměrech země.

Trvání pluralitní literatury potřebujeme ze dvou hlavních důvodů: kvůli pluralitě jazyka a pluralitě příběhů. Ne tolik kvůli pluralitě politických postojů a ideových platforem. To jsou záležitosti poddajné, lehce změnitelné, většině lidí není třeba nějak zvlášť otevírat oči; řekl bych, že lidé této země ví své, že má svá poučení hluboce zažitá. Bojím se však, že nemá dost odolnosti, aby bez úhony přestál desítky let trvající mrzačení jazyka, jeho sterilizaci, vyprázdňování a redukci v duchu newspeaku. Zvláště řeč novin, rozhlasu a televize je schopna při delší konzumaci vyvolat hlubokou depresi. Odolávat tomuto dlouhodobému bušení frází a absurdních opakovacích cvičení z blahopřejných telegramů je možné jen tehdy, dostane-li se člověku aspoň několika gramů protiváhy. Mnoho lidí mi říkalo, že právě rozdíl v řeči, v její barvě a zvuku, odlišuje domácí úřední poušť od svobodného projevu. Stačí prý pohled na první tři věty, aby člověk poznal, že čte něco zakázaného. Nejsou to hlasy spíkrů, které signalizují správně ulovenou vlnovou délku v rozhlase, ale barva slov. Při zachraňování normální češtiny a slovenštiny je role pluralitní literatury nezastupitelná.

Pluralitní literatura také zaručuje, že se uchovává různost lidských příběhů. Že se doplňují povolené domácí příběhy na příběh celonárodní. V literatuře, kterou si zde můžeme koupit, se rozvíjejí zdánlivě celistvé příběhy, lidé jsou v nich dobří i zlí, milují se a nenávidí se, ma jí starosti s dětmi, honí se za penězi a kariérami a nemusí už být ani nadšeni budováním socialismu. Přesto jsou to příběhy invalidní. Skutečnost, ve které se odehrávají, je samý pahýl. A autoři ta-

kových příběhů to ani nemusí vědět. Pamatuji se na takový sebeklam z šedesátých let, kdy postupná smířlivost předběžné cenzury budila dojem svobody. Ale byl to jen dojem, protože ty nejtragičtější z lidských příběhů zůstávaly stále nevhodné pro veřejné sdělení. Možná podléhají dnešní spisovatelé stejnému klamu. Preparují však skutečnost předem, protože vyjímají své hrdiny ze smutného příběhu naší vlasti. Havel dokonce tvrdí, že "útok proti pluralitě a příběhu na veřejné půdě ... je útokem na život jako celek." /Svědectví 81, str. 31/ O tom se dá diskutovat, protože známe příklady příběhů úplně vydělených z velkých dějin a přece poutavých po staletí. Ale to není náš případ. U nás jsou "soukromé víchřice" vyňaty z dějin ne proto, že by se ve své identitě a nezávislosti o ně už nemusely starat, ale proto, že se o ně starat nesmí.

Mluvím však o knihách jako o možném předobrazu pluralitní budoucnosti velmi opatrně, protože jejich síly jsou slabé ve srovnání se státní televizí a rozhlasem. Přesto však pokládám dnes již existující pluralitní literaturu za zdroj naděje, protože podle mého není zbytekem toho, co tu bylo, ale začátkem toho, co bude.

Samozřejmě se zde zabýváme i skromnými úvahami o tom, za jakých okolností bude možné dnešní stav zrušit a pluralitní literaturu sakuprásk přestěhovat domů. Usuzujeme strážlivě, že se neděje téměř nic, co by mohlo posunout takové stěhování mezi reálné naděje. I když se pomalu zdá být možné, že držení jiné než státem povolené knihy už nebude považováno za zločin. To je málo, ale oproti minulosti dost. Nedůvěra režimu ve vlastní možnosti a návyk ke kopírování jsou tak zažité, že k malému zlepšení může dojít i bezděčně. I špatná kopie může vylepšit vzhled našeho příbytku a rozpačité kopie reformem mohou uvolnit cestu ke skutečné reformě. Ale co všechno by se muselo stát?

Od tohoto opatrného optimismu je ovšem daleko ke zrušení dnešního stavu rozdělené literatury. Ani tomu nejblahovolnějšímu státu nelze věřit, pokud je držitelem všech výrobních prostředků, podmiňujících normální existenci pluralitní literatury. Jestliže však přece jenom trochu zeslušní poměry a pluralitní literatura bude mít větší pole k působení doma, pak to bude přímo závratný krok vpřed. A tak pro nejbližší dobu budeme muset pečovat o to, co máme a při vší skromnosti a skepsi se těšit z toho, že to není konec konců tak málo. Vždyť dohromady, jak se mi zdá, bychom mohli uspořádat se všemi knihami už malý frankfurtský veletrh. Kdo by si to byl mohl kdysi pomyslet!

Václav H a v e l :

SETKÁNÍ S GORBAČOVEM

Návštěva cara-reformátora v gubernii, kde vládou díky zásahu jeho předchůdce antireformátoři, byla zřejmě událostí - aspoň co se očekávání týče - natolik pikantní, že se do Prahy sjelo vskutku nebývalé množství novinářů. Sjeli se včas, kdo ale svůj příjezd odkládal, byl car-reformátor. A tak novináři trávili čas čekání všelijak, mezi jiným navštěvováním disidentů. Byly jich u mne desítky, všichni se ptali, co si myslím o novém carovi, a mně bylo neobyčejně trapné opakovat pořád dokola týž výklad, tím spíš, že mi nepřipadal vůbec nijak originální: ať jsem řekl cokoliv, měl jsem vzápětí dojem, že jsem to už předtím někde slyšel či četl. Nelze se divit: není dnes asi na světě osoba, o níž by se mluvilo víc, a tak je celkem pochopitelné, že téměř vše, co se o ní dá říct, už o ní někdo někde řekl.

Konečně přijel a já si oddychl: novináři měli teď atraktivnější program, než slyšet ode mne to, co předtím už sami někde napsali.

Bydlím nedaleko pražského Národního divadla, je půl desáté večer, novinář žádný, a tak si vyjdu se svým psem na večerní procházku. A co nevidím: nekonečné řady parkujících reprezentativních aut, ohromné množství policistů, osvětlené Národní divadlo. Ihned chápu situaci: Gorbačov je na představení. Zvědavost mi nedá (jsem totiž svým založením čumil) a zamířím k Národnímu divadlu. Díky psovi, který mi razil cestu, jsem se probojoval až do první řady. Stojím, čekám, představení musí každou chvíli skončit. Pozoruji a poslouchám lidi kolem sebe. Jsou to nahodilí chodci, žádné zorganizované publikum, ani lidé, kteří sem kvůli Gorbačovovi sami od sebe přišli, prostě jen podobní čumilové jako já, kteří šli z jedné hospody do druhé, všimli si, že tu je nějaký rozruch, a tak se ze zvědavosti zastavili. Mají spoustu sarkastických poznámek, především na adresu dlouhých řad tajných policistů, kteří proti tomu nezasahují (zřejmě mají zakázáno vyvolat jakoukoli konfrontaci, která by na návštěvu mohla vrhnout stín.

Konečně! Náhlé oživení mezi policisty, auta se rozsvěcují, motory startují, z divadla vychází honorace. A z ničeho nic jde sám on! Vedle něho Raisa, oba obklopeni rojem tajných.

V tomto okamžiku přišlo první překvapení: ti cyničtí a ironičtí vtipálkové, kteří si ještě před několika vteřinami velmi tvrdě utahovali z mocipánů i jejich strážců, se náhle - jako mávnutím proutku - proměňují v nadšený, ba freneticky burácející dav, derou se kupředu, aby mohli zamávat hlavnímu vládcí.

Nešlo tu samozřejmě o žádné "věčné přátelství se Sovětským svazem". Šlo tu o cosi nebezpečnějšího: ti lidé zdraví člověka, o němž se domnívají, že jim přivezl svobodu.

Bylo mi z toho smutno a napadlo mne, že tenhle národ je nepoučitelný: tolikrát už upnul veškeré své naděje k nějaké vnější síle, od níž si sliboval, že vyřeší jeho problémy za něho, tolikrát se hoře zklamal a byl donucen si přiznat, že mu nikdo nepomůže, pokud si nejdřív nepomůže sám - a znovu tatáž chyba! Znovu ta iluze! Oni si snad opravdu myslí, že sem Gorbačov přijel osvobodit je od Husáka!

Ale to se už blížil car-reformátor k místu, kde jsem stál. Byl poměrně malý a podsaditý, taková roztomilá kulička (možná se tak jevil jen v sousedství svých mohutných strážců), působil trochu pláše a bezradně, usmíval se - jak se mi zdálo - upřímně, kynul nám až jaksí spiklenecky, téměř každému zvlášť a každému osobně. A tu přišlo mé druhé překvapení: najednou mi ho bylo líto.

Představil jsem si jeho život: celý den musí vidět nesympatické tváře svých strážců, program má jistě bohatý, neustálé schůze, jednání a proslovy, povinnost mluvit s množstvím lidí, pamatovat si je všechny a navzájem rozlišovat, pořád musí říkat něco vtipného a zároveň správného, čeho by se svět, čekající na senzace, nemohl zmocnit a co by pak nemohl někdo proti němu použít, nutnost neustále se usmívat a absolvovat i taková představení, jako bylo to dnešní a místo nějž by si nepochybně raději odpočal - a to si ještě po takovém perném dni nemůže dát večer nějaký drink!

Rychle jsem svou lítost potlačil. Řekl jsem si: má, co chtěl. Věděl přece, co ho čeká. Zřejmě ho tento způsob života baví, jinak by se na tu dráhu asi nedal. Zakázal jsem si soucit a zvolal jsem popuzeně sám na sebe: Nebuď jako ti pitomí lidé ze Západu, kteří roztají jako sněhulák v peci, sotva se na ně nějaký východní vladař šaramantně usměje! Buď realista a chovej se v duchu realistických analýz, které jsi tu tři dny rozvíjel se zahraničními novináři!

Gorbačov, muž, který v Praze tak chválil jednu z nejhorších vlád, jaké tato země ve své moderní historii měla, jde kousek ode

mne, mává, přátelsky se usmívá - a mně se najednou zdá, že mává přímo mně a usmívá se přímo na mne.

A přichází třetí překvapení: uvědomuji si najednou, že má zdvořilost, velící mi odpovědět na pozdrav, byla rychlejší než mé politologické úvahy: plaše zdvihám ruku a taky mu kynu.

Kulička se vkulila do své limuzíny, v níž vzápětí odfičela stokilometrovou rychlostí pryč.

Dav se rozchází, lidé opět zamíří - zcela civilně - k hospodě, do níž mířili, než narazili na tuhle atrakci.

Já jdu se psem domů a přemýšlím sám o sobě.

A přichází čtvrté a poslední překvapení: to své plaché mávání si vůbec nevyčítám. Vždyť já opravdu nemám důvod neodpovědět osvícenému carovi na pozdrav!

Něco jiného je totiž odpovědět mu na pozdrav a něco jiného je vylhávat se ze své odpovědnosti tím, že ji přesunu na něho.

(Psáno pro mezinárodní sborník Rowohlt Verlagu o Gorbačovovi)

92

Ludvík Vaculík:

Letní tramvaj
/fejeton/

Stala se mi zvláštní vnitřní příhoda. Kudy se hýbu a kdykoliv, pořád se navigačně vztahuju k tomu, co dnes či letos mířím udělat, zajistit či zjistiť, co mám či musím, co odkládám či ruším. Nepohybuj se vlastně mezi hmotnými objekty, ale mezi svými myšlenými kvádry. Chodím s krosnou zájmů, vztahů, hodnocení a úmyslů. A takto, s tou nezřejmou krosnou, vsedl jsem v Braníku do tramvaje číslo sedmnáct. V té chvíli začalo hrozně lét. Svět zmizel z dohledu. Tramvaj, duté průhledné těleso, prodírala se velikou silou prostředím: mohla to být voda, řídká země, neznámá látka. Ale za chvíli, v Podolí, prorazili jsme ven a tam zářilo slunko! Svět se tam leskl, že se naň nedalo ani hledět. Tento ostrý stříh smyslových vjemů otřásl mým duševním chápáním: jako kdyby mi rychle za sebou byly zjeveny dva odlišné světy a já měl rozhodnout, který je pravý náš, můj.

Vtom se už tramvaj zpomaleným ohebným tahem houpavě prosmýkla dírou ve vyšehradské skále, a otevřel se mi - viděl jsem ze zadního vozu skrz přední až na koleje do nejbližšího budoucna - oslňující, neznámý pohled na známou sestavu domů, stromů. Z řeky nalevo přitom v kotoučích stoupala teplá pára. Na molu Veslařského ostrova se kdosi snažil vylét vodu z povytaženého kajaku, neobratně: vylil si prsy z plavek. A za železničním mostem právě manévroval bíločervený parník, nabíraje kurs kamsi. Lidé na jeho palubě se ledabyly opírali o zábradlí. Mohl jsem, kdybych byl přišel dřív, být mezi nimi.

Když jsem před jedenačtyřiceti lety na podzim přibyl do Prahy, jezdil jsem z Libně, kde jsem napřed spával, k některým přednáškám na Smíchov. V mlhách a ošklivých slotách klátil jsem se s celým nákladem přetíženého spřežení čtyřkolých vozíků, se skřípáním brzd a v ječení kol po rozviklaných kolejích skrz celé město, aniž jsem z něho něco viděl. Ale byl jsem pln úcty ke všemu, jsem v Praze!

Teď tramvaj dojížděla k Jiráskovu náměstí. Otevřela dveře tak nabíživě, že jsem bez úvahy rychle vystoupil. Odjela, a já se octl na místě, kde jsem neměl k pohledávání nic. Rozhlédl jsem se. Vlevo, za Radotínem, duněla černá bouře, vpravo se v slunci míhaly barevné třpyty a pohyby. Nástřešní obruba Národního divadla třpytila se dokonce pravým zlatem! Šel jsem po vysoké nábřežní zdi, mezi poletujícími sukněmi, cvakáním podpatků, kornouty zmrzlin, a ničemu jsem se nevzpíral a nic si nenutil, protože krosna zůstala v tramvaji. Zastavil jsem se, kde mnozí jiní, a nahlédl přes zábradlí do vody: plavaly tam v houfu labutě, žraly lidem z ruky jak obyčejné kačeny na pečení. Slovanský ostrov, hleďme! Slovanství je v pekle a kaplička nad Vltavou vyvinula se v lenivé mauzoleum, dávají tam Kačení jezero.

Uškubl jsem se od toho, přešel jsem křižovátku, abych se také jednou jen tak prošel po pěkně spraveném kamenném nábřeží pod mladými lipkami. Ten úchvatný, erbovní obraz Hradčan! Zastavil jsem se, abych ho posoudil nezaujatě, podařilo se mi to: ne, přece jenom nemám tu Prahu nijak moc rád. A mohlo kdysi být něco víc z té naší známosti. Já přišel předpojat příznivě: bylo to hlavní město státu, tenkrát, centrum duševní síly národa, pokladnice vzácných děl. Hnul jsem se zas. Lesk vody, kroužení ptáků, vzdálený šum jezu, van neklidu, běh mladíků jako já.

Blížil jsem se k domu, kde jsme mívali redakci. Nikdy tu, čestné slovo, necítívám nějakou lítost, stesk, ba ani žádný jiný pocit. Ale teď, dnes, v tom vyraženém stavu, ozval se ve mně jeden moment. Bylo to někdy takto v létě, roku 1968, vyšel jsem v poledne z redakce, kamsi. A tady na této vlastenecké pozorovatelně zažil jsem propad z jedné skutečnosti do druhé. Náhlý pocit, omamný, že je to snad opravdu možné: vyrvat se z temné gravitace zaostalé nevzdělané velmoci a obnovit nezávislý kulturní lidský stát. Omezit, ba velice seškrtnat své hmotné potřeby, ale být svobodně takovými, jakými umíme být v lepších chvílích.

Může to někomu znít ode mne divně: řekne si, z jakého potom základu či na jaký účet jsem do této doby jednal? Vždyť jsem patřil ke skupině lidí, kteří se po léta od týdne k týdnu, od stránek ke stránce zapřahali do postupu, jenž v posledním půlroce sloučil se s obecnou vůlí. Ta vůle sršela ve vzduchu jak elektřina blesků dnes. Viníci se zachovalým svědomím se zpovídali veřejně. Vrahové, proti nimž nebylo vždy ani dost důkazů, se ve dne báli noci a v noci příštích dnů. Staří republikáni odevzdávali šperky na Fond republiky. Ovšem, dělal jsem, dělali jsme, co bylo dosažitelné. Evropa kolem nás byla velmi skeptická! Nemohl jsem se klamat ani tajně, a neklamal jsem se o nebezpečích. Ale nemělo účelu řídit se jimi. Smysl mělo ohánět se nástroji, než nám budou vyraženy z rukou.

Ta chvílka, na tom místě, kde teď stojím, kdy jsem se až zapotácel z omamné možnosti, že je to pravda, mě usvědčila přede mnou: ~~je~~ je to pouhá možnost! Vynořil jsem se nad skutečnost, a zapadl zas do ní: s poznáním, že by to bylo příliš krásné! Pocítil jsem také jakousi f dobrou netečnost k tomu, přijde-li neštěstí. Je rozhodnuto, vždy jedna ctnost je možná: vydržet všecko! Nevím, kdo si kdy prožil takový svůj vrcholný okamžik nadšení či důvěru ve své občanské lidství; já tehdy. Když pominul a já se hnul zas k jakési dnes zapomenuté činnosti, byl jsem starší a odsouzenější. Ale dostal jsem se, nevědomky, blíž ke své osobní svobodě. Příležitost využít jí byla pak zatraceně dlouhá.

Přišel jsem, mladík, do Prahy. Praha mě ani moc nezkazila. Ne- jsem jenom tak plachý, uctivý. Žádná zbožnost a vzhlížení. Můžu dělat, k čemu se rozhodnu. Ty nábrežní kameny, vždycky znovu a znovu po katastrofě skládané, tu zůstávají. Co jim zbývá.

/Červenec 1987/

V dubnu, zrovna když do Prahy přijel Gorbačov, a nic, byl jsem v Karlových Varech. V recepci hotelu měli hromádku německých brožur s jeho řečí na sjezdu jeho komunistické strany. Vzal jsem jednu a vepsal do ní věnování: "Drahý Milane, posílám Ti vřelý pozdrav," psal jsem co nejruštěji. "Sleduji dávno Tvé myšlenky a chtěl jsem se s Tebou o některých problémech poradit, ale mám málo času. Přeju Ti mnoho úspěchů, jež budou i mými. - Tvůj Michail Sergejevič." - Koupil jsem větší obálku a poslal tuto malou pozornost doporučeně Milanu Šimečkovi. Odesílatel: Michail Sergejevič, hotel Moskva, Karlovy Vary. Zásilka nedošla. Ech, čert vezmi!

Teď v půli srpna došel mi dopis z Mnichova. Byla to vlastně jen xerokopie původního dopisu, asi zabaveného, v němž mi nějaká paní Kinderová z Městských knihoven v Mnichově psala: "...Dodatkem k pozvání starosty Zemského hlavního města Mníchenu sděluji, že je pro Vás připraveno apartmá ve vile Waldberta..." Cože? - Dále psala, že mi zajistí vstupenky do divadel a na koncerty, můžu se zúčastnit Festivalu fantazie a science-fiction, jistě se rád sejdu s nakladateli a spisovatelem, zatraceně, a hlavním bodem bude čtení z mého díla, mám určit, z kterého, a napsat k tomu esej na téma "Proč píšu". Bylo mi jasné, že toto už četli i naši gorbačovci. Co včil?

Obávaje se, že starostovo pozvání dojde dřív, než využiju toho, že nedošlo, napsal jsem té paní obratem, že jsem nic nedostal, a jak by bylo krásné, kdybych uviděl ta divadla, ty nakladatele a spisovatele, a hlavně uslyšel své dílo, jenže - nejde to! Nepřijedu, neboť naše p....ná vláda /dáma ať laskavě čte "půvabná"/, mi nedovoluje nikam jet. /Slovní žert byl v němčině založen na slovech "besch...ene" a "bescheidene"./ Že však ani vládě nelze dávat celou vinu, protože jsme okupovaná země.

Téhož dne, co jsem dopis odeslal, došlo to pozvání: "Vážený pane Vaculíku, ohlas Vašeho díla u kritiky i čtenářů..." psal mnichovský starosta, což nemohl mít ze sebe. A já, jak jsem pořád mrzutý, jsem se ptal: Proč si mě všímají? A jak jsem lítostivý, jsem si odpovídal: Jen proto, že už jim vymírají starší, lepší a slavnější, tak s kým mají pracovat? V souladu se svou protivnou povahou a s kulturní politikou naší půvabné vlády jsem odepsal:

"Vážený pane dr. Zehetmeiere! Ačkoliv z Mnichova do Prahy je jenom tři sta kilometrů, Váš dopis došel za jedenáct dní. Vandrovní tovaryš by to dřív stihl za týden. Bohužel doba tovaryšů je pryč, vystřídána sezónou soudruhů /v němčině: Geselle - Genosse/, kteří líp než Vy a já vědí, kdo koho smí pozvat. A tato vrchnost cizí povahy mi vandrovní knížku nevydá, přestože jsem vyučený švec. Což teprve jako spisovatele, za něhož mě nepovažuje vůbec! Zbytečně bych oprašoval ranec. /.../ Přesto jste mě potěšil. Nebyl jsem nikdy v Německu. Bylo by možná dobré, kdybych mohl dýchat jiný vzduch, vidět jinou krajinu a jiné město. Nebyl jsem však ani v Anglii, v Rusku, ve Francii... A začíná se mi zdát, že všude bych víc než potěšen byl zklamán a zneklidněn. Poznat jenom další starosti a brát je na sebe? Je asi jednodušší, když v tomto politickém jaru, jen zdánlivém, "zůstanu sedět se svými starostmi doma". _ Poslední slova jsou ozvěnou jedné vandrovní německé písně, snad ji někdo na mnichovské radnici zná.

Utíkal jsem s dopisem na poštu v obavě, že potkám ty dva chlapy ze "Srpnového dne" 1985, jak mi nesou rychle pas, který mi tehdy vzali. Až dopis dojde, za čtrnáct dní, kdo ho bude číst? Jistě ne sám starosta Zemského hlavního města Munchenu! Co by se mělo stát, nač čekám či co bych rád? Představa, jak skládám kufr, valím se s ním na nádraží, sedím ve vlaku, blížím se k hranici, se zařatými zuby - kvůli čemu? - se podrobuju možnému zelenému teroru, pak jsem kdesi vítán, tázán a možná filmován, oblékám se na první společenský večer, na druhý, a na setkání se spisovatelem, furt německy, a jdu ovšem poděkovat starosto-

vi, zve mě na večeri, Milan Schulz do Svobodné Evropy, a nic neodmítnu... chce se mi? Druhého dne jsem dostal dopis z mnichovské univerzity, že počítají s mou přednáškou pro studenty slovanské filologie. Představuju si sál, vlastně sálek, spíš klubovnu, a jak jsem zkažený okupací, první věta mé přednášky zní: Kdo vás přemluvil, abyste sem šli? Nač vám to je?

Další den mi volal Ivan Klíma, že ho zvou do Mnichova a že se pokusí jet. Schválil jsem mu to, aspoň bude můj pokus nejet nikam průkaznější. On ovšem pas má. A dovidám se právě, že také Eda Kriseová má ~~pas~~ pozvání. Pak volal z Mnichova Vladimír Blažek: "Napsals to pěkně, ale uvědomuješ si, kdo to tu čte? Zas jenom takoví úředníci jak u vás. Těm nevadí, když nepřijedeš, to vadí jen mně. Je ti jasné, že to stálo nějakou námahu, abys to pozvání dostal?" - "Nemám pas," řekl jsem. "Tak si oň požádej, prosím tě!" - "Jak mi ho vzali, tak ať mi ho donesou." - "Nebuď tak paličatý!" - "Stejně mě nepustí, a když, nepustí mě zpátky." - "Neblázni, je jiná doba!" - "Nevěřím jim v žádné době už nic." - "No, ale ten esej ~~mas~~íš napsat, protože to čtení se bude konat i tak." - "Tak ho napíšu, pro tebe, Vladimíre!" - "Já vím: ty nechceš jet. Ty seš zkrátka línej, vám to už vlastně vyhovuje," řekl.

Ale nějaká vůle k odporu nám ještě zbývá! Hle, však už jdu na poštu. Mířím k okénku reklamací. Paní, která mi nedávno musela vyplacit 540 Kčs za zabavený dopis do Anglie, se usmívá: "Zase máte něco?" Podávám jí lístek od své karlovarské zásilky. Studuje ho, pak praví: "Kdo je ten Michail Sergejevič?" - "Já." - "A ten Milan Šimečka je pravý?" - "Ano." - "Co bylo v té zásilce?" - "Projev toho Michaila Sergejeviče." - "Tedy váš?" - "Ne, Gorbačovův." - "Proč jste to udělal?" - "Tak, aby měl Šimečka radost. Mělo to dojít?" - "Je to doporučně, tak mělo," řekla a začala vyplňovat reklamační formulář.

/Srpen 1987/

Ludvík Vaculík:

Proč píšu
/fejeton/

Můj domácí čtenář ať pochopí, proč tu dnes hraju divadélko. Dostal jsem zahraniční zakázku: otázku, proč píšu. - To se tak ve společnosti, i u nás kdysi, ptávali: Proč píšete, M.? Stydím se ten titul i vyslovit. Společnost ovšem^{vždy} ví, proč Mistr píše, a on ji nezkame: kritizuje zlořády, pomáhá humanitě, bojuje proti konzumnímu myšlení... A tak když se mě z Mnichova ptají, proč prý píšu, také to vědí, přece by neriskovali!

Jenže ve mně se mýlí! Ale kazit jim to nebudu, jenom ty, můj domácí čtenáři, skryj úsměv, až mě uslyšíš: pomáhám humanitě... Mohl bych jistě poslat k vám do Mnichova odpověď, kterou bych tu nikomu neukázal. Jenže to bych musel psát dvakrát: dvakrát během krátké doby jednoho měsíce! To můj pravidelný čtenář už ví, že co on by napsal za večer, já smolím i týden! Takže se nevědomky ptáte velice trefně: proč píšeš, Č.! Ale jediný člověk, jenž se mě na to ptá zasvěceně, s mrzutým údivem, není tu v Mnichově, ale tady v Praze: jsem to já.

Letošek je na brambory špatný. Hádám, že polovička jich shnije v zemi, zbytek ve skladech do vánoc. Mám jich také pár řádek na zahradě, měl bych je vykopat. I jablka jsou špatná: skvrnitá, hnijí na stromech. Švestky žádné. Národ je unavený, hrušky postihla strupovitost, poměry politické nehýbou se z místa. Taky je moc myší. Proč vlastně píšu, hrome, když konečně neprší a mám vykopávat brambory? A málo zajíců.

Vykopal jsem tedy raději, jak jsem se tu předevcírem zmínil, ty zemáky. Jak jsem čekal, polovička shnilá. Jiné provrtaly larvy kovařička. A dobré jsem nakopl, protože jsem se ve vlhké půdě musel motykou rozhánět silně. - A mám stránku; ještě dvě; a mířit víc k Mnichovu.

Tedy já píšu odevždy na stroji. Protože jsem kdysi mohl psávat až večer a v noci, roztáčel jsem mozek^{choděním} po pokoji, jak auto s vybitou baterií. A to mi zůstalo: ráno vstanu, natočím papír a začnu chodit. Můj úkol snaživě létá třicet centimetrů za mnou. Rozbolí

mě nohy, natáhnu se na zem, úkol se ke mně také stulí, a už se vznášíme: po minulosti, po kamarádech nebo - s omluvou ženám - po krátkých na Měsíci. Najednou to mnou škubne: psát! Vyskočím, odpočatě, a myslím už perfektně na Mnichov: měli jsme toho roku 1938 bojovat proti Německu sami? Například.

No ale pišme, pišme! Když jsem dělal v rozhlase, dávno, natočil jsem pořad o kouření. Proč kouříte, ptal jsem se mladých i starých, hloupých i chytrých. Všichni vykládali ty své notorické důvody: pomáhá jim to v práci, pomáhá jim to odpočívat. Někteří řekli: protože jsem začal. Proč jste začal kouřit, byla má další otázka. Odpověď, vždy stejnou, pokládám za vědecky přesnou: z blbosti.

Dnes bude úplněk. Nachystal jsem si triedr. Čtu knihu "Vesmírní sousedé naší planety". Vydala ji Academia v Praze. Kniha shrnuje dosud rozptýleně publikované výsledky všech těch výletů a výstřelů do vesmíru. Jsou v ní vzrušující detailní fotografie měsíčního terénu. Není tu bohužel mapa. Obracím se pořád aspoň k celkové fotografii Měsíce v úplňku, a cosi mi nepasuje. Znáte, že měsíček má jakousi podobu, obličejové rysy. Stojím v okně, luna už prozařuje větvemi stromů, čekám, až se vznese výš. Zuccalmaglio uveřejnil v roce 1829 píseň, tradiční prý textem i melodií, a Brahms pak melodie užil v andante své klavírní sonáty č.1. Píseň praví: "Verstohlen geht der Mond auf, blau, blau Blümelein..." Krade se měsíc oblohou, modrý, modrý kvítek... - A už ho vidím, no ovšem: oni ho vytiskli opačně! Víme, že astronomům je to jedno, ale dovolili byste si otisknout fotografii Země s Afrikou mířící nohama k severnímu pólu?

Venku dnes ostře šikmo prší. Ulicí létají igelity a kelímky ze včerejší oslavy Dne tisku. Vítr točící tou zbytečnou špínou mi napoví: Však nepiš! Nač! - Ptáte se, přátelé, moc společensky. Ptejte se těch Mistrů bezohledně: proč jsi začal? Abych se zalíbil jedné dívce, přizná jeden. Zalíbila se mi má mladá mysl, přizná druhý. Známe takové, co si v mládí zapsali do deníku: chci skromně sloužit pravdě a dobru...

Později ten dokument skromnosti zveřejnili. - Ješitnost! - A proč teda nepřestaneš! - Hm, aby si mí staří kamarádi řekli aha, už mu také nestojí péro?

Obstaral jsem si mapu Měsíce. Očima po ní kráčím, nohama brouzdám v téměř regolitu. Už hodiny cosi hledám. Dva malé, šikmo vstřelené Messierovy, jejichž fotografie mě vzrušuje. Mají být, dle knihy, v Moři klidu. Marně, jsou asi moc malé. Padla noc. Ale když nad obzor zas kradmo stoupá Země, hledám znovu, a mám je: ~~xxxxx~~ na sta kilometrů východně, v Moři úrody. Také charakteristická trojice velkých kráterů - Theophillus, Cyrillus a Catharina - je proti tvrzení Akademie nikoli v Moři mraků, ale v Moři nektaru. Neříkám, že snad utíkám na Měsíc před našimi poměry, ale je zřejmé, že i tam mě dostihnou. Je to pořád to samé: podle mapy je Mnichov kousek od Prahy, ale ve skutečnosti ho naše půvabná vláda odstrčila na odvrácenou stranu Země. Mimochodem, Klímu ani Kriseovou také nepustili, i když pas mají. Všude vás dostihnou, a kde ne, tam vás nepustí. Při pohledu vzhůru to však ztrácí váhu jak to směřují státních svátků. - "Krade se měsíc oblohou, modrý, modrý kvítek, stříbrným mráčkem stoupá, růže v údolí, děvčata v sále, ó nejkrásnější Rézo!"

Když jdu spát, unaven takzvaným psaním, brávám si četbu nějaké odlehle tématiky: dějiny, například. Nebo detektivku. Včera jsem nahmátl Slovník těsnopisných zkratek. Učil jsem se kdysi těsnopis, a uměl ho docela slušně! Je to moc dobrý vynález, když chcete psát rychle. Otvírám tu knížku s potěšením, že já mám tu dnes nikoli všeobecnou schopnost dělat i číst ty jemné čárky a uzlíky. Jen tak, sem tam, si čtu: divize, diverzant... diskriminace... disciplína, diktát... Diktát se píše velice jednoduše: na základně je di. a nad ní t. Po válce jsme měli ve škole dokonce ustálenou zkratku pro "mnichovský diktát": mnidi-t. To se nikdo nemohl s ničím splést. Dnes, nevím, kdo by to přečetl.

Zhasil jsem a potmě si ještě prstem zkusil do vzduchu napsat rychle, čím dál rychleji: Píšu protože.

/Září 1987/

HISTORICKÉ PROMĚNY ČEŠSTVÍ

Co živá paměť sahá, vzbuzovaly v Čechách letopočty s osmou na konci zvláštní zájem. Stalo-li se něco vskutku velkého, jak tomu bylo třeba před 70 lety, byla tato víra utvrzena, nestalo-li se to anebo dostavil-li se dokonce nezdár, přenášela se víra zase na osmu příští. I rok 1988 poutá tak už dnes podobnou, téměř pověrečnou pozornost: dvojitá osma se zřejmě zdá dvojnásob nadějná a vzhlíží se k ní s rozehvěním, jako by se snad už konečně měli objevit blaničtí rytíři.

Zvyk považovat letopočet s osmou za jakýsi svátek českých dějin není ovšem zcela bezdůvodný: neudá-li se nic významného, mnohé se aspoň připomena, v novověkých dějinách určitě; roky 1618, 1648, 1848, 1868, 1878, 1918, 1938, 1948 i 1968 patří zde vskutku ke stěžejním předělům. Je ovšem nemálo dat s osmou, která nijak památná nejsou, a stejně tak se mnoho událostí odehrálo v letech bez osmy. To platí hlavně pro starší dějiny, kde se závažné výročí tohoto druhu objevuje zcela výjimečně. Kromě roku založení pražské univerzity končí osmou jen data úmrtí Přemysla Otakara II. a Karla IV., event. data triumfů Jiřího z Poděbrad. Nejvýznamnější události této éry se udály v jiných letech, což platí i pro husitství a následovnou dobu reformace. V novějších dějinách jsou sice takové případy řidší, ale dokonce i ve 20. st., na historické osmy takřka chybí v této řadě předěl velkého hnutí za všeobecné volební právo, roky 1914, 1917 a 1945, všechno mezníky, bez nichž je česká historie této doby nemyslitelná.

V historické vědě musí ovšem magie let s osmou na konci, výročí s osmou dvojitou nevyjímaje, vzbuzovat skepsi a sotva bude na ně hledět jinak než jako na náhodu nebo povrchní mytický kolorit. Může-li mít tato shoda nějaký pozitivní význam, pak nanejvýš jako záminka, příležitost nebo podnět k zamyšlení - nad událostmi, jež se takto připomínají, nad dějinnými osudy národa, nad velkými existenčními otázkami, které si dnes kladou i sousední národy: z čeho vyrůstáme, jací jsme, kam směřujeme. Pro tento účel musí být vzat v úvahu celý úhrn českých dějin a nalezeno

těž pevnější a hlubší pojivo než jen vnější souhrn čísel a dat.

I. Z periodicky se vracejících sporů a diskusí nad smyslem českých dějin bylo až dosud spíše jen politikum, které užívalo dějiny; méně už tyto úvahy obohacovaly historiografii svou plodnou funkcí teorie, projektu a zároveň strážce celistvosti dějinného procesu. Na gollovském souboru /České dějiny/ vliv zmíněných diskusí příliš vidět není a nedostatek jednotící koncepce patří k jeho největším deficitům. V historiografii 60. let se potřeba takového pojetí pociťovala naléhavěji, ale náběhy k němu nemohly být dostatečně rozvinuty. U nynějších akademických dějin, jejichž první svazky rozhodně nejsou špatné, vedou se koncepční úvahy - odhlédnute od jejich úrovně - nanejvýš v rámci jednotlivých period; pro volnou vědeckou diskusi, zvláště měla-li směřovat k syntézi, zahrnující kriticky celé dějiny až po současnost, nemá státní věda podmínky. Iniciativy na tomto poli se proto logicky objevují ve vědě nezávislé; tohoto druhu byly i poslední pokusy, počínaje Patočkou.

Od velkých diskusí o smyslu českých dějin uplynulo už půl století, jež tempo moderního života naplnilo tolika obsahy, že by to v minulosti vydalo na dobu o mnoho delší. Navíc je to podle všeho vskutku nová epocha s novými dějinnými konstelacemi, dominantami a problémy, které se před národ staví. Tento poslední dějinný přírůstek, třebaže vědecky takřka nezpracovaný, nelze v úvahách o celku dějin opomenout - přináší do historické vědy nová hlediska a otázky, nehledě k tomu, že ona sama za tuto dobu nashromáždila velký faktografický a myšlenkový fundus, který čeká na zobecnění. To jsou další důvody, jež si vynucují vystoupit z rámce dosavadního kruhu problémů, který je dán tradicí, mj. fascinací česko-německými konfrontacemi, jež nová historická skutečnost a zkušenost přece jen značně relativizuje.

Dospět k takovému nadhledu je ovšem v každém případě velmi nesnadné a preparace velkých dějinných linií, hlavního tahu českého dějinstva, aby se řeklo na způsob Palackého, je opovážlivost, v nevelkém textu takřka nemožná. Navíc se tu nelze omezit jen na selekci historických dominant, třeba by se neřídila mimo vědeckými, didaktickými či ideologickými kritérii, jakkoli úplně to asi možné není. I v historii platí zkušenost a strategie moderní vědy, jež právě v odchylkách, výjimkách, hraničních a

minoritních jevech spatřuje zvlášť plodný a inspirativní zdroj poznání. Také naší historiografii to není neznámý požadavek. Nejskvělejší katolická éra karlovenská, v jejímž znamení probíhal i mocenský rozkvět českého státu, v historii nezastínila tehdejší kritické, reformní a nekonformistické proudy. Podobně se věnovala velká pozornost pozdějším menšinám - Jednotě v české reformaci anebo počátkům socialistického hnutí v 19. st. Existují ovšem opačné případy, zvlášť ty, co se nehmí do tradičních pojetí - takové je např. i velké téma židovské, jemuž česká historiografie dodnes není práva. To se týká i mnohých dalších, především náboženských tématik, včetně mlhavé jsoucnosti předkřesťanství. Nezbytnou součástí dějin doby husitské a reformační jsou i dějiny katolické strany, jejíž existence si vynutila toleranci. A tak by se dalo pokračovat dál až třeba k interpretačním rozpakům nad hluboce náboženskou osobností Masarykovou. Není ostatně pozoruhodné, že v době tak málo náboženské jsou vůdčí osobnosti národní jako Palacký či Masaryk zjevy tak výrazně náboženskými? Ačkoli nové české dějiny nemají "konzervatismus velkého slohu" /Patočka/, všechny české konzervativní proudy, včetně třeba agrarismu, nejsou tak historicky slepé a uzavřené, jak se často myslívá. A sbírali se - dokonce tam, kde by se to nečekalo - dokumentace tvorby dnešní emigrace a domácí disidence, nepředpokládá se, že zítřejší historiografie bude toto dění sledovat stejně jako ta dnešní dávné kacíře či novější průkopníky socialismu?

To, co by mělo z těchto úvah vzejít, nazvali by mnozí filozofii dějin, ale výstižnějši se zdá pojem pojetí dějin, v této souvislosti vhodně oživený Mesníkem. Toto pojetí, jak se tu uvažuje, není ovšem totožné s vědeckou periodizací a nedá se jí plně nahradit, ale blíží se spíš tomu, co Nolte nedávno nazval vědou o celkových souvislostech dějin /Zusammenhangwissenschaft/ a co považuje za potřebnou protiváhu ke vědě odborné /Fachwissenschaft/ s její nezbytnou tendencí ke stále užší specializaci. Tato celistvá a syntetizující konstrukce dějin bude nutně jen nahrubo tesaná a nezbytně schématická, nebude moci sledovat každý zákrut historického procesu, speciálisté se v ní budou cítit ukráceni a s jejich nároky na exaktnost poznání se nikdy nevyrovná; na závadu to bude, vznikne-li nepřekonatelný rozpor s podstatnými výsledky speciálních historických

bádání. Myšlenková klenba, jež by měla spojit, zobecnit a ztvárnit víc jak tisícileté převratné, složité a různorodé dějiny, nemůže být ovšem ideálně čistá, jednoduchá a úhledně symetrická. Bude-li vycházet z moderního bádání se subtilní analýzou historické polykauzality a nebude-li chtít vytěžit jen dějinně podepřený politický program, nemůže z ohromného a i pro odborníka stěží přehlednutelného dějinného celku vydestilovat toliko jedinou stručnou a snadno srozumitelnou formuli na způsob myšlenky humanitní nebo národní, která v podstatě jakoby beze změny protne celé dějiny - historie je změna, a proměny daností, v nichž národa bylo v různých dobách existovat, i proměny národa samotného a jeho vedoucích elit /a v neposlední řadě i proměny historického poznání/ odrážejí se nutně ve změnách rázu českých dějin a směřá jejich toku.

I tak nelze očekávat, že by celistvé pojetí, vždy do značné míry hypotetické, vystačilo jen s jedním pohledem: jiná hlediska povedou k vyzdvižení jiných "červených nití". Dějiny jsou tak mnohostranné, že zcela jednotné chápání není prostě možné, tím méně se pak dá nadiktovat. Názor na dějiny bude vždycky v plurálu, něčím na způsob polyfonie, a úplná jednota není patrně ani žádoucí. V něčem je snad možný kompromis, ale v zásadě se bude každý konsensus stran dějin vytvářet jinak, postupně, jakýmsi přírodním výběrem, soutěží vědeckých výkonů, odbornou diskusí a nakonec tím, co by se asi nejspíš dalo nazvat národní volbou. Provo není historie a její pojetí jen cechovní záležitostí historiků, ale v nejlepším smyslu věcí veřejnou. Dějiny jsou vskutku národním majetkem, s nímž se však nesmí zacházet, jak se u nás stalo zvykem, lehkomyšlně a neodpovědně - víc než kde jinde je tu zapotřebí kompetentní a počestná správa.

II. Bližší vyjasnění vyžadují i základní pojmy, češství a jeho historie, české dějiny. Jsou to dějiny Čech, resp. českého státu, anebo dějiny Čechů, "národa českého v Čechách a na Moravě", řečeno s Palackým. Třebaže Češi a jejich země patří k historicky nejstabilnějším celkům Evropy, je obojí historicky proměnné: i české teritorium a stát, i národ sám, a nejen ve známé sociální evoluci od usoučkových knížecích družin a kněžstva k rozvířenému stavovství a nakonec k novodobé společnosti masové. Ani protiklad etnického a teritoriálního, reflektovaný až no-

věji a víc zvenčí /böhmisch-tschechisch/ není absolutní - byla celá dlouhá údobí, kdy se etnické a teritoriální pojetí národa prolínala, a v historiografii se nedají dost dobře oddělit nikdy: dějiny Čechů nelze pochopit bez dějin Čech a Moravy, české koruny nebo Československa a vice versa.

Ale stejně musí být vystižena i vnitřní artikulace češství, která je ovšem jiná, než se jeví v dnešní regionalistice, vycházející více méně mechanicky z nynějšího správního členění. To se týká především historických zemí a hlavně Moravy, která byla v minulosti víc než jen pouhým jedním z českých krajů. Moravanství se také nemusí nahlížet očima počátků 19. st., kdy se bojovalo s moravským separatismem. Není tedy důvodu přehlížet, že Morava měla v minulosti státoprávní a národní charakteristiky a že češství bylo dlouho historicky otevřené a tvárné, především v tomto ohledu. Působení Moravy nemizí, ani když byla ze státní organizace vymazána: moravský zřetel si aspoň v kultuře a v dějinách zachovává platnost a nemůže jej unést jediné Brno; společenství moravských krajů na tomto poli nemusí také stále nést ódium nonsensu tzv. tripartitní federace. V dějinách je to zcela evidentní: historické češství nepochází jen z Čech, jeho nepominutelným konstitutivním zdrojem je i Morava, jež musí nalézt adekvátní odraz i v podání a pojetí národních dějin, k jejichž funkcím patří též záchovná péče o každou fasetu češství.

S výjimkou prvních dob, kdy se Čechy teprve stávaly státem a Češi Čechy, nebyly české země, resp. český stát nikdy toliko české. Nejde tu jen o státní /a církevní/ svazky s říší franckou, resp. Svatou říší římskou národa německého, a pak s habsburskou monarchií. Po většinu své dějinné existence žili Češi pohromadě s Němci a Židy, později rovněž se Slováky a menšinami. V období rozmachu české říše, kdy k ní patřily tzv. vedlejší země Slezsko a Lužice, tvořili Němci dokonce téměř polovinu obyvatelstva a česká koruna byla vlastně dvounárodním státem. Ale dynamický svazek se Slezskem a Lužicemi byl dost válný, tyto země žily z větší části svůj život a jen částkou tkvěly a tkvějí v českých dějinách. Jinak je tomu však s českomoravskými /později sudetskými/ Němci. Od kolonizace ve 13. st. stává se místní německý element na 700 let neodlučitelnou sou-

částí života českých zemí. Patří tedy organicky do portrétu historického češství a je v něm přítomen dodnes, dokonce i po té, co po odsunu zůstala v zemi jen malá částička někdejší téměř třetiny obyvatelstva. Českomoravští Němci nebyli sice nikdy jedním z původních německých kmenů, ale svou pomocí a historickými výkony se jim i druhým národům této části Evropy jistě vyrovnali; vývoj a pokroky českých zemí jsou bez nich určitě nemyslitelné. Už Palacký viděl v této symbióze /a v sousedství s Německem/ jednu ze základních daností českých dějin a chápal ji v dialektickém napětí jako konfliktní pospolitost: vzájemné "pojímání a potýkání" bylo stimulem i překážkou - pro obě strany. Mnohé z největších českých dějinných vymožeností - latinské křesťanství či peněžní a městský element za středověku anebo industrializace v nové době - jsou geneticky spjaty s Němci a Židy, česká husitská reformace dokládá vzájemnost ovlivnění, třebaže v celkovém součtu je víc aktiv na straně německé, která je samozřejmě jako celek větší a položená blíže k evropským civilizačním centrům. Vezme-li se v počet celek dějin, a ne jen poslední katastrofy, vyzní bilance této rozporuplné symbiózy spíše pozitivně, ale její retardační účinky se též nedají přehlédnout: absorbovala mnoho národních energií a stála u pramene největších dějinných misérií a trampot - obou stran; bohdá roky 1938-45 snad skončily. To jsou však také důvody, proč českomoravské němectví nemůže zmizet z českého historického obzoru a proč nemůže zůstat jen předmětem "sudetské" historiografie, jež ostatně i v Německu ustupuje přístupu bohemištickému - mimochodem změna, jež v oficiálním protirevanšistickém zaujetí nebyla ani spozorována. Toto němectví nepřísluší do českých dějin jen kvůli politickému účelu, aby totiž nebylo přenecháno "ideologickému protivníkoví", ale z podstatných důvodů věcných i mravních, také proto, že my, dnešní Češi, jsme rovněž nástupci historického díla tohoto němectví, povinnými i péčí o jeho dějinnou paměť, která je i naší pamětí - mnozí z nás mají ostatně mezi svými předky Němce, a u sudetských Němců je to podobné.

Také to, že po tragédii nacistické okupace zůstal v našich zemích jen nepatrný zlomek Židů, není důvodem, aby tento cenný živel se z českých dějin vytratil. Běh národnostní a náboženské asimilace způsobil, že Židé u nás byli početnější než

se zdá ze statistik, ale i tak nebyli nikdy menšinou příliš početnou - o to pozoruhodnější a významnější byla role, kterou v minulosti sehráli. Aniž by se pomíjely problémy pocházející z toho, že v našich zemích byli Židé sociálně nekompletní a zařazení převážně do sféry obchodní, finančního a kulturního zprostředkování, nelze nevidět, že mnohé velké a dobré doby země, údobí karlovske, rudolfinské, 19. st. i I. republika byly povětšinou i dobami silných aktivit židovství. To také náleží do českých dějin, a to rozhodně víc, než aby mohlo být odbyte jen několika zběžnými zmínkami, anebo ani to ne.

Naším dnešním vžitým představám to může znít rouhavě, ale bez sudetských Němců /lze-li užít tohoto nového názvu/ a Židů nebude žádné historické podání češství úplné. Jiné je to naproti tomu se Slováků, jejichž účast v českých dějinách je vesměs novějšího data, není tak bezprostřední a má odlišnou podobu. Přes všechnu etnickou blízkost a příbuzenství sdíleli české osudy jen zřídka a jsou v tomto smyslu historicky novými partnery, třebaže do českých dějin nevstupují až se vznikem Československa. Česko-slovenský svazek byl sice a je manželstvím z lásky, ale z obou stran stály u jeho zrodu i účelové kalkulace. Na bilanci soužití, které je živou skutečností, je samozřejmě ještě brzo a každý soud tu má jen podmíněnou platnost. Pokud jde o Čechy, nedá se však už teď, že by jim naděje, které do tohoto svazku vkládali, i nadvláda, kterou v něm na nějakou dobu získali, přinesly očekávaný užitek. Vidina jakési národní reintegrace /čechoslovakismus/ ukázala se záhy jako zcela mylná a představa, že spojení vylepší českou pozici a nepoměr vůči sousedům, se také příliš neosvědčila: v krizích, jimž až dosud byla československá státnost vystavena, daly slovenské reprezentace přednost jiným loajalitám, především národním. Východně položené, agrární a opožděné Slovensko se sice prvojmí příčinou žádné české katastrofy nestalo, ale také nedalo a nemohlo dát Čechům takové vývojové podněty jako někdejší soužití s Němci; z tohoto hlediska bylo spíš zátěží, třebaže jí nemusí být věčně. Součástí přeměn česko-slovenských vztahů je vzestup mladého národa /jaký Češi sami zažili za Rakouska/ a objektivní proces přesunu od tradičních průmyslových regionů a odvětví. Ale podílí se na nich nepominutelným dílem i

redistribuce českého národního důchodu, jež má v dnešním obrovském státním hospodářství nesrovnatelně větší rozsah než mělo obdobné přerozdělování části daňových výnosů ve prospěch Čechů za Rakouska. Český podíl na vyrovnání Slovenska je na malý národ vskutku velkým dílem, které je pozoruhodné i v evropském měřítku. Tento výkon není jen čirým výronem ušlechtilosti, ale vyrůstá z nezbytnosti, jež není dána jen přesunem politického těžiště na slovenskou stranu. Na politické dovršení federalizační symetrie čekají teď sice Češi, ale sám cíl vyrovnání, strukturální soulad mezi ČSR a SSR, je nakonec asi jedinou cestou k pevné a plodné československé státnosti, má-li ovšem v dnešních poměrech útvar o 15 miliónech o tolik větší cenu než desetimiliónový čistě český stát.

Netřeba sice vyhlášovat československé dějiny od nejstarších dob za neoprávněné a umělé, ale prezentismus, který projektuje dnešní státní útvar do celé minulosti, není jediným možným způsobem pojetí - v dějepisné praxi starších období je ostatně více méně formální, obojí dějiny se líčí paralelně a nanejvýš se kvůli symetrii přispůsobuje periodizace. Slováci nikdy nebyli s Čechy tak promíšeni jako Němci a Židé, žili největší částí v jiném státě, a i ve státě společném vedou aspoň územně oddělenou existenci. Dalo-li se kdysi československé pojetí vykládat jako "zábor" chudších slovenských dějin, z nichž byl učiněn přílepek rozvitějších dějin českých, není to už dost dlouho pravda - také zásluhou pokroků slovenské historiografie. Svébytnost a rovnost Slováků se manifestuje i v historické produkci a samostatné dějiny Slováků a Slovenska jsou zcela běžné. Za to obdobné souborné dějiny české se neobjevily - až na ojedinělé výjimky, včetně dnes už takřka neznámého díla Slavíkova - téměř 70 let, a kdyby se objevily, asi by narázily - aspoň na rozpaky, ačkoli ani v období československém se české dějiny nerozpouštějí. Historické češství má však nezadatelný a legitimní nárok na historiografickou existenci - ne jen z věcných důvodů, které jsou nabílední. Aby obnovil své sebevědomí a probral se z letargie, potřebuje národ pevné a kritické historické povědomí, odolné vůči konjunkturám, falsům, sentimentům a lhostejnosti. Také tomu by mělo napomoci nové promyšlení uceleného českého pojetí českých dějin.

III. Při úvahách o pojetí českých dějin nemůže být opomenuto, co v historické vědě organicky nabývá na významu a co aktualizuje i integrace soudobého světa: v moderní historiografii, jež čím dál víc překračuje rámec tradičních národních dějin, sotva se může udržet představa, že Češi jsou národem zvlášť výjimečným či od prozřetelnosti vývoleným, ať ke slávě nebo k utrpení. Všechno anebo téměř všechno, co lze považovat za specifikum českých dějin /a co bude předmětem dalších úvah/, nalezne se u druhých národů, především pak u sousedů: český osud je v zásadě středoevropský osud.

Dvou- či vícenárodní vlast není žádnou českou zvláštností, ale pravidlem v této části kontinentu: v Polsku, Uhrách, jihoslovanských i rakouských zemích bylo či je smíšení stejné, ne-li ještě složitější než u nás. Teprve v tomto rámci, na pozadí prospolitosti historických osudů střední Evropy, lze stanovit česká specifika, která jsou v tomto případě představována promísením s pokročilými Němci; také židovství v českých zemích nebylo "haličského" typu, ale převážnou měrou sociálně povznesené a kultivované. Obdobně je tomu i s oním velkým přínosem gollovské školy, jež základní tok českých dějin spatřovala v souvislosti se Západem, v inklinaci a puzení k nejvyspělejší částem Evropy, které byly chápány jako cíl národních stížností, jako vývojový model. Také tento dějinný tah, včetně jeho stínů a rubu, není žádnou českou zvláštností, ale převažující normou střední Evropy. Specifické pro Čechy v tomto ohledu bylo především to, že v důsledku řady mimořádně příznivých okolností měly často větší možnosti a výsledky - a také na to, jak zaznamenal už Denis, nejednou zle doplatili. To vtisklo a vtiskává českým dějinám zhusta tragický a tristní podtext. Zpřetrhání historické kontinuity, přerovy a pády nejsou však v dějinách vlastní jen nám, Čechům. Nepředpojaté zkoumání a srovnání ukáže, že mnozí z našich sousedů mají ve své minulosti propasti stejné, ne-li větší - u Jihoslovanů a Maďarů staletí turecké nadvlády, v Polsku historie rozdělení a boje proti němu, v Uhrách a Rakousku náhlá ztráta statutu velmoci; jaké české analogie by se daly nalézt k německé katastrofě z r. 1945? V tomto světle strácí na zvláštnosti i to, co dodává českým pádům na pohyblivosti, totiž ona náhlost, s níž následovaly po dobách vzestupu a náskoku, ať už šlo o reformační stavovství předběloho-

ské anebo o průmyslovou a demokratickou českou společnost 20. st. S tím těsně souvisí i historický profil národa, pokud se utváří rozhodovacími stereotypy jeho vedoucích elit v krizových situacích. Bude-li východiskem celek dějin, a nikoli jen ta či ona časná konstelace či její didaktická interpretace, vykáží české dějiny podobná světla a stíny, podobnou ambivalencí tradice jako dějiny druhých národů - neposkvřněný nevyjde z dějin nikdo. I Češi mají bojovné tradice raných dob přemyslovských, doby husítské a poděbradské i Masarykovy legionáře, a na druhé straně stereotypy ústupů, ne-li kapitulací, sahající - nepůjde-li se až k pochybným svatováclavským hřivnám - od Bílé hory až k novodobým Mnichovům, jejichž tíha na současníky doléhá tak bolestně, že jejich prizmatem nejednou nahlížejí celé dějiny.

Těmto a dalším otázkám budou věnovány příští oddíly. Neobejdou se však bez toho, co se v dosavadních diskusích objevovalo jen zřídka: úsilí tak výsostně národní, jakým je filozofie dějin či pojetí národní historie, nemůže se omezit jen na tento národní rámeček. Národní dějiny nasírané toliko národně jsou anachronismem z hlediska poznání moderní vědy i z hlediska reality dnešního světa vůbec. Jeho propojení a spjatost, někdejší Palackého "světová centralizace", nabyla dnes nevídaných rozměrů a tempa. Svou budoucnost nemůže dnes žádný národ, dokonce i mnohem větší než český, hledat izolovaně, bez druhých, mimo ně a proti nim. Rovněž smysluplné pojetí dějin musí tuto skutečnost života i vědy respektovat - česká otázka už dávno není jen česká a odpověď na ni teprve ne.

IV. Také výchozí situace českých dějin nebyla nijak výjimečná, ale podobná téměř celé ostatní střední Evropě: země mléka a strdím oplývající vstupovala do dějin s nemalými deficity. Čechy /od 11. st. v trvalém svazku s Moravou/ tvořily sice celistvý a stabilní útvar, který přetrval věky, ale evropské hospodářské a kulturní komunikace se jim vesměs vyhýbaly. Země byla položena v hlubokém vnitrozemí, vzdálena od moře i od tehdejších civilizačních center /Franky, Itálie, Byzanc/ a nebyla kultivována antickou. To vložilo do českého osudu dalekosáhlé opožďení - řečeno terminologií dnešní doby začali Češi své dějinné bytí jako rozvojové společenství, přitahované, ale i existenčně

nucené k dohánění vyspělých částí kontinentu. Rozpoznání tohoto tahu, v českých dějinách patrně nejzákladnějšího, nejhlubšího a tušeného už Palackým, je největším přínosem Gollovy školy. Vědecky je asi nejvýrazněji ztvárnil Šusta a programově Pekař. Jejich pojetí bylo ovšem ovlivněno optikou doby. Pekař kladl důraz na geografickou polohu a vyzdvihoval prostřednictvím Němců, v jejichž rouše vstupovaly k nám "pokroky, vzory a duchovní směrnice Evropy", které Čechy nutily "k napodobení, závodění, ke snaze vyrovnat se pokrokům, dovednostem a zámožností a moci". Rozmnožení znalostí a zkušeností umožňuje vidět dnes hlouběji i další stránky, mj. i to, že tento velký a pozitivní historický děj nebyl nikterak idylický - s obou stran; spojovala se v něm pružnost, schopnosti, ale i arivismus mladičké "národa" a "státu" s přitažlivostí, ale také s expansivitou pokročilých špiček Evropy.

První z velkých národotvorných epoch českých dějin byla nepochybně 400 let christianizace. Křesťanství, jež se v Čechách teprve ve 13. st. adaptovalo, kultivovalo a proniklo celou společností, vymanilo mladý národ z barbarství. Ale i tato evropeizace měla svůj pramálo skvělý rub. Pokřesťení bylo podloženo hrubou prózou moci a síly expansivní francké a římské říše a obranou proti nim: nová víra byla do společností vpravována zvnějšku, shora, mocenskopolitickými manipulacemi, ne jednou stejně barbarskými, jako byla bránící se pospolitost sama. Ani to, ani epochální civilizační pokroky, jež křesťanství přineslo, celou tuto proměnu však nevyčerpávají. Racionální vědou zachycená povětšinou po své "vnější" stránce, má v sobě hluboké vnitřní drama, které se asi nejvíc odráží ve vznosu umění té doby k nebesům a bohu. Ani ateistická historiografie nemůže tak říkajíc ex professo pomínout transcendentní touhy a potřeby historického člověka, a to tím spíš, že na dlouho vtiskují společnosti směrodatné duchovní a etické dimenze. Bez náboženství není autentických dějin a bez něho bude vždy kus národní podstaty chybět. Bůh patří do dějin ne proto, že by bez něho byly jako věda nemožná, nýkrž proto, že tvoří důležitou část jejího předměta, která je však pro nenáboženské vědce přetěžko k postžení.

České knený nepřišly do zemí vzdělaných antíkou, kde středověké struktury vyrostly ve značné míře organicky, a kde z an-

tiky přetrvávala latifundie, kolonát, dělba práce, města a vztahy neměly tak primitivně naturální ráz. V nekultivované střední Evropě, barbarské a tehdy snad nejzaostalejší částí kontinentu /východní a jihovýchodní Evropa mohla těžit z blízkosti Byzance/, tvořil se feudalismus převážně tak, že do závislosti se dostával volný člověk - jen svoboda jeho měla ovšem při zcela primitivním zemědělství, stále nouzi a ohrožení života nicotnou cenou. Pokroky - a feudální vázanost byla vůči tomu pokrokem - přicházely se velkou měrou zvnějška a při jejich vzniku hrála velkou roli organizující působnost státu, resp. církve. Tento znak opožděných "rozvojových" společností neměl však ve střední Evropě nikdy takové rozměry jako ve východních říších mongolské, ruské a turecké. Přechodný ráz střední Evropy, ona historicky proměnná směsice "západní" a "východních" prvků, je rovněž jednou ze základních distinkcí českých dějin. Česká gravitace k "Západu" /zprvu to byl spíše jihozápad/ nebyla jen objektivním procesem a důsledkem přitažlivosti civilizačních špiček, ale i výrazem subjektivních voleb, ambicí a vitality mladého národa, v jeho vedoucích vrstvách jen zřídka bude vidět ona odmítavá soběstačnost a usavřenost vůči vnějším civilizačním podnětům, jaká se často objevuje ve východní Evropě a v tamním myšlení, ztělesněném islámem nebo pravoslavím.

Evropeizace či pozápadnění Čechů mělo i své vnější a mocenské hybatele: z východu Čechy "posunul" na západ /a od jihovýchodní Evropy a Byzance oddělil/ příchod Maďarů, ze západu je pak k sobě poutala moc francké říše. S její nástupkyní, Římskou říší národa německého, byly už Čechy spojeny státoprávně, byť ve zvláštním postavení a ve svazku postupně stále volnějším. Zde byl založen i jeden z podstatných kusů politického češství: český stát, který začíná svou existenci na přelomu 10. a 11. st., často ve svém tisíciletém trvání tvořil svébytnou, leč přece jen součást většího univerzalistického celku nebo aspoň celku, který si takové nároky činil - po Římské říši měla takové ambice i říše habsburská a po ní vlastně i dnešní tzv. socialistické společenství.

Svazek s Říší, který nebyl jen vnucen, ale byl i výsledkem volby tehdejších českých elit, nebyl jediným svorníkem se západní latinskou křesťanskou komunitou. Tutéž funkci měla kolonizace, jejíž mechanismus byl obdobný: Čechy či Češi

nebyli jen pasívním objektem, nebyli jen kolonizováni, ale také se aktivně účastnili, aspoň v tom smyslu, že bez podnětů české šlechty a panovníka byla kolonizace nemyslitelná. V této souvislosti došlo též k oddělení střední Evropy od Evropy východní a jihovýchodní. Zatímco ta se stala objektem "kolonizace" z východu /mongolské a turecké výboje/ a byla ve svém vývoji nadlouho zabrzděna, střed kontinentu byl kolonizován ze západu; střední Evropa se tedy okcidentalizovala, východní orientalizovala.

Západní, resp. německá kolonizace, do jejíhož spádu se od poloviny 13. st. dostávají i české země, podlomila anachronickou slovanskou kmenovou soustavu a urychlila v české společnosti vznik změn, charakteristických pro rozvitý středověk - právně kodifikovala a pekuarizovala poddanské povinnosti, dala podnět k vytváření měst, resp. městského práva, a založila hornictví. V tomto období se dotvořil i rámec, v němž se napříště budou české dějiny odehrávat. To se týká především krajiny, mýcení a osidlování pohraničního hvezdu; změny obdobného řádu budou zaznamenány patrně až v průmyslových devastacích naší doby. Podobně tomu bylo i s lidským faktorem v sociálním a národnostním ohledu. Toto údobí bylo předělem v kultivaci a civilizaci státu a správy - podle Šusty, resp. Slavíka, staly se "obětí tehdejšího dohánění Evropy" i ambice velkého polobarbara Přemysla Otakara II. Tehdy se i v českých zemích zformovala celá kompletní skladba středověké starostavovské společnosti v čele se stavem duchovním - těžko říci, byla-li pro tehdejšího člověka tato restruktura primitivního barbarského "řádu" tak strastiplná jako obdobné restruktura pozdější. Předěl to však byl i z hlediska národnostního. Od 13. st. se české země stávají též domovem druhého národa, Němců. V Čechách a na Moravě nedošlo však k masové germanizaci, poněmčení se omezovalo jen na vyšší třídy, a i zde zůstávalo povětšinou na povrchu; tato částečná germanizace zabránila - ostatně ne naposled - germanizaci úplně /Gall/. To byl též zdroj brzkého vzniku rozvitého českého národního uvědomění, a to tím spíš, že národnostní rozdíly byly též rozdíly sociálními. Vlastní Češi byli totiž v té době spíš živlem feudálním - převládali ve feudalitě a v selkové mase; do středních tříd, především mezi právy nadané měšťanstvo, začali teprve pronikat. Ale už husitská revoluce, již

Seibt nazývá "kusem naší společné západní minulosti" a jež se podle něho mohla vyvinout jen v "kulturně vysoce vyspělé krajině", byla v rozhodující míře národním dílem Čechů. Tehdy se začala též zkracovat vzdálenost Čech od nejvyspělejších zemí Evropy; změny, které založily vrcholný středověk, proběhly tam ve 12. st., kdežto v Čechách se odehrály na sklonku 13. st., event. na počátku 14. st. - opoždění obnášelo tehdy asi jedno století.

Mluví-li se v evropské historii o spádu od Západu k Východu, byl český vývoj vlastně plavbou proti proudu. Bez šťastné shody okolností a pouze vlastními silami nemohlo se přiblížení k Evropě a vyrovnání s jejími vývojovými špičkami zdařit, rozhodně ne v krátké době. K tomu byly nezbytné dodatečné vývojové stimuly, jakým byla např. kolonizace, kterou už Schlesinger výstižně nazval procesem urychlení /Beschleunigungsprozess/. Ta umožnila využít též místní bohatství - stříbro bylo něčím na způsob dnešní nafty a v celkově pasívním hospodářství Čech a Moravy tvořilo jakýsi další doplňkový akcelérátor rozvoje. Bohatství ze stříbrné konjunktury bylo pak jedním z hlavních zdrojů dalšího dodatkového stimulu - expanze a vzestupu českého státu, který začal za posledních Přemyslovců a vyvrcholil za Karla IV. K tomu byla ve střední Evropě příhodná konstelace: česká koruna, s vedlejšími zeměmi Slezskem a Lužicemi jedna z předních evropských mocností, měla v sousedství vesměs slabší nebo nanejvýš rovnocenné partnery /Polsko, Uhry, Sasko, Bavorsko, Rakousko/. Karlovská doba, kdy se Čechy a Praha staly centrem říše, byla údobím poměrné hospodářské prosperity a kulturního rozkvětu. Profitující z výhod císařské rezidence a Karlových preferencí, přestávají české země být i kulturně pohybými příjemci a počínají kulturně vyzářovat - Ackermann aus Behaim byl velkým zjevem i v celoněmecké vzdělanosti a pražská univerzita byla prvou univerzitou říšskou. Třebaže tyto výkony nebyly jen nacionálně české, Češi na nich měli rostoucí podíl: čeština, jež se od 13. st. stala spisovným jazykem, převládla nyní i v literární tvorbě. Tvrdí se, že české země měly tehdy dokonce šanci stát se jedním ze stědišek "zaalpského humanismu" a že se zde snad mohl zdařit i "domácí přechod k renesanci" /Válka/.

Češi tu poprvé dokázali své schopnosti a jako první se Slovanů se dostávají do pozice rovného, ba předního člena evropské křesťanské komunity. V tom, co podle našeho soudu tvoří nejvýznamnější tah českých dějin, totiž v okcidentalizaci a v přibližování se nejvyspělejšími zemím Evropy, byl to až dosud největší skok, třebaže zůstávají četné, zejména hospodářské deficity. Ale vyrovnání nelze omezit jen na sociálně ekonomickou sféru: je to komplexní jev, který zahrnuje i morální, politické, duchovní a kulturní kvality života. V tomto smyslu, tedy i při nerovnoměrnosti vývoje, držely české země ve 14. st. vcelku krok s evropským děním a jeho pokročilými centry, včetně - stínů tohoto dění. Stejně jako v dalších rozvinutých oblastech kontinentu začaly se i v tomto prvním českém "zlatém věku" hromadit krizové jevy - v zemi, jejíž vzestup byl čerstvý a méně organický, působily výbušněji a zdejší společnost na ně reagovala citlivěji. Ani ne tolik "absolutní zbídačení" a vystupňování morální degradace, jako spíš stav ohrožených očekávání /údobí Václavovo/ a na druhé straně vnitřní vitalita společnosti a její schopnost ke kritice staly se zdrojem vrcholného dramatu českých dějin - husitství, jež dodnes tvoří centrum zájmu o českou minulost, ať pozitivní či negativní. Považuje-li Pekař za jeden z dějinočtovorných faktorů "naše dějiny samy", týká se to především husitství. Husitské výkony, pro pozdější Čechy a v novověku vůbec nedosažitelné, spočívají už dlouho a těžce na dějinném povědomí národa, asi víc než je tomu v obdobných případech u jiných národů: jsou-li Češi "nemocní svými dějinami" /Bartošek/, je to hlavně nemoc nové doby. To, že husitství je předmětem největší adorace a nejtvrdějšího odmítání, nasvědčuje komplexu, který je také jednou z konstant českých dějin, resp. jejich novodobé části.

Husitská revoluce /v. Bezold/, podle moderních marxistů raně buržoazní, podle západních badatelů stavovská, byla v řetězci raných revolucí, vrcholících v Nizozemí a v Anglii, první "velkou" /Seibt/. Nebude-li ztotožňována se svým radikálně utopickým modelem, lze ji považovat v podstatě za úspěšnou. Velká epopej "první revoluční společnosti v Evropě" /Kaminski/ posunula Čechy poprvé do popředí a středu evropského dění. Co se rýsovalo a připravovalo v Itálii, Francii a Anglii, stalo se zde skutkem - Čechy /méně už Morava a ještě méně vedlejší

země koruny/ staly se předbojovníkem reformace, jež se obecně uznává za jeden ze zdrojů moderní Evropy.

Pro Čechy samotné bylo toto dvousetleté období velevýznamnou národotvornou érou, jež proměnila všechny sféry společenského a státního života. Česká koruna se stala volitelnou "konstituční" monarchií s novým reformačním stavovstvím. Namísto duchovenstva se vedoucím stavem stalo panstvo, jež se obohatilo záborů církevního majetku a změnilo se z představitelů vojácké feudality ve velkostatkářské podnikatele, hospodářsky v mnohém perspektivnější než drobné rytířstvo, ba i než královská města. Dost rychle se dařila politická a hospodářská obnova po destrukcích husitských válek a poměrně vysoký vývojový standard země nebyl zničen. V ohledu náboženském, jemuž tehdejší doba přikládala obrovskou váhu, získaly Čechy dokonce ojedinělý předstih: staly se první zemí reformace s nejpronikavější tolerancí, jež připouštěla věroučnou pluralitu a svobodu víry i pro poddané; husitský úspěch nebyl naštěstí tak úplný, aby česká reformace mohla propadnout aroganci monopolní moci. Okolností, především rozdílný náboženský vývoj Čechů a místních Němců, učinily z tolerance náboženské i tolerance národnostní. Do značné míry totéž platí i o sféře politické - v moderní historiografii se ujímá pozitivnější pohled na stavovství, který nedává tak jednoznačně přednost absolutní monarchii, jak tomu bylo v době Denisové či ve starším marxismu.

Avantgardní místo Čech, aspoň pokud se střední Evropy týče, mělo ovšem své stinné stránky, jaké se v českých dějinách neobjeví naposled - vývojový předstih měl totiž zároveň četné brzdicí účinky, které plynuly hlavně z dlouhé izolace. Český stát přece jen nebyl tak mocný, aby ho katolické obklíčení neohrožovalo, dlouhodobé osamocení brzdilo pokroky, zejména kulturní, pohusitský utrakvismus vykazoval povážlivé známky degenerace. Vytrvalý tlak katolického světa si také nakonec vynutil ústup ke katolické dynastii /Jagellonci/, což vneslo do země nová napětí. Přesto všechno dál se vývoj v podstatě stále po vzestupné linii; v historické obci koluje dokonce výrok, že Čechy jen o vlas nestihly nizozemský typ vývoje - a Nizozemí bylo v 16. a v 17. st. vývojově první zemí Evropy. Vlas je ovšem víc než slabé slovo. To, co se položilo do cesty takovému vývoji, bylo spíš pořádné břevno, jehož kořeny ovšem jen

z menší části tkvěly v samotných Čechách a v jejich husitské reformaci. Největší komplikací, brzdou a ohrožením byly vlastně strukturální změny, které v té době nastávaly na kontinentě. Zámořské objevy a podlomení středomořského obchodu tureckou expanzí přesunulo centrum společenské virulence na západní atlantické pobřeží. Při tehdejší dopravě byla vnitrozemská střední Evropa téměř vyřazena z významného dálkového obchodu, který v té době tak urychlil rozvoj Evropy západní. Také obnova a agresivita katolicismu a habsburské moci ztěžovaly střední Evropě a též českému státu spojení a kontakt s vývojově živější a plodnější protestantskou a protihabsburskou Evropou. České země byly tak provincializovány, opět se dostávají na okraj vývojového proudění a jako by se posunuly či byly posunuty na východ; turecké útoky z Balkánu, zasahující časem až k hranicím Moravy, tuto situaci ještě zhoršovaly. Obrovské výdaje na velmocenskou politiku Habsburků a na protiturecké války zem nutně ochuzovaly; navíc - až na krátkou dobu rozkvětu Jáchymova - skončila i česká stříbrná konjunktura.

V rozhodujících chvílích, kdy se v západní Evropě počala rýsovat buržoazní cesta vývoje, byly Čechy handicapovány a neměly pro svůj rozvoj už tak příznivé podmínky. K tomu se družila i úskalí politická, jež v koncentrované podobě ukázal r. 1526. S nástupem německé reformace pominule tíživé jeho izolace, které evangelické Čechy tisklo do náruče katolické dynastie. Dobrovolné přijetí Ferdinanda Habsburka, spojence militantního španělského katolicismu, bylo sice diktováno především momentálními krátkodobými či krátkozrakými zřeteli, ale bylo signálem, že se český stát a jeho evangelické stavy dostávají do tísně, ne-li do slepé uličky. Ke všem konfliktům a komplikacím přibyla s vytrvalým Ferdinandovým úsilím o centralizovanou absolutní monarchii další složitá pole vnitřního napětí. Čechy a Morava stály na jakési dějinné křižovatce: za příhodných okolností mohly se snad aspoň trochu vyvinout na západní způsob, za nepříznivých hrozil jim však regres, refeudalizace.

V českých zemích existoval silný německý element a hustota měst patřila k největším v Evropě. Města ale neudržela svou hegemonii z husitství a jako celek nezaznamenala v předbělohorské době dostatečný společenský růst. To bylo podmíněno i jejich silně feudálně orientovanou ekonomikou /obrana monopolních privilegií, nakupování na venkově atd./, jež se opírala vesměs

jen o lokální trhy. Bez dostatku příležitostí k výnosnému dálkovému obchodu vznikala tu jen ojediněle kupecký kapitál a perspektivní prekapitalistické živly; na rozdíl od Nizozemí upadal městský stav i politicky. Na obdobném rozcestí byl i feudální velkostatek: rozvine se jeho režimní podnikání s námezdní prací a manufakturou, rozšiřujícími vnitřní trh, anebo se jeho vývoj stočí feudálním směrem k novému znevolnění? Stejně tomu bylo i v "nadstavbě". Nemilosrdná a narůstající agresivita katolické strany a její nové kulturní a politické potence /Trident/ zostřovaly konflikt s rozdrobeným a těžkopádným, ale radikalizujícím se stavovstvím; namísto tolerance se počíná klást otázka kdo s koho. Také ve sféře politické byl český stát na rozcestí mezi absolutní monarchií a stavovským státem, při čemž ani jedné z těchto alternativ nelze přiřknout kvality perspektivního vývojového modelu. Přednosti absolutní monarchie se za Habsburků uplatnily málo, ale zdejší stavovství mělo též vážné slabiny - neupadlo sice do anarchie polského typu, ale nedospělo také k oné alianci se středními třídami, hlavně s měšťanstvem, která dala Nizozemí takovou prosperitu a odolnost proti habsbursko-katolickým ofenzívám, namnoze těžšími než byly ty, jež čekaly Čechy.

Rozhodně se však nedá říci, že by v celkově příznivém klimatu 16. st. česká společnost upadala do marasmu, posbývala své vitality a rezignovaně podléhala nepříní historického osudu. Sociálně regresivní tendence, především znevolnění, jsou vesměs jen dekretované /nevolná práce nebyla na velkostatku příliš ceněna/ a patrné spíš až z pohledu ex post. I při zpomalení tempa růstu udržovaly si české země poměrně vysokou úroveň a slušnou prosperitu. V době, kdy se připravovala německá reformace, překonává i reformace česká svou stagnaci, dospívá k novým výbojům /novoutrakvismus či podle Eberharda utrakvismus levý, Jednota, česká konfese/ a udržuje si vedle německé svou osobitou a tolerantní tvář. /Mimoходом: Neobjevují se i zde vpředu zmíněné interpretační rozpaky, a sice v užívání neutrálního a vlastně negativního názvu doba předbělohorská? Nebere se tak bezděčně velké éře české reformace její bohatý a svébytný obsah a nezjednodušuje se jen na cestu ke katastrofě, podobně jako když se demokratická I. republika nazývá předmnichovskou?/ Ve sféře kulturní byla sice manka /např. úpadek pražské univerzity/, ale na poli masové vzdělanosti a nižšího školství zůstá-

vala bilance aktivní; éra veleslavínská a Bible kralická vytvořila nadlouho vysokou literární a jazykovou normu. Přes obnovu německé imigrace udržovali si Češi uvnitř českých zemí i nadále své "prvorozenství", třebaže jejich převaha nebyla už tak jednoznačná. Cena za to, že se vymkli zhoubné izolaci a získali možnosti kulturního obohacení, nebyla tak ztrátová, jak se často tvrdí - dokonce i Pekař, první kritik německé "infiltrace", neviděl v této konstelaci českou národní budoucnost černě. Třebaže Čechy v té době k evropským špičkám nepatřily /v takové pozici vlastně nebyly nikdy/, držely se pořád v těsném závěsu za nimi a v popředí střední Evropy. České země byly perlou habsburské říše, její nejvýnosnější částí, a český stát se Slezskem a Lužicemi byl stále ještě evropskou mocností. Podle nejstřízlivějších odhadů měla tehdy česká koruna asi 4,5 mil. obyvatel - v téže době měla Anglie jen asi o půl miliónu víc, Španělsko necelých 7 mil., Itálie 11 mil. a žádný ze sousedních států nebyl lidnatější; tehdejší Češi komplexem malosti rozhodně trpět nemuseli a také jím netrpěli.

Zcela logicky začal tedy zápas s hrozbou světové či evropské hegemonie Habsburků v Čechách a Čechy se - nikoli poprvé a naposled - dostaly ve středoevropském společenství do pozice předvoje, která není vždy záviděmíhodná. Mocné a bohaté /a bohatě zadlužené/ české panstvo začalo své povstání či stavovskou revoluci se zvláštní směsicí sebevědomého výboje a úzkostlivé obrany proti agresivitě katolické strany, prosíravého státnického obzoru velké středoevropské konfederace a chabosti své povstalecké praxe. Bez ohledu na to, jak ošidné mohou být analogie přes dálku staletí, byla to situace a konstelace pro české dějiny dost symptomatická: omezená potence země není adekvátní opovážlivé roli, do níž se dostala a za kterou drazé zaplatila, ačkoli úspěchu se vlastně minula jen těsně: vestfálský mír obnovil status quo z r. 1624, nikoli 1618. Tyto objektivní okolnosti tvoří nezbytný rámec, v němž se může pohybovat historická kritika: nelze se omezit na to, že se strájcům povstání, kteří po žalostném bělohorském selhání projevili pevnost v utrpení anebo dokonce ještě po léta bojovali, bude vytýkat nestatečnost; to, co tvořilo jejich slabost, byla spíš obecná nedostatečnost, která však jinde neměla podobné následky. Při celkově nepříznivých vyhlídkách mohlo povstání uspět jen s velkým ště-

stím a se zcela mimořádnou průbojností - obojí nebylo však tehdejší česko-německé Bohemii souzeno.

V. Poté co většina protihabsburské koalice českou věc opustila a poslední švédské "osvoboditelské" ofenzívy vyvolaly svým řáděním odpor českého obyvatelstva, byly české vyhlídky zpečetěny. Komenský odhodlaně shledával vlastní české viny, ale zklamání ze Západu, resp. z evangelických spojenců muselo být velké; bez něho by asi pobělohorská doba nebyla taková, jaká byla.

Vestfálský mír /1648/, který bez podmínek potvrdil habsburskou držbu českých zemí, dal i mezinárodní sankci jejich dalšímu osudu. Bylo tím především legalizováno a urychleno rozměňování českého státu, které začalo pod Habsburky vlastně už před stavovskou rebelií. Protože hlavním státoprávním pojítkem české koruny byl panovník /jeho role centralizací ještě vzrostla/, bylo už samo přenesení sídla dynastie z Prahy povážlivým elementem rozkladu: i když ve Vídni bude ještě dlouho zvláštní česká kancelář, bude dvůr spravovat každou zemi odděleně, stále méně česky a stále méně v českém zájmu. Nejtěžší rána byla však zasazena české státnosti po "ohavné rebelii" potlačením jejího hlavního nositele, stavů. Přitom začalo i přímé oklešťování české koruny: odstoupením Lužice zaplatil císař Sasku za pomoc - i proti Čechům. Když o sto let později přišla Marie Terezie skoro o celé Slezsko, druhou největší a nejbohatší zemi středověkého českého státu, stal se tento zisk, stejně jako zisky z r. 1648 zdrojem vzestupu budoucího úhlavního protivníka - Pruska. Český stát, zmenšený tak postupně téměř na polovinu, stal se sice víc českým, ale přestal být velmocí. Tento úpadek dotvrdila i demografie: ztráty na obyvatelstvu z třicetileté války, odhadované na 1/3 až na 1/2, byly sice do konce 17. st. nahrazeny, ale následovný vzestup nebyl nijak stručný - v polovině 18. st. činil počet obyvatelstva Čech a Moravy asi 3 milióny, a nebyl tedy o mnoho větší než na počátku 17. st.; české země patřily zřejmě k těm, jejichž demografická kapacita byla dost naplněna už za středověku. To byl tak říkajíc materiální základ jedné z největších změn, jež tehdy v rázu českých dějin nastala: z dějin středoevropské mocnosti anebo z velkých dějin, dá-li se to tak říci, budou napříště dějiny malé, ději-

ny malého národa a státu. Odehrávaly-li se do té doby české události ve středu evropského dění anebo v jeho blízkosti a jestliže se v nich řešily problémy, charakteristické pro vyspělé země kontinentu, napříště se české dějiny na staletí jakoby odmlčí, budou probíhat v evropském ústraní a potrvá dlouho, než aspoň na okamžik překročí své provincionální rozměry a přiblíží se někdejší vrcholům; tento protiklad ještě posílí onen křečovitý poměr národa k dějinám, který byl už zmíněn.

Další změny z let 1618-1648 nebyly o nic méně osudné. Zásada cuius regio eius religio, prosazená ve vestfálském míru, legalizovala drastickou rekatolizaci - z Čech a Moravy, vlastně nejstarších evangelických pevností, byly v poměrně krátké době učiněny země katolické, a to natolik, že se po tolerančním patentu 1781 k protestantským konfesím přihlásil jen zlomek obyvatelstva. Třebaže i protestantství ztrácelo na svých původních hodnotách i na protifeudálním ostří a třebaže potence tridentského katolicismu nelze podceňovat, přinesla vynucená změna víry ztráty, především morální /dané násilným a vnějškovým, resp. "importním" rázem rekatolicizace/ a pak národní - přestože evangelictví nebylo jen národně české, mělo svými domácími kořeny a svou domácí organizací k národnímu blíž. Z protestantsko-stavovského náboženství učinily okolnosti českou národní doktrínu; podobné sebevědomé politické češství ze sebevělejšího, ale nepolitického a spíš jazykového barokního vlastnictví vyrůst dost dobře nemohlo - rozdíl mezi Komenským a Balbínem nebyl dán jen rozdílným formátem obou osobností.

Vniveč přišlo tehdy i české stavovství, především brutálními justifikacemi a hlavně obrovskými konfiskacemi - v Čechách změnilo vlastníka 3/4 pozemkového majetku. Důsledky těchto majetkových postihů a nucená emigrace, ačkoli se týkala vlastně jen několika tisíc lidí, nelze podcenit, uváží-li se, že ještě v 18. st. počítala se politicky oprávněná vrstva asi na 1000 osob. Vůči protestantským stavům a inteligenci byla uplatněna tvrdost hraničící pomalu až se sociální genocidou; to sice nebylo v tehdejší Evropě ojedinělé, jak ukazuje případ hugenotů, ale také ne běžné. Důvodem byla mj. exponovaná pozice českého státu a představa o Češích jako o nenapravitelných buřičích a kacířích, kterou "ohávná rebelie" /a pak ještě Valdštejn/ jen oživila; právem, neprávem, toto ódium už na Češích ulpí, a ne-

jen v habsburské monarchii. Nelze ovšem zapomenout na druhou stránku: známá historie pobělohorské persekuce poukazuje na podstatný podíl domácích pánů, mezi jejichž motivy hrálo prozaické osobní kořistnictví větší roli než idealistický katolický fanatismus.

Stavovská struktura byla sice po Bílé hoře zachována, ale v úplně vyprázdňené podobě. Města byla teď více méně definitivně politicky nulifikována. Církev, formálně opět první stav, nebyla však povznesena tak, jak by se dalo čekat: její majetek byl restituován jen zčásti a ona sama, resp. celá její hierarchie byla podrobena státu. Také šlechta, v bezmocných stavech stav nejmocnější, vyšla z těchto převratů hluboce změněna. Namísto rovnocenného partnera koruny odvozuje se napříště její moc, ba vlastně celá její existence od panovníka - nejen a nových rodů. To mělo i národnostní důsledky: vliv cizích přistěhovalců /ovládali asi 1/3 majetku/, kosmopolitní katolicko-dvorské kultury, hlavně však podřízenost centralistickému absolutismu a úpadek vlastní české státnosti byly zdrojem rychlého odnárodnění českomoravské šlechty, třebaže i nové rody v dalších generacích získávaly již k českým zemím vztah. Rovněž sociálně se šlechta tehdy přetvořila: třicetiletá válka byla labutí písni šlechty nižší, a také existenční základna panstva se změnila: panský velkostatek, dominantní činitel v ekonomice země, bude se napříště zakládat takřka výlučně na nevolnictví. Pobělohorské majetkové přesuny šly vesměs v soukromý prospěch tehdejších zbohatlíků, a nepřímo i koruny, jež získala oddanou oporu, ale na celkovém hospodářství země nebyl užitek z nich znát. Po válce došlo naopak k vážnému sociálnímu ohrožení: podle Plachta klesl tehdy životní standard měšťana a sedláka na "úroveň jejich předválečných podruhů" a sociální vření na venkově a selaké bouře staly se v českých zemích trvalým jevem.

V kultuře vyrostly sice oslnivé zjevy, ale jako celek její bilance už tak oslnivá nebyla. Katolické baroko bylo ovšem múzičtější než moralistní vzdělanost protestantská a múzické obory - poezie, hudba, divadlo - vsukutku zaznamenávají rozkvět, který navíc byl ve značné míře dílem vlastních Čechů. Výtvarná díla a architektura, jejíž formotvorný vliv na české město a kraj je dodnes patrný, vznikla však převážně prací cizích uměl-

ců; také v nejednom díle, hlavně z první pobělohorské doby, zatlačovala zbohatlická a církevní pompa umělecké hodnoty. Ve společensky nejangažovanějších oborech literárních, ve školství, vědě, atd., přináší však pobělohorská doba a v mnohém i období následující regres. Jeho počátek tkví ve zničení české protestantské inteligence, jádře a nositelů tehdejší české vzdělanosti. I ona byla po Bílé hoře zvláště těžce zasažena, ať nucenou emigrací /národní vzdělanost se v cizině neudržela ve směr déle než jednu generaci/, anebo demoralizující a korumpující výměnou přesvědčení. To byla těžká újma kulturní, třebaže aspoň na elementární úrovni udržovala kontinuitu patriotická tvorba katolická. Obtížné znovunavazování přetržené kontinuity, nikdy ne zcela organické a úplné, bude od této chvíle /nebylo-li tomu tak už dříve/ jednou z charakteristik českých dějin.

To přibližuje jádro české pobělohorské tragédie, jež záleží v podetnutí tehdejšího češství, jehož ztělesněním byl stavovský politický národ /s doktrínou protestantství a tolerance/ a velký a samostatný stát, v němž vyspělá a rozvitá čeština byla státním, společenským, církevním a kulturním jazykem. Poddanský venkov sice do politického národa počítán nebyl, ale úplnou kvantitě négligeable také nebyl. Aniž by se idealizovalo - organickou součástí předbělohorského či reformačně stavovského češství byla i jistá patriarchální tolerance sociální, umožněná poměrnou prosperitou a podporovaná humanistickými elementy evangelického náboženství. Města byla sice už v předbělohorské době šlechtou zatlačována, ale na kolena úplně sražena nebyla /hlavní protiměstskou silou byl panovník/, a také postavení poddaných a jejich vztahy s vrchností byly přes všemožně znevolňující, povětšinou však papírová nařízení vcelku nesitelné - reformační období nezná prakticky selské vzpoury a je v tomto smyslu dobou sociálního míru nebo aspoň příměří. Při existenci početného rytířstva nebyla tehdy také propast mezi šlechtou a ostatními vrstvami tak hluboká; rovněž protestantské duchovenstvo mělo k obcí věřících blíže než katolická hierarchie.

Toto historicky první rozvité češství bylo po Bílé hoře zničeno a nahrazeno češtvím novým. Tomu byla státním rámcem vlastně habsburská monarchie, v níž se český stát postupně rozpouštěl; přeměna jeho zemí v provincie absolutní rakouské

říše právně vyvrcholila za Marie Terezie. I čeština byla vytlačována ze státní správy, vyšší společnosti a měst a udržela se tu jen jako primitivní selský idiom a pro styk úřadů a církve s masou nevolníků. Také stavovský politický národ, zformalizován a zúžen v podstatě jen na církevní hierarchii a panstvo, stal se podřízeným článkem absolutistického státu a smířil se s tím, že jeho někdejší politické prerogativy byly vyměněny za státní záruku a podporu tvrdého nevolnického režimu. Propast mezi touto elitou /českomoravská magnatérie patřila k nejbohatší ve střední Evropě/ a ostatní společnosti, stagnujícími městy a zbídačeným venkovem, se silně prohloubila - cizota sociální byla potencována i odcizením národnostním: kromě nižšího kněžstva téměř všechny vyšší vrstvy přestaly za baroka komunikovat česky. Nové státní katolické náboženství svou vnějškovou nádherou a barokním mysticismem uspokojovalo sice mnohé duchovní potřeby společnosti, ale jako monopolní pozice podlamovala intelektuální kvas; také sociálně mělo jen slabý náboj - selské bouře té doby byly v podstatě nenáboženské.

Škody a ztráty, jež tehdy české země postihly, nebyly způsobeny jen pobělohorskou persekucí; neméně, ne-li větší měrou se na nich podílely katastrofální následky třicetiletého válčení a dalekosáhlé strukturální změny na evropském kontinentě vůbec, které se ve střední Evropě projevují zejména v druhé polovině 17. st. Snad žádná z těchto egyptských ran nebyla záměrně cílena proti etnickým Čechům - i přímá persekuce, měla-li nacionální ostří, byla zaměřena proti národu zemskému, proti Čechům a Moravanům /ne už tak Slezanům/ jako takovým, místní Němce v to počítaje; pro ně, většinou zaryté protestanty, byla pobělohorská doba politicky i sociálně také dobou temna - německý sedlák z neúrodného pohraničí se často měl hůř než český ve vnitrozemí a na selských bouřích měli také němečtí nevolníci značný podíl. V jednom ohledu byla však situace Němců lepší - kulturně i populačně přece jen mohli čerpat ze zázemí v okolních německých zemích a státní centrum ve Vídni a katolické rakušanství vůbec jim nebylo aspoň jazykově cizí. Třebaže /nebo protože/ baroko nemělo pro etnicitu příliš smyslu, byla situace Čechů obtížnější. Jejich národně politická kontinuita byla omezena jen na tenké, povětšinou nepolitické prameny - stavovská "autonomie", slábnoucí historická paměť, stigmovaná ještě rebel-
ským ódiem, užitková náboženská literatura, nejspodnější stupně

církevního provozu a kulturně i národotvorně omezená lidová tvořivost a jazyk; nejúčinnější silou národní kontinuity byl loajální katolický /svatojánaký/ patriotismus, který se tak vlastně vzepřel svému původnímu určení.

Z hlediska hlavního tahu českých dějin, "dohánění" Evropy, byl to zjevný regres, ne jedna z dočasných prodlev na cestě vzhůru, nýbrž zvrát daleko hlubší, zaostání, jehož důsledky se budou čítat na staletí. Geograficky se samozřejmě na postavení českých zemí nezměnila ani píď, ale sociálně, politicky a kulturně se vlastně posunuly - napříště povedou svou existenci v jiném civilizačním prostředí, které bude podstatně vzdálenější novým centřům kontinenta, než tomu bylo dřív. Na rozcestí obecné krize feudalismu 17. st. mezi Západem a jeho tehdejší "buržoazní" perspektivou /kupecký kapitál, původní akumulace, manufaktury, předprůmyslové stadium/ a agrárním Východem s refeudalizací a druhým nevolnictvím, otočily se vývojové směrníky střední Evropy i českých zemí jakoby východním směrem. Ve směsici západních a východních prvků, charakteristické pro střední Evropu i pro české země, stávají se teď elementy "východní" dominantními; paradox, že tento "skluz" do východních poměrů proběhl ve znamení španělského absolutismu a římského katolicismu, nebyl tak paradoxní - zdrojem zaostalosti a feudálního regresa byly v Evropě okrajiny, největší ovšem na východě; pojmy jako Západ a Východ jsou tedy do jisté míry obrannými znaky, které se musí brát cum grano salis.

Naznačený posun střední Evropy měl především sociální podloží. V průběhu třicetileté války a po ní začíná zde - a v českých zemích rovněž - převládat feudální velkostatek, založený na robotě, nevolnictví a mimoeconomických přímusech; k přeměně v raně kapitalistický podnik, jež se rýsovala v předbělohorské době, nedošlo - ekonomicky i technicky země tedy retardovala. Feudalizace zasáhla i města, v nichž se upevnila nadvláda cechů a která se též orientují na feudální reglementaci trhu. Při obecně ochabující prosperitě se však nároky feudální třídy a státu nezmenšují, spíš naopak. Odtud charakteristický rys pobělohorské feudality, totiž bezohledné kořistnictví, jež vedlo k vystupňování robot, které podlamovaly rolnické hospodářství; obecné zbídačení obyvatelstva, signalizované také růstem sociálního napětí, mělo za následek i pokles kapacity trhu. Narozdíl od colbertovské Francie nebo Švédska, kde absolutismus křivo-

lace, ale přece jen uvolňoval prostor novým silám, bylo habsburské mocnářství především fiskálním lisem, který v roztoucí míře odčerpával ze země hodnoty, jejichž značná část šla na neproduktivní výdaje reprezentační a na permanentní dynastické války, jež často se životními zájmy země neměly nic společného; česká koruna byla na dlouho hlavním financérem habsburské velmocenské politiky. Podobný trend vykazuje i duchovní sféra. V rakouských a českých zemích vytvořilo zdejší působivé a specifické barokní umění velké a trvalé hodnoty, ale s ostatními intelektuálními výkony to už bylo horší; pochybný byl i účín na českou národnost. Ex post je sice zřejmé, že existenčně ohrožena nebyla /v době, kdy Německo mělo asi 5 mil., Prusko 2,5 a Anglie 5,5 mil. obyvatel, bylo Čechů přes 2 milióny/, ale pro její rozvoj neposkytovaly tehdejší poměry dost podnětů. Ideové východiště barokní kultury v Čechách, negace husitsko-reformační tradice, bylo destruktivní - i Pekař zaznamenával kulturní deficity barokního katolicismu - a "konstruktivní složka této kultury" nebyla "dostatečně silná, aby vytvořila novou moderní národně kulturní kontinuitu" /Válka/. Tuto misérii prohluboval i stav vedoucí elity. Nepříliš schopní habsburští panovníci té doby pohlíželi na české země hlavně jako na finanční zdroj a o jejich vlastní potřeby málo dbali. V samotných českých zemích to nebylo lepší. Až na výjimky, v tehdejší společnosti dost osamocené, žila většina stavů jen úzkými vlastními zájmy a vázala je víc na dynastii než na český stát; ctižádost vyrovnat se Evropě jinak než svým osobním bohatstvím byla této provinční společnosti vesměs cizí. Hlavní příčinou této lhostejnosti k vyšším zájmům země byla politická degradace stavů a jejich "klientský" poměr k panovníkovi.

To nesignaluje, že těchto 150 let lze prostě škrtnout ze souboru faktorů, jež národ formovaly, anebo, že je lze brát jen za činitele negativního, jak se to často jevílo jednoduchému osvětářskému antiklerikalismu osvícenců, nacionálních liberálů i socialistů. Znovu a znovu se vracející diskuse dokládají, že problém formotvorného vlivu baroka na potomní češství je stále otevřený a téze, že "náboženká proměna Čechů v časech protireformačních... určila profil i strategii a taktiku obrození" /Šamalík/, nemusí být nutně zaplněna jen výčtem deficiet. "Temno" 17. a 18. st. nebylo totiž úplně temné a s tehdejší posunem k východu to bylo podobné. Ve východní Evropě ne-

bylo vlastně druhé nevolnictví druhým /a tedy regresem jako ve střední Evropě/, nýbrž setrvalým stavem. V Čechách, na Moravě a ve Slezsku byly však poměry podobné Bavorsku, Sasku a Rakousům: v celé této West Central Europe - Hroch a Petráň zde užívají názvu jižní střední Evropa - nedalo se mluvit o úplném zvyčhodnění. Pokroky předchozích dob zcela nulifikovány nebyly a také tu nepanovala taková jednotvárnost a feudální nehybnost jako na východě. Kromě tradičně husté sítě měst zůstala na severu českých zemí "české Nizozemí", zemědělsky nesoběstačná oblast s velkým podílem řemesla, event. manufaktury. Podobné kraje byly i v sousedních zemích, takže se udržela nemalá masa tržní směny, třebaže celý region byl už dávno vyřazen z výnosného dálkového obchodu. Ačkoliv tedy velká krize 17. st. byla zažehnána a převládly opět feudální normy, ekonomické panství robotně nevolnického velkostatku nebylo absolutní. Zachovala se přece jen jistá dynamika vývoje a možnosti reform, zvláště když polevil tlak permanentních tureckých válek. Přesto však právě v 17. st., v kritické době, kdy buržoazní přeměny udělily západní Evropě obrovské zrychlení, měla stagnace dalekosáhlé důsledky: opoždění proti nejpokročilejším zemím se zase zvětšilo a např. ve srovnání s Anglií je lze podle různých ukazatelů odhadnout zhruba na století.

Teprve velmocenské nezdarý habsburské říše v 18. st. demonstrovaly neudržitelnost takové zaostalosti - obecná krize feudalismu se sem znovu, tentokrát už definitivně vrací; i v českých dějinách se začíná rýsovat nová, vzestupná fáze.

Dlouhé období feudální zkostnatělosti ovšem hluboko poznamenalo či deformovalo - lze-li tohoto pojmu užít o typu vývoje velké části kontinentu od Rýna až daleko za Labe - i nadcházející buržoazní transformaci: střední Evropa se tím sice ještě více vzdálila dosud stále nehybnému Východu, ale k Západu měla pořád ještě hodně daleko. V Anglii a Francii, obou vzorových zemích Západu, byl nositelem změn třetí městský stav, kdežto ve střední Evropě jsou vrstvy tohoto druhu - pokud existují a nejsou suplovány inteligencí a byrokracií - převážně pasivní a konzervativní, ne-li přímo kontrarevoluční. Zdola tu pohyb vycházel především ze selských bouří /v Čechách 1773/ a shora pak z četných, ale vesměs polovičatých reform osvěcenského absolutismu. Jiná byla i duchovní příprava: namísto pronikavé racionalistické filozofie tkví zdejší osvícenství, nesené v

nemalé míře reformním katolicismem, jednou nohou v baroku a á v minulosti vůbec. Stejně tak polovičatě a nedůsledně probíhá i modernizace sociálně ekonomická, budoucí vědecká a technická revoluce; také to, co se nazývá pruskou cestou kapitalismu, jejíž působnost se neomezovala jen na Prusko a na venkov, bylo "přímým potomkem druhého nevolnictví" /Šindelář/.

Ve středu kontinentu sehrály roli pružiny buržoazních změn války s revoluční a pak s napoleonskou Francií; ale Rakousko je vedlo čistě dynastickým způsobem, který staré řády přinejmenším na čas politicky a mezinárodně upevnil. Úplný návrat však již nebyl možný, což bylo patrné i na jedné z nejzávažnějších změn, jež tehdy nastává, totiž na sekularizaci; ta se sice netýká jen českých dějin, ale i ony a jejich dosavadní duchovní ráz /a nejen ráz duchovní/ se hluboce změnily. Ve střední Evropě a v českých zemích se však zároveň tlačí do popředí "náhrada", nové náboženství, jak se říkalo, totiž nacionalismus - národnostní problém se stal zvláštní a zvláště brilantní součástí modernizace střední Evropy. Na rozdíl od Evropy západní s národními státy existovaly zde z minulosti nadnárodní, resp. mnohonárodní říše, které nekorespondovaly se spletitou etnickou promíšeností a neměly takovou integrační sílu, aby neutralizovaly "vedlejší" etnika jako na západě. To, co tam bylo výjimkou, bylo ve střední Evropě pravidlem: sociální přeměny byly zároveň přeměnami národnostními a zároveň se s nimi nejrůzněji křížily. V německé misérii - tento literární termín ve zdvojené míře platil pro malé sousedy Němců, Čechy nevyjímaje - se modernizace prosazovala s velkým opožděním a byla předchozí dvousetletou stagnací těžce poznamenána.

Sociální proměny, vzestup, migrace /a také obrana proti nim/ zákonitě zrodily ve střední Evropě jazykový národ a etnický nacionalismus, který sice začíná u Němců, ale v typické podobě se projevuje u malých národů, především u Čechů a v jejich obrození. Češi, po Němcích nejzápadněji položený středoevropský národ, vstupují tak po dlouhé odmlce opět na historickou scénu, ovšem jen ve střední Evropě a jen v epizodní roli - jsou prototypem malých nehistorických národů bez státu a s neúplnou sociální skladbou. Etnická národnost se prosazuje poměrně rychle jak proti tradičnímu národu teritoriálně politickému /ať katolicky-aristokratickému, bolzanovsky demokraticky utopickému anebo - lze-li to tak říci - pražsko-židovskému/, tak i pro-

ti pokročilejšímu, ale též agresivnějšímu nacionalismu německému, což je ovšem termín notně nepřesný, neboť tehdejší němečtí byli nesmírně složitou a měnlivou strukturou. Ale Rakousko a především české země měly v tomto procesu významné místo: staly se rodištěm novodobého nacionalismu a první školou národnostního boje, a nejen pro střední Evropu.

Z hlediska, které má v českých dějinách klíčovou roli, vzniká rozporný obraz: české země jsou výraznou součástí subkontinentu, který se začíná vzdalovat ještě zcela nehybnému východu, dostává se tak říkajíc do západního tahu a nastupuje západní směr vývoje, ale nejeden moment, v neposlední řadě národnostní konflikt, na západě vedlejší nebo téměř neznámý, jej zároveň od západu odcizuje a vzdaluje.

Ačkoliv Němci tehdy v západních měřítkách žádnými špičkami pokroku nebyli, ve střední Evropě, v Rakousku i v českých zemích byli ztělesněním a médii západních novot - mezi nimi, resp. ve zdejším německo-židovském prostředí se nejdříve vyvíjejí nové buržoazní struktury, modernizace získává německý háv a zprostředkovává se většinou němčinou; český živel, o fázi opožděný produkt týchž sociálních procesů /ne náhodou je těžiště germanizace i čechizace totéž, totiž města/, dostává se jakoby na druhou stranu barikády: stavě se /a stavěna/ pod patronací církve a šlechty a vyznává nepolitickou monarchickou loajalitu, není brán za prvek budoucnosti, ale za relikvii minulosti. Tak se jakoby vrací konstelace, známá ze středověké kolonizace: těžiště počáteční industrializace, liberalismu i kulturních proudů tohoto přístříhu je na německé straně, zatímco Čechům jejich opoždění /a také traktování ze strany pokročilejších Němců/ vtiskuje ódium tradicionalismu a agrárně feudálního partikularismu. V tomto dobovém rozčlenění byl ovšem také kus klamu, způsobeného především odpudivými rysy modernizace v době bezohledného gränderského kapitalismu - Němci na něj zle doplatili demograficky a také některá reakční vybočení a negativní jevy v českém hnutí, jako např. antisemitismus, spadaly aspoň zčásti na tento vrub.

Snad nejnovějším paradoxem národního hnutí, pohybu svou podstatou směřujícího k západní modernizaci, byla ideologická inklinace k východu - slovanství a rusofilství, vlastně novum v dosavadním západně orientovaném duchovním vývoji národa, ne-

bylo ovšem jen českým specifikem, ale reflektovalo tehdejší vstup Ruska na výsluní evropské scény. U Čechů mělo však další motivy, především pocity národní slabosti - ne náhodou se vlastně poprvé objevuje u Balbína. Vlny českého slovanství a rusofilství, převážně verbální a ve své většině nikdy protizápadní na konzervativní slavjanofilský způsob, byly skoro vždy protiněmeckou a protirakouskou demonstrací; souhlasí-li předpoklad, že německé bylo hlavním médiem západního vlivu, byly tedy také reagencí na negativní stránky tohoto tahu. Poprvé a v rovině ještě teoretické objevují se tak zárodky konstelace, která sehraje osudnou roli ve 20. st. - hrozba, spojená s tímto západním, resp. německým tlakem, byla zároveň pákou, která Čechy od Západu vzdalovala a odrazovala, přitahovala a poutala je k Východu. Své účinky to však nemělo mít až teprve v budoucnosti. Slovanské a hlavně rusofilské podhoubí, jež se už tehdy v českém veřejném mínění usadilo, patřilo k trvalým slabinám českého demokratismu a jeho iritace, např. sklon zaměňovat dřevní formy a hodnoty kolektivismu /obščina atd./ s budoucnostně pojatými hodnotami socialistickými, sehrály svou roli už tehdy a sehrají ji ještě i později.

Poměrně rychlé tempo, jímž české země /a v jejich rámci i samotní Češi/ doháněly své vývojové zpoždění, bylo nemožné bez příhodných okolností a dodatečných akceleratorů, jako tomu bylo v minulosti. Kromě uhlí, jež sehrálo podobnou úlohu jako kdysi stříbro a dnes možná uran, byly to hlavně výhody velkého státu: bez chráněných trhů monarchie a bez jejích zbrojních zakázek nebyl rychlý postup industrializace českých zemí myslitelný, stejně jako bez soužití s pokročilejšími Němci a využití jejich

know how. České a rakouské země byly jediné ve střední Evropě, jež aspoň zčásti zachytily tempo říšskoněmeckého průmyslového zázraku, v jehož stínu, v konkurenci a soutěži s ním založili i Češi malý zázrak svůj - české země se staly průmyslovou a zemědělskou špičkou Rakouska a Češi sami se začali na přelomu století hospodářsky a kulturně rovnat rakouským Němcům. Tento velký pokrok nebyl jen výsledkem příznivé shody okolností, ale i dílem národa samého a schopností jeho vedoucích elit, také ovšem strukturálně podmíněných. Největší újma, kterou národ v Rakousku cítil, že totiž nedosáhl vlastní státnosti, měla též výhody. Namísto "maďarské" extenzivní orientace, při níž značnou část národních energií absorbovala tato státnost a její obhajoba.

Češi chtě nechtě byli nuceni soustředit se na vnitřní výstavbu a inovaci. Národ, který měl jen v omezené míře k dispozici státní prostředky, musel ze sebe vyvinout struktury a mechanismy rozvoje, kvalitní školství, živou samosprávu, spolky, družstva. Nacionalismus se tu stal i osvětovým i ekonomickým stimulem - svůj k svému vytvářelo nehmotnou, ale účinnou "celní" ochranu a z národního sdružování /záložny apod./ vyrůstaly efektivní zdroje akumulace.

Tento prudký vzestup měl ovšem četné, především sociální stíny, které byly reflektovány opozičními proudy, jejichž síla nedokumentuje jen tíhu problémů tehdejší české společnosti, nýbrž i její vitalitu, schopnosti a rozvitost. Česká soc. demokracie se řadila k nejsilnějším stranám II. internacionály a produkt někdejší opozice rolnické, agrarismus, patřil k nejpůvodnějším zjevům české a vůbec středoevropské politické krajiny. Také oprávněné trpké kritiky české malosti a zápecnictví, jež vycházely z řad intelektuálů, musí být uvedeny do přiměřených proporcí, vylíčeny na pozadí kulturního rozmachu a evropsky orientované moderny a zaznamenány nakonec též jako přínos zrání tehdejšího českého duchovního života /Bahr/.

V genetické souvislosti s tímto růstem se proměňovalo češství i politicky a ideově, což se týká především pověstné lidovosti národního hnutí. V počáteční fázi byla tato lidovost spíš důsledkem nouze - národ vyšší vrstvy neměl a jeho hnutí, tvořené inteligencí, nižší vrstvou městskou a "vyšší" venkovskou, bylo v podstatě projekcí maloměsta. Tehdejší český liberalismus byl vlastně nepravý - skutečnou buržoazií Češi neměli - a také demokratismus byl spíš folklórní. Teprve časem se hnutí diferencovalo a přibýly mu vyšší vrstvy konzervativní i vrstvy vskutku občansky demokratické. Pozice Čechů v Rakousku /na hranici mezi národem státním a potlačeným/ a permanentní konfrontace s vládnoucím německo-rakouským živlem určovaly i politický směr jejich vývoje - národ se nakonec dostal do šťastné pozice těch, kteří demokratizaci víc získají než ztratí. Role obou soupeřících národnostních stran se přitom vyměnily. V liberalistické éře byli vedoucí silou a motorem Němci, kdežto Češi, ať z jakýchkoli příčin, dlouho stáli na pravici jako spojenci konzervativně klerikální šlechty. Na přelomu století stojí však již proti demokratizaci liberální Němci a z Čechů se stávají jejich zastánci, třebaže také z nacionálně

taktických důvodů; podobné výměny rolí nebyly a nebudou v česko-německých vztazích řídké.

Přes všechny stesky velkých českých duchů, pohoršovaných národní malostí, byl vzestup v druhé polovici 19. st. a v první třetině 20. st. jednou z nejlepších dob české historie, srovnatelnou snad jen s érou reformační. Na počátku tohoto děje, za obrození, byli Češi zaostalým agrárním národem, který přišel téměř o všechny atributy historického národa, jemuž chyběly reprezentativní třídy, hlavně šlechta, a který měl jen chabou a zimomřivou kulturu, pro niž si teprve musel kultivovat jazyk. Na přelomu století byli Češi už průmyslovým národem moderní evropské úrovně, který byl pln optimistické podnikavosti hospodářské i kulturní, zaplnil mezery ve své skladbě a i bez vlastní státnosti úspěšně pronikal do popředí Rakouska. Po staletích národ tedy znovu stanul na prahu vyrovnání s pokročilou západní Evropou - v mnoha oborech se rozdílily daly počítat spíš na roky než na desetiletí. Tento český vzestup a jeho demokratické kvality si začínaly vynucovat uznání dokonce i na německé straně /Jesser/. Že Češi jsou v tomto ohledu teprve čerstvým přírůstkem a že mají za sebou jinou minulost, než jaká byla na Západě obvyklá, nebylo však znát jen na deficitech jejich politické a státní kultury, ale na celé struktuře české společnosti. Její ekonomika, vyrostlá "svépomocí" z "malých poměrů", s relativně nevelkou účastí státu a cizího kapitálu, vyznačovala se vedle silného průmyslu i poměrně vyspělým a dobře organizovaným zemědělstvím, jež činilo Čechy v tomto ohledu asi - jak se mělo ukázat za I. republiky - až příliš soběstačnými. Také český průmysl představoval svérázný, spíš maloměstsky rozptýlený typ; velkoměsto mělo na české realitě vůbec menší podíl. Jádro české průmyslové državy tvořila agilní malá a střední firma, do sféry velkopřůmyslu a velkokapitálu Češi teprve vstupovali. Také vedoucí třída, průbojná průmyslová a agrární buržoazie, měla jen zřídka starší tradici a byla vesměs první, druhé generace, což se odráželo i na jejím středostavovském životním stylu. Tím byl ostatně poznamenán i proletariát, vysoce politicky i odborově organizovaný, ale se silnými řemeslnými a malovýrobními, ne-li maloburžoazními rysy. Vezme-li se v potaz mimořádná váha středních vrstev a inteligence, není divu, že pozorovatelé často charakterizují Čechy

jako národ "maloburžoazní" či "středostavovský" /Kořalka, Patočka/. To zanechalo svou pečeť i na české kultuře, silné v obecné vzdělanosti /ta byla vůbec jedním z hlavních pramenů celého českého vzestupu/, ale také se silným sklonem k průměrnosti a konvencí. Snad ještě víc byla tím poznamenána česká politika - velmi stabilní a s nechutí k jakémukoli extrémismu, ale také s nedostatkem pronikavosti a velkorysosti. Mnohé z toho byl znak středoevropského původu a dědictví národního hnutí, které se vyvíjelo velkou měrou mimo stát, drobnou prací, a v němž se uplatňovaly především civilní občanské ctnosti - ságu heroického branného pozdvižení, jež stála u počátků mnoha moderních národů, osud Čechům dlouho upíral; dopřána jim vlastně až při posledním aktu obrození za I. světové války, nestála asi na zrod nové tradice - že z toho nevyrostl militarismus a sklon k vojenským diktátům byla přednost, ale silnější bojovnost by byla národu asi prospěla.

Tím se otevírá jedna z klíčových otázek národní existence a ústřední problém nových českých dějin, platný až podnes. Odedávna bylo bytí ve střední Evropě nesnadné a existenční rizika neodlučitelně patří k českému dějinnému údělu. V nové době ovšem tato rizika povážlivě vzrostla: ve stínu nových velmocí se Čechy staly malými a jejich obyvatelstvo se navíc nacionalismem rozštěpilo - místní Němci se počínají vztahovat k novým rakouským či spíš německým loajalitám. Tím se změnila i měřítka - české země se jeví jako část širšího celku, v němž Češi už nejsou považováni za "prvorozený" a vůdčí státní živel, nýbrž za - menšinu. Ta tam je i doba, kdy český stát byl oklopen stejnými sousedy a kdy jim byl mocensky roven anebo je dokonce převyšoval. V sousedství mu nyní vyrostly nesrovnatelné velmocí, dynamické Německo a obrovité Rusko. Svízele exponované pozice českých zemí na křižovatce vlivů a mocenských interesů se oproti dřívějšku nepoměrně zvětšily. Národ se zkrátka ocitl v nové dějinné konstelaci, z níž také nová, tvořící se národní elita /Palacký/ odvodila i novou národní rozvahu - rezignaci na státní samostatnost a orientaci na existenci v Rakousku, převážně slovanském nebo federalizovaném, neutrálním a vůči oběma "křídelním" mocnostem samostatným. Staletý úpadek, který Čechům ubral na sebevědomí a přidal na úzkostlivost stran národní existence, vnesl do této rozvahy dříve neznámý moment,

rozdvojenost české politiky mezi rebelský vzdor a poddanskou víru, že loajalita dojde "nahore" odměny - obojí bylo zároveň strukturálně podmíněno plebejským rázem české společnosti i její menšinovou pozicí v rakouském politickém systému. Ústřední kus národně politické programatiky, historické státní právo, byl interpretován jako dílčí teritoriální státnost v rámci monarchie na způsob Uher; občas byl program dokonce obměňován podle přirozenoprávní doktríny v pouhou národnostní autonomii uvnitř českých zemí, k níž český pozitivismus později připojil postulát podílu na vídeňském centru, nárok na českou spoluvládu a na statut druhého státního národa. Jak národ sílil, zrál a nabýval na státní potenci /národní stát byl normou evropské politické civilizace a Češi počtem i vyspělostí nejedním státně samostatným národem převýšili/, nabývaly také na váze a přitažlivosti státoprávní ideály, ačkoliv v politice jen malá menšina Rakouska odmítala. Mezi rakouskými a ještě silněji mezi českomoravskými Němci se uplatňovaly obdobné tendence, které však měly velkoněmeckou formu a ústily do vize německého Rakouska, úzce spjatého s Německem.

Úspěšný přelom 19. a 20. st. tak Čechům nepřinesl jen vzestup, nýbrž i existenční ohrožení. Postupný vývoj Předlitavska k národnostní autonomii je sice neuspokojoval, ale byl zatím snesitelný, protože odtržení představovalo ještě větší riziko a rozvoj národa v monarchii nebyl zcela zabrzděn. To se však od základu změnilo válkou, jež nastolila i v národnostních vztazích otázku kdo s kým - obojí maximálně pojaté národní sebeurčení bylo neslučitelné a rozhodnutí mělo padnout na bojišti. Vítězství Centrálních mocností znamenalo německou Mittel-europu s německým Rakouskem, v němž Čechům bylo určeno podřízené postavení, pro sílící národ na vzestupu nepřijatelné. Předpoklady, na nichž až dosud česká politika stavěla, byly tím otřeseny - měra, která už dlouho nedala českým předákům spát a činila jejich rakouskou orientaci nejistou a kolísavou, hrozila stát se skutkem. Jako by se s tíhou tohoto svízelného rozhodování vrátila bělohorská krize. Dietrichštejnů a Valdštejnů talík nebylo, ale o to víc Žerotínů, kteří nebyli s to uvěřit radikálnímu úniku vpřed a zoufale se drželi tradičních představ - česká politika válečných let neopouštěla rakouskou orientaci ani rychle, ani snadno.

Její nejhlubší drama bylo ztělesněno v obou zakladatelích moderní prorakouské realistické orientace, jejíž zklamání je přimělo k revizi dosavadního životního díla. Kramářův projekt státní secese byl tradičnější a zachoval víc kontinuity: jeho vidina "velkočeského" státu /s pohraničím, Slovenskem a vůbec v maximálním rozsahu/ byla vlastně obměnou tradičního státního práva - rakouský rámec byl toliko vyměněn za ruský a stát neměli Češi dostat z Vídně, nýbrž z Petrohradu; orientace na osvobození zvenčí nutně vedla k přijetí carského protektorátu s příslušnými politickými implikacemi. Masarykův koncept, také sice "velkočeský", ale ne tak maximalistický, byl převratný nejen státně, nýbrž vzhledem k české tradici i politicky. Státní samostatnost koncipoval s odvahou v českých poměrech nebývalou, totiž nezávislou na obou "křídelních" velmocech, opřenou sice o Západ a celé nové mezinárodní souřadění, ale založenou také - v míře, jaká je u malého národa možná - na samostatné aktivitě národa, víc na principu "osvobodit se" než "být osvobozen"; legionářská a odbojová epopéje české revoluce vtiskávala vizi nového státu republikánský a radikálně demokratický ráz.

Masarykovský projekt nového Československa jako demokratické republiky západního ražení byl vrcholným produktem nového, moderního češství, jež se vytvořila v průběhu 19. st. a jehož sociální typologie není přídomkem buržoazní beze zbytku vystižena. Toto nové češství začíná krok za krokem překonávat i své staré historické diskontinuity a vstřebávat do sebe hodnoty dřívějšího češství, především husitsko-reformačního, ale i starších tradic předhusitských, ba též - v urputných sporech - i elementy minulosti habsburské a katolicko-barokní. Tato adopce, dílo více méně uvědomělé duchovní práce vědců, politiků a umělců obrozenských /Palacký, Havlíček/ i pozdějších /Masaryk, Peckař/, mělo vlastně znaky umělé ideové operace, je-li to ovšem správný termín pro aktivity, které jsou v dějinách časté - Češi určitě nejsou jediným národem, který byl nucen svou historickou kontinuitu dodatečně obnovovat, doplňovat a dotvářet.

Byla-li státní samostatnost diskontinuální vzhledem k předchozí prorakouské politické doktríně, v obecné rovině byla 28. říjnem historická kontinuita národa materiálně utvrzena. To se týká i hlavního směru či tahu českých dějin, totiž vyrovnání se západní Evropou a sblížení s ní: meziválečná ČSR se stala státem, který se z celé střední Evropy k Západu nejvíc přikl,

nejvíc se mu díky svým sociálním předpokladům politicky a kulturně připodobnil a - jediný v této pozici vytrval až do hořkého mnichovského konce. Tento odvážný, ne-li opovážlivý pokus staví se v řetězu českých dějin po bok nejlepším minulým dobám národa, údobí karlovského a době husitsko-reformační: Češi se opět dostali vůči svému okolí do předstihu, aspoň v politickém, resp. demokratickém ohledu. Malý národ ve své nyní nesrovnatelně složitější vnitřní i vnější pozici mohl tu uspět jen za mimořádné přízně historických osudů. Ta mu však byla souzena jen dočasně a zčásti, rozhodně ne v té míře, s jakou zakladatelé počítali. Mezinárodně mu ovšem při vzniku byly sudičky velmi nakloněny, možná až příliš - obě velmoci, vedle jejichž převahy se stát měl uplatnit, byly válkou mocensky nulifikovány, ale ne na dlouho, aby se mohl nerušeně etablovat; padesátiletá lhůta, po níž toužil Masaryk, republice dopřána nebyla. Pro pokus o samostatnost nebyla vůbec doba nejpříznivější: i co do prosperity nemohlo se meziválečné období rovnat předválečnému dvacetiletí, z něhož masarykovská generace čerpala svůj odvážený optimismus - obrovská hospodářská krize 30. let, jež vykolejila celou Evropu, zasadila i Československu nenapravitelné rány, třebaže ji samu jakž takž přestálo. Také vnitřní struktura státu, především propletení národnostních a sociálních problémů, hlavně v Sudetech a na Slovensku, byla až příliš citlivá na nárazy, které přišly. Konstrukční vady nové státnosti a ještě více její vady provozní /plynouce mj. i z nedostatků české státně politické kultury/, které se v klidných dobách nezdály tak akutní, staly se, když se klima zhoršilo, až neúměrně křiklavé.

Tváří v tvář zhoubě nacismu, mnichovanství západních velmocí a neřešeným problémům vlastním ocitlo se tehdejší české vedení ve slepé uličce; žádné z možných východisek nedávalo velké naděje. Benešova mnichovská taktika, jež bude sporná, co Češi budou Čechy, minula se cílem vlastně jen těsně, o rok, ale byl to rok, který zanechal podobnou újmu na duši a pověsti národa jako žalostná epizoda bělohorská. Ve skutečnosti sabaly následky dál, než tomu bylo před třemi sty lety: možnosti vlastního aktivního boje byly tím hmotně i duchovně podvázány; první Masarykův žák otevřel okno pro ony staré slabiny české politiky, které mu tak úspěšně pomáhal za I. války překonat: aniž by chtěl - z náklonnosti ke kramářovství Beneše podezírat

nelze - vracelo se mu oklikou něco na způsob starých konceptů Kramářových, především kalkulace na osvobození zvenčí s dalšími nevyhnutelnými politickými implikacemi.

Spravedlnost a věcnost nutí ovšem platnost tohoto zřetězení omezit. Se vší pravděpodobností by asi ani divy z české strany nebyly změnilы osudný běh věcí, který plynul z krize a obecné nedostatečnosti tehdejší Evropy, jejíž součástí byly ovšem i slabiny Čechů. Být tak blízko epicentra největšího válečného zemětřesení a vyjít z něho bez pohromy - to by byl zážrak, jaké se v dějinách stávají jen zřídka. Nakonec byl osud všech národů této části kontinentu stejný, ať dělaly cokoli - od hrdinského odporu až po přimknutí se k Hitlerovi. Nemá-li být opotřebovaná, ale výstižná analogie s Bílou horou pouhou povrchní a sentimentální frází, musí respektovat výsledky historické vědy, jež dospěla k spolehlivému poznání, že se pobělohorský úpadek neomezoval jen na Čechy a že nebyl způsoben jen nezdarem stavovského povstání a habsburskou persekucí.

VI. Jak patrně, je tu za počátek nejnovějšího období českých dějin považován rok 1938^{x/}. Z megalomaničké agresivity německého imperialismu nacistického ražení vzešel vskutku také první a hlavní popud, který vyřinul střední Evropu z jejích dosavadních drah. Existenční základy všech zdejších národů se tak dostaly do pohybu, a tato přeměna pokračovala i po válce. Zatímco se západní část Německa přimkla k Západu, ostatní země této části kontinentu se staly součástí seskupení, vedeného Sovětským svazem; ze střední Evropy zbylo vlastně jen pohraničí

x/ Kdyby nutně nedokonalé podání nejnovějších dějin současnosti nebylo pro dějinný celek nezbytné, bylo by asi nejlépe poslechnout nejstaršího českého dějepisce Kosmu: "...užitečnější jest, abychom zcela pomlčeli o nynějších lidech nebo časích, nežli abychom mluvíce pravdu - a pravda vždy plodí nenávist - neměli z toho nějakou škodu. Vždyť lidé naší doby jsou svlečení ze ctnosti, touží být oblečeni samými chválami... Jestliže bychom skutky takových lidí svědomitě vylíčili, poněvadž některé nejsou podle vůle boží, jistě se nevyhneme urážce některých, dosud naživu jsoucích osob, lidí novopřečených a přísluhovačů... A z té příčiny zanecháváme potomkům, aby šíře vylíčili jejich skutky; aby nás však někdo nevinil, že jsme jich pominuli, aniž jsme se jich dotkli, budeme přece hleděti, abychom něco málo z nich povšechně zaznamenali." - to bude i zde naším vodítkem.

obou bloků. V českém případě byl tento dějinný zlom prohlouben ještě krizí vztahů k Západu. Představa, kterou si Češi I. republiky obmyslili /zvláště poté, co zůstali posledním ostrovem demokracie v oblasti zachvácené morem diktatur/, že to tiž jsou skutečnými členy západního společenství, v Mníchově žalostně padla - národ se cítil odepsán, a toto zklamání nevyhladily zcela ani sympatie k západním spojencům za války.

Poválečné Československo neprodělalo sice takové spektakulární zvraty jako jeho susedé, rozdělené Německo či napůl přestěhované Polsko, ale základní danosti jeho existence byly též úplně změněny. To se týká především českých zemí, z jejichž tradiční struktury odpadly složky, jež odedávna významně spolu tvořily jejich osudy a bez nichž byl i historický obraz češství nemyslitelný. Nacismus téměř úplně vyhladil zdejší Židy a poválečná odvěta vedla k odsunu početné německé menšiny. Tato etnická a strukturální změna, patrně nejzávažnější v českých zemích za posledních 700 let, umožnila Čechům rozšířit svou národní državu - také české dějiny se od té doby stávají takřka výlučně českými, jen historik se musí, pokud jde o stěžejní rozhodnutí o osudu národa, poohlížet víc než dřív mimo Prahu. Národní triumf, nečekané vyplnění snu o počestění Čech a Moravy, silně však vyblédá ve stínu obrovského historického zemětřesení, které rozvrátilo celou tradiční střední Evropu. Totéž lze říci o německé hrozbě vůbec: toto odvěké riziko, za války alfa a omega veškerého národního dění, začalo po totální porážce Německa z českého obzoru mizet nebo aspoň ustupovat; nezdá se však, že by další generace měly pocit, že se od té doby existenční problémy a starosti národa zmenšily.

Vakuum, vzniklé porážkou a rozdělením Německa, vyplnil první a největší vítěz války - Sovětský svaz, který se také v této části Evropy stal rozhodujícím činitelem. V síti vztahů, do nichž je vpleteno obtížné bytí středoevropských národů, vytvořila se tak nová, v dosavadních dějinách neznámá konstelace. Zdejší malé národy, které zůstaly rozděleny, stanuly každý tváří v tvář bezprecedentní převaze - SSSR není jen mocností tradičních evropských rozměrů, ale světovou supervelmocí. Jeho působnost se také neomezila a neomezuje jen na mocenskou a zahraničně politickou sféru - i vnitřní poměry a vůbec celé historické a civilizační klima střední Evropy se pod sovětským vlivem změnilo

a mění. To se týkalo všech zdejších národů, a to tím víc, čím byly sociálně rozvitější; u průmyslových byly důsledky důsažnější. Pro Čechy, kteří v této části Evropy byli vlastně dost výjimečným případem národa s občanskou společností západního demokratického typu, náležejícím navíc do první desítky průmyslových zemí světa, platilo to zvláště: ocitli se v novém společensky syrovém a vlastně jakémsi polorozvojovém prostředí, které jim bylo po mnoha stránkách vzdálené. Ale novou historickou perspektivu měli předurčenou bez ohledu na to, mocensky: z nejuvýchodnějšího ostrova západní demokracie nejzápadnější, často jen zeměpisně nejzápadnější, výspa Evropy východní.

Tyto převraty, jež změnilly tvář celého kontinentu, přesaňovaly české rozměry a národ a jeho vedoucí elity měly v nich jen nevelké možnosti aktivit a volby. Ale úplně pasívním objektem Češi nebyli. Jejich tehdejší odluka od Západu, aby se uvedl jeden z klíčových momentů, byla zároveň odvratem od něho a - příklonem k Východu; obdivuhodné válečné výkony SSSR jej kvalifikovaly jako hlavní oporu proti německému imperialismu. Změna nezůstala omezena jen na vnější sféru. Vlastně všechny základní principy, na nichž národ až do té doby zakládal svou existenci - nejen západní orientace, ale i soukromovlastnický systém, mnohostranná demokracie a další - byly Mnichovem a okupací zpochybněny. Mýlil by se však, kdy by usuzoval, že byly zcela opaštěny. Jako ideál, který pronikl zdrcující většinu české společnosti, většinu tehdejších, ostatně čerstvých, komunistů nevyjímaje, vzešla z války vidina konvergentního typu: starý český - a nejen český - sen o mostu mezi Západem a Východem zaznamenal v té době vrcholnou konjunkturu. Těsné spojení se SSSR nebylo stavěno proti západním mocnostem a v Moskvě byl také spatřován spojenec Západu, země, která se bude vyvíjet demokraticky a sblíží se s ostatní Evropou. Podobného druhu byly i představy o příštím vnitřním pořádku, vyjádřené dobovými hesly o československém socialismu anebo - v komunistickém podání - o specifické, tj. nesovětské cestě k socialismu, jež měla sloučit a přetvořit přednosti obou systémů. Hodnoty tradiční politické demokracie měly být uchovány, ale postaveny na nové sociální základy - kombinace vedoucího znárodněného podnikání s dalšími sektory cílila k jakémusi tržnímu socialismu.

Tyto předpoklady /či iluze?/, založené na naději v zacho-

vání protihitlerovské koalice a často nepřesně nazývané třetí cestou, spálil však mráz studené války: SSSR se stal rivalem Západu vedeného Amerikou a v narůstajícím napětí nebyly žádné experimenty, jakkoli nadějně a plodně, připuštěny - ve Finsku snad, ale ne v zemi svou polohou tak exponované, jako bylo Československo. Republika se ocitla za "železnou oponou", ale - vedle východního Německa, které však bylo zvláštním případem - celým svým charakterem se z nového socialistického tábora vymykala: aspoň české země měly základní industrializaci a vůbec rozvojové úkoly dávno za sebou. Bez ohledu na to, jakou měla nová, čistě komunistická moc oporu, pro další vývoj země byla zřejmě směrodatná představa, že tento "nejburžoaznější", a tudíž asi nejnespolehlivější z nových přírůstků musí být důkladně a - vzhledem k předpokládané hrozbě války - rychle disciplinován a přeformován; tento záměr, vlastně něco na způsob pobělohorské rekatolizace, vzala za svůj i poučovací vedoucí garnitura, z ortodoxního přesvědčení i z obav o moc a o svou pozici - v Moskvě.

Drastická a překotná restrukturační operace, jež proběhla na počátku 50. let ve znamení justifikací a politických procesů, byla provedena vyvlastněním, násilnou "socializací" a sociálními obdobami deportací, počínaje nucenými změnami profese a konče pracovními oddíly a tábory. Hlavním předmětem této drsné sociální operace se staly střední vrstvy, které - tolikrát kritizované a vysmívané - byly v Čechách stejně jako v celé západní Evropě jádrem industriální společnosti, motorem jejích hospodářských pokroků a nositelem sociálně politické stability. K tomuto sociálnímu a duchovnímu světu nepatřila jen národní buržoazie /velkokapitál, domácí i cizí, často národně zkompromitovaný, byl zlikvidován vesměs už v převratu 1945/, městská maloburžoazie a rolnictvo, ale i četné skupiny inteligence; blízko k němu měla i značná část dělnictva, především kvalifikovaného a organizovaného. I tato nově vyhlášená vládnoucí třída byla podstatně přeměněna a rozmělněna sociálním a politickým povyšováním do nových správních aparátů, přílivem ze "socializovaných" vrstev a v neposlední řadě i likvidací tradičních organizací /odborů, stran, závodních rad apod./ a postihy trestními - procesy 50. let, zejména ty neznámé, vykazují překvapivě vysoký podíl dělníků a vůbec drobných lidí.

Ve srovnání s druhými lidově demokratickými státy, v nejednom ohledu i ve srovnání se Slovenskem, měl tento sociální nomadismus hlubší důsledky: demokratická industriální společnost, jakou byla tehdy česká, byla na podobné zásahy citlivější, vrstvy tohoto druhu v ní byly početnější, hospodářsky a sociálně plodnější, a nadto politicky a národně vesměs spolehlivé; otřesná zkušenost nacistické okupace vpravila do nich značnou dávku reformní otevřenosti a smyslu pro sociální změny. Tento proces byl završen po "ohavné rebelii" r. 1968 persekucí "reformkomunistického" proudu, jež zasáhla i početnou, často nezástrannou inteligenci, která vyznávala ideály demokratického socialismu a byla vlastně posledním výhonkem či dědicem I. republiky, resp. její socialistické složky. Vezmou-li se v úvahu změny, k nimž došlo už v předchozím desetiletí, počínaje r. 1938, a přičte-li se k tomu ještě víc než tristatisícová emigrace, byla to ve svém celku asi největší nebo aspoň nejmasovější sociální a politická restrukturační českých dějin a jeden z velkých sociálních převratů tohoto druhu v Evropě vůbec - existenčně se tak či onak dotkl prakticky každé rodiny, takřka všeho dospělého obyvatelstva posledních dvou, ne-li tří generací, vezmou-li se v potaz i osudy dětí z těchto vrstev.

V třicetiletí mezi roky 1938 a 1968 došlo tedy - podobně jako v době pobělohorské a v podobné lhůtě - také k podobné přestavbě české společnosti; pracně navázaná historická kontinuita byla opět přetržena. Nezměnily se jen historické okolnosti, ve kterých měl národ napříště existovat, ale změnil se /či byl změněn/ i národ sám: dřívější tak říkajíc buržoazní, občanské či "středostavovské" češství se stalo minulostí.

Souběžně s tím proběhla rozsáhlá "bolševizace" celého života země. S konvertitní horlivostí byl v Československu zaváděn tehdejší sovětský systém, jehož mechanismy a mimoekonomické přímusy, abychom užili staré historické terminologie, byly vytvořeny ve zcela jiných a navíc poloválečných podmínkách jako nástroj urychlené industrializace a mocensky fundované modernizace. Ze znárodnění s jeho podnikatelskými strukturami se tak v 50. letech stalo zestátnění s centralistickým dirigismem a příslušnou byrokratickou hierarchií, namísto postupného združšťování, které nebylo na české vesnici bez vyhlídky, byla provedena jednorázová kolchozní kolektivizace a - aby se tyto

partes pro toto doplnily - fakticky zrušena byla i účinná dělnická samospráva, závodní rady.

Nová společnost, vzniklá touto přestavbou, dala by se asi nejspíš nazvat pozdější tautologií - reálně socialistická. Alfou a omegou této v pořadí vlastně už třetí historické formy češství je stát - správce, majitel, zaměstnavatel, vychovatel, kněz, zkrátka totální moc nevidaného rozsahu. Pod jeho egidou se vyvíjí i nové češství - aspoň navenek šedivá, beztvará a nepřiliš diferencovaná masa státního zaměstnanectva, jejíž zdánlivé rovnostářství jen zdánlivě připomíná někdejší socialisticko-egalitářské vidiny. Ještě vzdálenější je jim to, co se z této masy sociálně vymyká, totiž strana a privilegovaná vládnoucí "nomenklatura" na straně jedné, a na druhé jakýsi oficiálně zamlčovaný polokapitalistický element tzv. druhého oběhu, často parazitní, ale stejně často nezbytný pro fungování občanské každodennosti i těžkopádného státního hospodářství.

Pokročilá demokratická a průmyslová země, již byla vlastně v sovětském vydání neorganicky vnucena rozvojová strategie, je už pomalu 40 let dějištěm permanentního střetávání tohoto modelu s jejími realitami, potřebami a tradicemi. Třebaže výsledky tohoto zápasu nejsou zcela jednoznačné, ztrácí víc společnost, zvláště v údobích, kdy se z mocenských důvodů preferuje centralizace, byrokratizace a nehybná stabilita. Z přední řady nejprůmyslovějších států světa klesá Československo pozvolna do druhé, ne-li třetí desítky, a to si ještě své přední místo mezi státy tzv. socialistického commonwealthu udržuje za cenu, kterou budou splácet příští generace, totiž pomocí těžkých restrikcí v ekologii, školství /zkrácení školské docházky/ a dalších oborech, které hrozí v budoucnu dalším poklesem. Jakkoli zčásti výsledkem cílevědomé orientace /vyrovnání úrovně s druhými zeměmi RVHP/ a zčásti důsledkem obtíží tradičních průmyslů, má narůstající ztráta dynamiky v Československu /a zvláště v ČSR/ i závažné příčiny domácí a subjektivní - nejvíce se nůžky vůči úspěšnějším zemím otevřely za posledních 15 let. Všechny silami se sice brzdí pokles spotřeby obyvatelstva, ale této pochybné stability se dosahuje na úkor nezbytných modernizací /nejen technologických a ekonomických/ a na úkor kvalit života lidu. Alarmující je v minulosti neznámý rozsah devastace životního prostředí /ovzduší, vod, lesů, půdy, biofondu/.

Čechy, zvláště severní, a Praha, patří k ekologicky nejvíc zničeným územím Evropy - vážné ohrožení krajiny a vůbec celého přírodního substrátu národní existence dotýká se zřejmě už i biologické kvality národa; plánovaný - a zdaleka ne zajištěný - záměr zbrzdit tento pád a dosáhnout do r. 2000 stavu z přelomu 60. a 70. let je pro současnost žalostně charakteristický.

Tento stav, který národ v téměř úplné nevědomosti přivádí do tíživé situace, jaká se v jeho dějinách vyskytla jen zřídka, má svůj vlastní pendant i ve ztrátách na pracovní kultuře, občanských kvalitách a v úpadku duchovní sféry vůbec. Kritika G. Schauera z r. 1887, vyslovená v předvečer největších národních vzestupů, stává se varovnou prognózou - až dnes, po stu letech. Stačí, ptal se tehdy Schauer s úzkostí, když "tolik a tolik milionů mluví určitým jazykem, má-li tato masa nějakou, jakou takou organizaci a hierarchii, píše-li se jazykem tím literatura, pěstuje-li se tu hudba, výtvarné umění, divadlo, pořádají-li se schůze a slavnosti a žijeli se se sousedy rozličně...? Nikoli nestačí; říká-li se tomuto zevnímu, třeba že na pohled sebe správněji fungujícímu mechanismu národ, v očích myslitelových tento sociální úkaz nezasloužil si jméno národa... Jen tam je národ, kde je pevná, nepřetržená a nepřetržitá souvislost mezi minulostí, přítomností a budoucností, kde existuje skutečný vnitřní zákon vývoje, kde je jednotný duch a cíl. Bez ideálu, bez vědomí mravního povolání není národa." Duchovní stagnace, hospodářská mizérie, zastaralost, vyčerpání zdrojů a nad tím vším se klenoucí obecný marasmus podlamuje samu národní identitu - v Československu jsou to dnes především národní problémy české.

Tvoří-li v nejnovější době hlavní tah národního vývoje postupující integrace do tzv. socialistického společenství, nejsou tím předchozí české dějiny s jejich konstantami a směrováním úplně negovány. I to, co je od jejich tradičního spádu nejvíc odtrhuje, totiž sovětský model starého vydání, prošel a prochází rozličnými evolucemi a také jeho transplantace do odlišného společenského prostředí dává často roztodivné výsledky - i byrokratická centralizace, aby se uvedl jeden příklad za mnohé, má v malých státech jiné formy a důsledky než v obrovitém Sovětském svazu. Pestrá státní, regionální a vš-

bec společenská členitost dává středovýchodní Evropě nepominutelnou vývojovou otevřenost a hybnost, která se projevuje i ve vytrvalém a statečném úsilí o změnu a reformy, třebaže v rámci sovětského mocenského systému a s respektem k jeho danostem, uznávaným ostatně i mezinárodně. I v Československu patří údobí reformních aktivit k nejúspěšnějším poválečným periodám - hospodářsky i duchovně. Země tehdy vcelku držela krok s evropským rozvojem anebo za ním aspoň nijak katastrofálně nezaostávala. To platí jak o prvních poválečných letech, tak i o údobí let šedesátých, bez ohledu na to, že oba tyto pokusy byly znemožněny - s velmocenskou zaslepeností, jaká konečně není v českých dějinách neznámá.

Podobně jako úplně nebylo ani někdejší "zvýchodnění" pobělohorské, absolutní není ani "zvýchodnění" současné. Definiens střední či středovýchodní Evropy jako směsice a křížovanky západních a východních elementů nepřestává platit, ani když jsou ty druhé na postupu. Západní tah ze střeoevropského, českého /a vlastně i ze sovětského/ obzoru nemizí. Zájmové společenství s ostatním světem a Západem především nutí k udržování rostoucí masy styků oficiálních i neoficiálních, Západ zůstává stále modelem technologickým, spotřebním a namnoze i kulturním - angličtina je také mezi žáducími cizími jazyky na prvním místě. Závist i chronicky nedostatkové každodennosti a umělá izolace však představy o Západu zkresluje, a přísloví o zakázaném ovoci vysvětluje, proč se dnes u nás /i v druhých podobných zemích/ smýšlí o Západu tak nekriticky jako snad někdy dřív. To je také příznak naší nynější krize: potíže bohatého Západu se často berou jen jako luxus nebo výmysl domácí propagandy - své zítřejší problémy si dnešní česká společnost dost nepřipouští.

Tvrdá sociální diskontinuita mezi dnešním a včerejším češtvím neznamena úplné zpřetrhání dějinných souvislostí a diskontinuitu duchovní, jakou si stávající moc často přává. Dílo předchozích pokolení nemůže však být z národního života vypuzeno, a nezmizí, ani když přirozeným chodem věcí odejdou jeho lidští nositelé, generace, jež uplynulou éru prožily a spolutvořily - ovšem za podmínky, že se národ s tímto vykřeštěním svého bytí nesmíří a že bude svou historickou kontinuitu uvědoměle rozvíjet. Ač rozličně zpřevracena, devalvována

a rozrušena, je národní minulost v našem životě trvale přítomna a působí - přes všechna zkreslení, jimiž dnes podání dějin strádá. Třebaže návrat zpět je sotva možný a dokonce i šance let 1945-48 a 1968 patří už - v tehdejších podobách určitě - minulosti, tvoří tyto reformní výzvy nejvážnější alternativu k současné letargii a pasivitě.

O skutečných vyhlídkách, především o těch, které jsou na dohled, je ovšem těžko soudit. Budou se v dnešním světě s jeho nevídanými možnostmi a hrozbami ubírat další české osudy cestami, pro něž není dost dějinných precedentů? Anebo prožijeme znovu - v nových formách ovšem - podobné evoluce, jakými už naše dějiny prošly? Jsme uprostřed dlouhého marasmu na způsob doby pobělohorské, anebo se pod nehybným povrchem shromažďují energie nového vzestupu, jak tomu bylo na konci 18. a na počátku 19. st.?

Jedno je však jisté: žádný krok kupředu se neobejde bez ohlédání nazpět a každé východisko z dnešní tísně bude nesnadné a strastiplné. Ale to není žádné historické novum. Svízele patří k českému dějinnému údělu, tvořily, tvoří a budou tvořit stálé riziko národní existence, jež klade na českou společnost a na její vedoucí garnitury zvláště velké nároky. Osud národů této části kontinentu, Čechy v to počítaje, nikdy v minulosti nebyl lehký, a nic nenasvědčuje tomu, že by v budoucnu byl jiný.

To však už překračuje hranice historické vědy, jejíž kompetence končí tam, kde začíná - i u historiků a národní inteligence vůbec - současnost a její občanská odpovědnost. Pátrání po vlastních cestách dneška není však možné bez historického povědomí, jeho povzbuzení, inspirací, měřítek a varování. Jím dnes budiž Komenského poselství ze Kšaftu, které ve svých srdcích a myslích mohou sdílet i ti, kdož jeho víru nesdílejí:

"Pláč odkazují, pokání a nápravu před obličejem všemohoucího Pána."

1750

